

e-ISSN 2602-2540

anid

**Anadolu
İktisat ve İşletme Dergisi**

Cilt 3 - Sayı 1 - 2019

Anatolian Journal of Economics and Business

ajeb

Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi

Anatolian Journal of Economics and Business

Yıl / Year 2019

Cilt / Volum 3

Sayı / No 1

Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi
Anatolian Journal of Economics and Business

Editör / Editor

Doç. Dr. Seymur AĞAZADE

Editör Yardımcısı / Editorial Assistant

Dr. Öğr. Üyesi İhsan Seddar KAYNAR

Alan Editörleri/Section Editors

Prof. Dr. Birol KARAKURT (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Uğur SİVRİ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Doç. Dr. Zehra ABDİOĞLU (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Aykut KARAKAYA (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Burçin ESER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Korkmaz YILDIRIM (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Araz ASLANLI (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi)

İletişim / Contact

Doç. Dr. Seymur AĞAZADE

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü 53100 RİZE

Tel / Phone: +904642235864 (5067)

e.mail: anadoluiktisatisletme@gmail.com

url: <http://dergipark.gov.tr/anadoluiid>

Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi
Anatolian Journal of Economics and Business

Editör / Editor

Doç. Dr. Seymur AĞAZADE

Editör Yardımcısı / Editorial Assistant

Dr. Öğr. Üyesi İhsan Seddar KAYNAR

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Ahmet Ulusoy (Beykent Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent Güloğlu (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ferda Yerdelen Tatoğlu (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerem Karabult (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Kutluk Kağan Sümer (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Dikkaya (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin Berber (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mübariz Hasanov (Okan Üniversitesi)
Prof. Dr. Müslüme Narin (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat Atan (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi Yamak (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Selçuk Perçin (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Servet Ceylan (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin Artan (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Tekin Akdemir (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Salih Türedi (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan Dilek (Kastamonu Üniversitesi)
Doç. Dr. Seymur Ağazade (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Uğur Sivri (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Veli Yılandı (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasin Şehitoğlu (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Yuriy Solodkovskyy (Kiev Ulusal Ekonomi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Aykut Karakaya (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Banu Tanrıöver (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)

Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılar dergi editörünün izni olmadan kısmen ya da tamamen çoğaltılamaz, yayınlanamaz. Dergide yer alan yazıların sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir.

Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi
Anatolian Journal of Economics and Business

e ISSN 2602-2540

<http://dergipark.gov.tr/anadoluiid>

Cilt 3, Sayı 1

İçindekiler / Contents

Mustafa Şeref AKIN

Kullanıcı Gerçekten Ne İster? Etnografik Metotlar İle Derinlemesine Araştırma / What Customers Really Want? A Deep Inquiry with Ethnographic Methods1-25

Ferda YERDELEN TATOĞLU, Hüseyin İÇEN

Çevresel Kuznets Eğrisinin Çok Boyutlu Panel Veri Modelleri ile Analizi / The Analysis of Environmental Kuznets Curve with Multi-Dimensional Panel Data Models26-38

Hüseyin USLU

Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Çoklu Yapısal Kırılmalı Bir Analiz / Relationship between Economic Growth and Trade Openness: An Analysis with Multiple Structural Breaks for Turkey.....39-64

İhsan Seddar KAYNAR

Demokrat Parti Döneminde Fındık Destekleme Alımları / Support Purchases of the Hazelnut During Democrat Party.....65-75

Kullanıcı Gerçekten Ne İster? Etnografik Metotlar İle Derinlemesine Araştırma

Mustafa Şeref AKIN¹

Özet

Kullanıcıların ne istediği bilmek sektörde ayakta kalmak isteyen firmalar için en temel ihtiyaç. Konu bu derece önemli olmasına rağmen bunun nasıl yapılacağı yönündeki bilgiler yetersiz veya dağınıktır. Bu çalışmamızda farklı etnografik metotlar ile kullanıcının içsel dünyasının nasıl tanınabileceği gösterilecek. Kullanıcının amaçsal, davranışsal, doğal ve katılımcı perspektiflerinden tanınmasıyla gruplanan metotlar mülakat, ortak kurgulama, sessizce gözlem, bağlamsal sorgulama, kendini yerine koyma, konsiyerj, radarınızda ne var, bir özellik satın alın, etno-kültürel yapaysallar, projeksiyon-kolaj, sesli eleştiri, yüksek sesle düşünme, günlük tutma, gerilla testi, öğrenme platformu, saha çalışmasıdır. Ayrıca makalede etnografide not tutma teknikleri de empati haritaları yoluyla gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etnografi, Mülakat, Sessizce Gözlem, Bağlamsal Sorgulama, Kendini Yerine Koyma,

Jel Sınıflandırması: O3, M3.

What Customers Really Want? A Deep Inquiry with Ethnographic Methods

Abstract

Knowing what users want is the most basic need for companies to survive in the industry. Although this issue is important, how to do is inadequate or scattered. In this study, 8 different ethnographic methods will be shown how to recognize the user regarding his inner world: interviewing, co-creation, fly-on-the-wall observation, contextual inquiry, walk-a-mile immersion, concierge, what's on your radar, buy a feature, ethno-cultural artifact, projection-collage. Critics, think aloud, journaling, guerilla test, learning platform, field work. In addition, we show note taking methods in ethnography by using empathy mapping.

Keywords: Ethnography, Interviewing, Fly-on-the-wall Observation, Contextual Inquiry, Walk-a-mile Immersion,

JEL Classification: O3, M3.

1. Giriş: Neden Etnografik Metotlar?

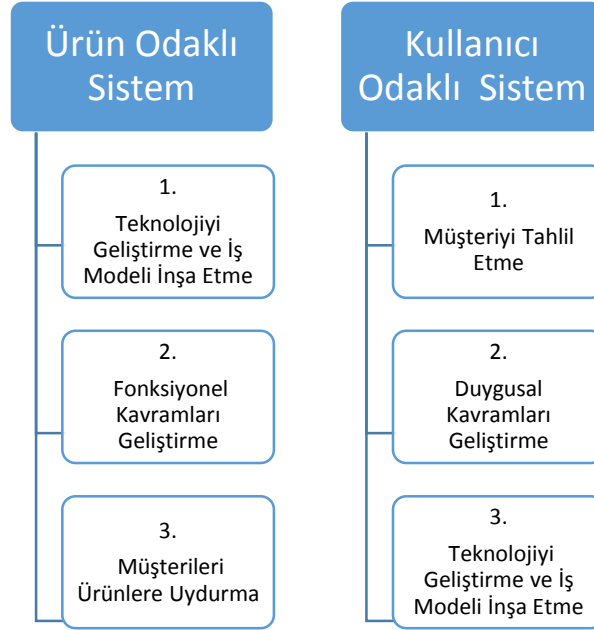
Kullanıcıların ne istediğini bilmek sektörde ayakta kalmak isteyen firmalar için en temel ihtiyaçtır. Konu bu derece önemli olmasına rağmen nasıl yapılacağı yönünde bilgiler yetersiz veya dağınıktır. Bu çalışmada ticari amaçla kullanılacak etnografik metotlar ile kullanıcının derinlemesine nasıl tanınabileceği gösterilecektir (Luma, 2012, 2014, Kumar, 2012, Liedtka, vd., 2014).

¹ Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, mustafa.akin@erzincan.edu.tr, orcid.org/0000-0002-1850-9118

Mustafa Şeref AKIN

Etnografi sosyolojide ve özellikle de antropolojide kullanılan bir yöntemdir. Etnografi, bir insan grubunun kültürünü anlamak için gösterilen bilimsel çabaların bütünüdür. Nitel araştırma olup, kişiyi kültürün bütünü içinde anlamayı içerir (Kartarı, 2017). Zamanla antropologlar dışında, ticari amaçlı olarak önce tasarımcılar tarafından kullanılmaya başlandı. Sonrasında “Bir ürünü tasarlamak için kullanılan metot neden farklı sektörlerin tasarlanmasında kullanılmamış?” sorusuyla ekonominin tüm dallarında ve özellikle de pazarlama ve inovasyonda kullanılmaya başlanmıştır (Brown, 2008). Niceliksel metotlardan (anket gibi) farklı insanı duygusal, kültürel, bilişsel ve sosyal olarak incelemesidir.

Etnografik tekniklerin gelişmesinde veya uygulanmasında temel sebep piyasaya sürülen ürünlerin %80’inin 6 ay içerisinde başarısız olmasıdır (Zaltman, 2003). Böyle başarısızlıkların maliyetleri çok yüksek olur: Gelir kaybı, düşük müşteri tatmini ve zayıf çalışan morali. Sorunun kaynağı tüketicilerin nasıl düşündüklerinin ve davrandıklarının anlaşılmasında yatar. Tüketici bir ürünü alırken matematiksel hesaplarla, özelliklerini inceden inceye karşılaştırarak karar vermez. Kararlar üzerinde duygular, mutlu olma isteği, prestij vb. etkiler vardır. Bu etkilerin %95’i bilinçaltında gizlidir. Bu gizli alanların keşfedilmesi yeni fırsatlar yaratır (Zaltman, 2003).

Şekil 1: Ürün ve Kullanıcı Odaklı Sistem

Kaynak: Kumar, 2012.

Ürün odaklı sistemde firmalar ürünlerinin değer önermelerini araştırmakla başlamaktadır işe ve ürünü anlamaya/anlatmaya yönelik bir model ileri sürülmektedir. Söz konusu model Şekil 1 yardımı ile aşağıda açıklanmaktadır (Kelley, 2005; Kelley ve Kelley, 2014). Sonunda müşterinin ihtiyacı ne olursa olsun, eldeki ürün pazarlanmaktadır (Brown, 2008, 2009; Liedtka ve Ogilvie, 2011; Luma, 2014; Liedtka vd., 2014).

Kullanıcı odaklıda duygulara ve deneyimlere bakış açısı farklıdır. Üzerine düşülen ürün değil, kullanıcıdır. Süreç duygusal, kültürel, bilişsel veya sosyal ihtiyaçların keşfedilmesi ve sonrasında ihtiyaca yönelik ürün sunulması şeklinde ilerler (Brown, 2008, 2009). Kullanıcı odaklıda esas olan empatidir. Araştırmacı kullanıcıyla empatiyi geliştirerek kullanıcının isteklerini ortaya koyma gayesindedir (Şekil 1).

Etnografik çalışma bütünsel perspektiften bakar. Sadece kişiyi değil, kişiyle temastaki tüm unsurları gözlemler. Kullanıcıların beklentilerini ve dünyaya bakışlarını çözümler.

Amaç fikrin iyi olup olmadığını veya varsayılan çözümün faydasını kanıtlamak değil, sorunu araştırmak ve çözüm için ilham kazanmaktır. Daha iyi ve daha farklı fikirlere yönelmektir (Stanford Design School, 2009).

Etnografide amaç o deneyimi ortaya çıkarmak ve ileriki kurgusunda da mevcuttan çok daha iyi bir deneyim yaşatmaktır. Deneyim ekonomisi insanların pasif tüketiciden aktif katılımcıya dönüşmesidir (Pine ve Gilmore, 2011). Yaşananların anlamlı ve hatırlanır olması müşteri sadakati açısından önemlidir. Özellikle temel ihtiyaçlarını karşılayan tüketiciler duygusal deneyimlerini tatmin eden ürünlerle ilgilenirler. Bundan dolayı deneyim ekonomisi temel ihtiyaç ekonomisine göre çok daha fazla ürünü kapsar. Temel ihtiyaçların çok ötesindeki beklentileri karşılamak üzere yepyeni sektörler ve kavramlar ortaya çıkar: filmler, video oyunları, gurme restoranlar, uzaktan eğitim programları, eko turizm ve hatta alışveriş festivalleri... Bunların varlık sebebi duygusal, sosyal, kültürel ve bilişsel ihtiyaçları karşılayabilmesidir.

1.1. İnsan Odaklılık

Etnografik yöntemde sorunu görmek **empati** kurmayı başarmaktır. *Empati insanları laboratuvar fareleri veya istatikselsel olarak düşünmenin ötesinde, duygusal olarak anlamayı başarmak, onlarla derin bağ kurabilmektir.* Onların yaşadıkları hayatta karşılaştıkları karmaşık olaylar için geliştirdikleri “anlaşılmaz” gibi görünen stratejileri kavrama gayretinde olmaktadır. *Empati kurulmayan ve etnografik çalışması yapılmayan hiçbir projede inovasyon geliştirilemez* (Lietdka vd., 2014).

Etnografi insanların doğal ve kendi ortamlarındaki durumlarını araştıran bir metodolojidir (Kumar, 2012). Derin mülakatlar ve gözlemler sayesinde onların dünyasına girilir, problemleri dillendirdikleri şekilde anlaşılır. Ortaya çıkmamış ve tatmin edilmemiş ihtiyaçları keşfedilir.

Düşündüklerini, duyduklarını, yaptıklarını, gördüklerini ve hissettiklerini anlayarak empati haritası oluşturulur. Böylece kişiyi yakından tanımaya başlanır. Şirketler olağanüstü müşteri deneyimini, şirketin merkezinden talimatları kâğıda dökerek değil, servisin sunulduğu noktada çalışanların kullanıcıya olan davranışlarıyla sağlayabilirler (Özmen ve Timur, 2015). *Bundan dolayı etnografik şirket merkezlerinde zaman kaybetmeden, müşteri ile çalışanın bulunduğu asıl anları gözlemler ve yerleri ziyaret ederler. Özellikle de ürün ile neyin amaçlandığı değil, neye ulaşıldığına ve hangi duygulara hitap edildiğine bakılır. Amaç ile olan arasındaki fark inovasyonun çıkış noktası olabilir.*

Mustafa Şeref AKIN

Her firma müşterisiyle ilgilenmeyi önemser. Müşteri odaklılık şirket ürünlerini etkin bir şekilde göstermek olarak adlandırılır (Kumar, 2012). Müşteri segmentleri esas alınır. Ancak *empatiyle* yaklaşımda müşteri odaklılık tamamen farklıdır. *Ortaya çıkmamış veya yeterince tatmin edilmemiş ihtiyaçları keşfetmek zor bir faaliyettir. Piyasa, araştırma raporlarındaki anket ve odak gruplarından faydalanarak belirlenemez. İnsanların yaşamlarındaki detaylara bakılır. İnsanlara müşteri segmentleri ve tüketici kategorisi olarak yaklaşılmaz* (Gibbs, 2002). Etnografik metotlar sayesinde derin duygusal çıkarımlarla yenilikçi çözümler ortaya çıkarılır. Gerçek anlamda farklılaşmış yeni değer önermeleri geliştirilir, incelenen insanlar için neyin anlamlı ya da önemli olduğu ya da bireylerin gündelik yaşamı nasıl deneyimlediği öğrenilmek istenir (Moisander ve Voltanen, 2011; Özbölük ve Dursun, 2015).

Etnografinin kalbi kullanıcıların ve potansiyel kullanıcıların davranışlarını, motivasyonlarını, çevrelerini ve mücadelelerini anlamaktan geçer.

1.2. Paydaşların Belirlenmesi

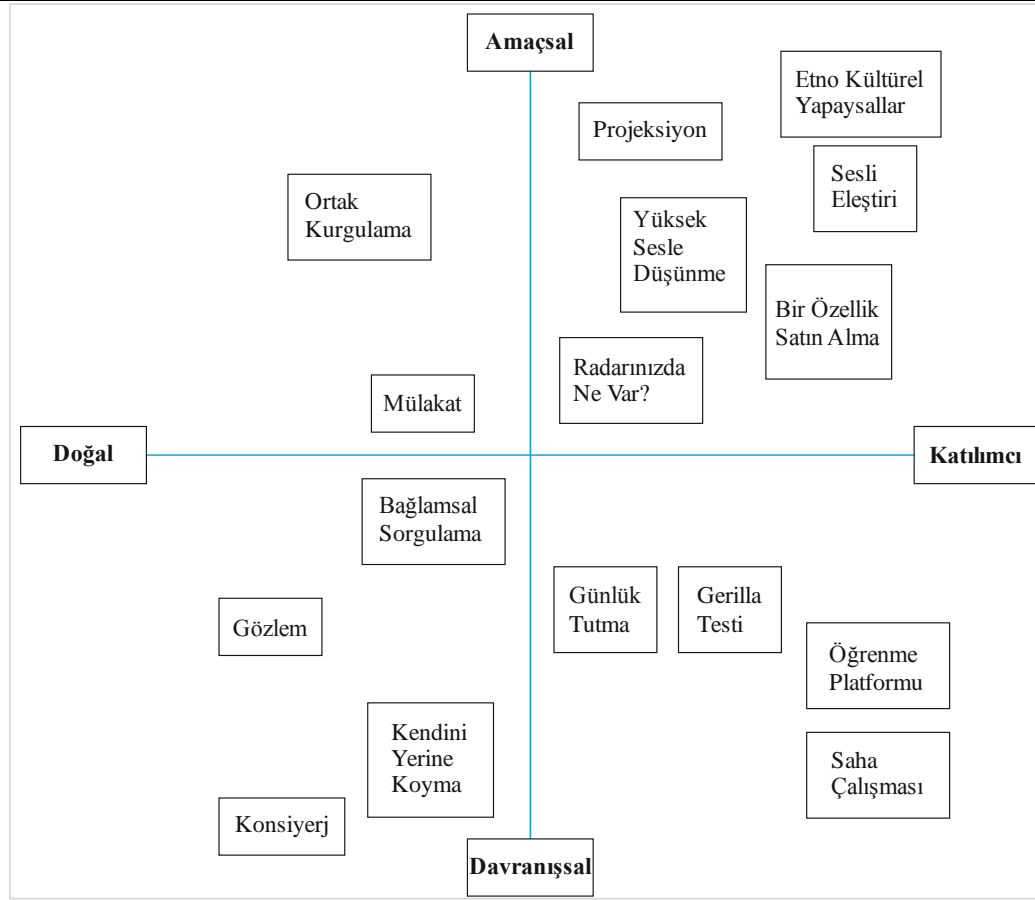
Etnografik araştırmanın başında çalışmanın yapılacağı paydaş listesinin çıkarılması gereklidir (Luma Institute, 2014). Paydaşlar sektörle, şirketle, hizmetle ve ürünle ilgili olmalıdır. Her biriyle mülakat yapılacağı için epey zaman alacağı göz önünde bulundurularak en önemli paydaşlar atlanmadan, görüşülecek listesi belirlenir. Mülakatlarda kişi sayısı önemli değildir. Mülakatta her görüşülen kişiden ek bilgi alınıp alınmadığına bakılması gerekir. Ek bilgi alınamazsa mülakatlarda doyum noktasına varıldığı anlaşılabilir (Luma Institute, 2012).

Uygulanırken dikkat edilmesi gereken hususlar:

- Odaklanacak konu belirlenir.
- Konuyla ilgili farklı katılımcılar belirlenir ve katılımcıları bir tipllemeyle ilişkilendirilir.
- Görevlerini ve unvanlarını yazılır.
- Paydaşların ilişkilerini belirtilir.
- İlişkileri belirleyen ifadeleri yazılır.
- Çemberlerle ve etiketlendirmelerle gruplanır.

2. Etnografik Metotlar

Etnografi metotları doğal, katılımcı, amaçsal ve davranışsal olarak incelenebilir (Kumar, 2012; Klein, 2012) (Şekil 2). **Şekil 2’de y eksenini amaçsal ve davranışsal, x eksenini de doğal şekilde ve katılımcıya göre yerleştirilmektedir.** Tüketicinin ne istediğini derinlemesine öğrenmek için kullanıcı ile dolaysız (doğal) ve dolaylı (katılımcı) etnografik araştırma yapılır. “Dolaysız”da kullanıcı “doğal” ortamlarda sorular sorulup takip edilirken “dolaylı”da bir “kurgu” içinde kullanıcıdan belli bir faaliyeti gerçekleştirmesi istenebilir. Kurgu hâlinde yapılanda kullanıcı “katılımcı” olarak hareket eder.

Şekil 2: Niteliksel / Niceliksek / Amaç / Davranış

Kaynak: Luma, 2014; Kumar, 2012; Lietdka vd., 2014; Klein, 2013

Kullanıcının hedeflerinin ve isteklerinin ne olduğunu anlamak “amaçsal”dır. Amaç tüketicinin neleri ifade ettiğini, ürünü neden kullanacağını ve nasıl motive olduklarını öğrenmektir.

Kullanıcılarının faaliyetleri takip edildiğinde “davranışları” gözlemlenir. Davranışsal yaklaşımlarda kullanıcıların söyledikleriyle yaptıklarında uyuma mı yoksa ayrışma mı olduğu gözlemlenir. Amaç testlerinde tüketicinin neleri ifade ettiği, ürünü neden kullanacağı, nasıl motive olduğu öğrenilir (Higgins vd., 2014).

Etnografik metotların bu kadar çeşitli olmasının sebebi insanların davranışlarının karmaşıklığı ve söyledikleri ile yaptıklarının uyumamasıdır. (Elliot ve Elliot, 2003).

Amaçsal-doğal sol üst kadrana denk düşen bölgeyi tanımlar. Kullanıcıyla doğal ortamında düşüncelerini, deneyimlerini ve duygularını keşfetmek için sohbet edilir. Merkezinde mülakat vardır. Kullanıcıyı aklındaki fikirleri söylemesi konusunda cesaretlendirmek için yüksek sesli düşünme ve sesli eleştiri şeklinde de mülakat yapılır. Ortak kurgulamada kullanıcıyla beraber fikir oluşturulur. Bundan dolayı hem amaçsal hem de doğallık itibarıyla en üst noktadır.

Mustafa Şeref AKIN

Davranışsal-doğal sol alt köşededir. Kullanıcıların doğal ortamlarındaki davranışları gözlemlenmektedir. Bir köşeye çekilerek yaparsak sessizce gözlem, sohbete katılarak yaparsak bağlamsal sorgulama, bizzat faaliyete katılarak yapıldığında kendini yerine koyma şeklini alır (Luma Institute, 2014). Kullanıcı sipariş alındığında gözlemlendiğinde konsiyerj olarak adlandırılır (Klein, 2013).

Davranışsal-katılımcı sağ alt köşededir. Bir kurgu içinde katılımcıya faaliyet yaptırılarak düşüncelerinin ve duygularının öğrenilmeye çalışıldığı metotlardır. Katılımcıya günlük tutturulur; beklemediği bir anda, ondan bir faaliyet yapması istenir (gerilla testi), kurgusal bir mekânda davranışları gözlemlenir (öğrenme platformu) ve sahadaki davranışları takip edilir (saha çalışması).

2.1. Amaçsal - Doğal

2.1.1. Mülakat

Müşteriyle yakınlaşmanın yolu mülakattır (Nielsen, 2012; Kumar, 2012). Önceden kesinleştirilmiş sorular ve onların cevaplarının alınması beklentisi yoktur. Sadece önceden belirlenmiş, açıklığa kavuşturulması gereken konular vardır. Mülakatta, araştırmacının amacı cevabı bulmak değil, sorunu irdelemektir.

Mülakatlarda soruların ucu açıktır (Tablo 1). Kısa cevaplı, hayır/evetli cevaplara girilmez. Uzun cevap içeren sorulardır, cevabın içinden yeni sorular üretilir. Derinine açılım sağlanır (Lietka vd., 2014; Canniford, 2005; Elliot ve Elliot, 2003).

Genelgeçer sorular, yorum soruları sorulmaz. Örneğin “Daha iyi koşu nasıl olur?” gibi bir soru sorulmaz. Sohbet koyulaştıkça **somut örnekler/hikâyeler/deneyimler istenir** (Dalcı, 2013). En son, koşma deneyimi sorulur. Konulara direkt girilmez. Önce insanların hayata, spora, sağlığa bakış açılarını yakalayıp daha sonra koşunun yeri belirlenir. Koşuyla ilgili aktiviteler, motivasyonlar ve ortamlar konuşulur.

Ürün yerine faaliyetlere ve duygulara odaklanılır. Spor ayakkabısı firması için araştırma yapılacaksa ayakkabının kalitesinin artırılması yerine, insanların spor performans deneyimlerinin iyileştirilmesine çalışılır. Gaye, şirketin ürününü geliştirmekten öte, kullanıcının hayatına katkıda bulunma bilincidir. Sürpriz cevapların üstüne gidilir.

Dedektiflik yapılmaz, sohbet edilir. Etnografi zaman yatırımı yapılması gereken bir çalışmadır. Titizlik gerekir. Mülakatı yapanlar kişiyi sürekli konuşurmaya çalışmaz. Sessizlik anlarının olması tercih edilir çünkü mülakat yapılan kişiye boşluğu doldurma fırsatı verilerek, konuyla ilgili ek bilgilere ulaşmak mümkün olur.

Uzman mülakatı olan kişidir. Mülakatı yapan kişi uzman kişiliğine bürünmez. Gerçekten karşısındakinin bakış açısını öğrenmek için çaba gösterilir. Herhangi bir fikir dayatması olmaz.

Mülakat esnasında hem konuşma hem de gözlemlenme zordur, bundan dolayı kayıt imkânı varsa kullanılır ve böylece detayları yakalama imkânı olur.

Mülakatı yaparken **somut hikâyelere ve örneklere yönelinir, olağan dışı ve sürpriz noktalara dikkat edilir. Hareketlere, davranışlara, tonlamalara**

odaklanır, kişinin faaliyetlerindeki duygusal yönleri, verimsizlikleri ve tereddütleri yakalanır.

Tablo 1: Mülakatlarda uygun olan ve olmayan durumlar

Yapılmamalı	Yapılmalı
Evet/hayır, kısa cevap içeren soru sorulması	Uzun cevap içeren, cevabın içinden yeni soruların üretildiği soruların sorulması Derinine açılım sağlanması
Genelgeçer sorular, yorum soruları sorulması	Sorularda somut örnekler/hikâyeler/tecrübeler aranması
Fonksiyonel olarak iyileştirmenin ikinci planda olması	Duygusal açıklık, beklenti, ümit edilen noktaların aranması Sürpriz cevapların üstüne gidilmesi
Hazır sorularla dedektif gibi sorulması	Hikâyelerin dinlenmesi için öncü soruların hazırlanması Sohbet havasının yaratılması

Uygulanırken dikkat edilecek hususlar:

- Araştırmak için bir konu belirlenir.
- Sorular ve kayıt cihazları hazırlanır. Her kullanıcıya veya uzmana ayrı soru belirlenir.
- Mülakatı olacak kişiler için kriterlerinizi (paydaş olması, hikâyesi olması, yaş, statü, pozisyon vb.) tanımlanır.
- Mülakatlarda **uçta (marjinal)** kullanıcıları (çok kullananları veya hiç kullanmayanları) seçmeye gayret gösterilir. **Çünkü tespit edilmeye çalışılan özellikler uçtakilerde daha net görülebilir.**
- Mülakat için zaman ve yer belirlenir. Dikkati en az dağıtacak yer olmasına özen gösterilir.
- Kendinizi ve amacınızı belirtiniz. Onayları alınır.
- Kolay sorularla başlanır ve daha sonra sorular detaylandırılır.
- Deneyimledikleri konuyla ilgili dolaylı veya dolaysız **somut örnekler** isteyin (Luma, 2014).
- Amaç soru-cevap şeklinde belirlenen sorular üzerinden sırasıyla gitmek değil; sohbet havasında, konuların gidişatına göre belirlenen sorulara cevap almak, duygusal tepkilerini ölçmek, konuya ve kişiye karşı empati oluşturmak ve çözümler için ilham bulmaktır.
- Dikkatli dinlenir ve iyi not alınır. **Herhangi bir sonuca varmaktan kaçınılır.**
- **Empati ve deneyim haritaları çıkarılır.**
- Her katılımcıya teşekkür edilir.

2.1.2. Ortak Kurgulama Mekanizması

Ortak kurgulama, kullanıcıyı sürece katarak fikrin tartışılmasıdır. Burada çeşitli amaçlar söz konusudur. Birincisi, kullanıcılar bir faaliyet içine sokularak, sözle

Mustafa Şeref AKIN

ifade edilmek istenen ile gerçekten yapılmak istenen arasındaki fark azaltılmış olur. İkincisi, birlikte kurgulama sayesinde fikir üretme, prototip ve test süreçleri birlikte gerçekleştirildiğinden daha hızlı sonuçlar alınır. Atölye toplantılarında kullanıcılar ve paydaşlar dinlenirken yeni birçok fırsat yakalanır (Luma, 2012).

Uygulanırken dikkat edilecek hususlar:

- Konu ve paydaşlar belirlenir
- Paydaşlarla uygun zaman ve mekân belirlenir.
- Paydaşlardan fikirlerin oluşturulmasında ve görselleştirilmesinde yardım istenir.

2.2. Davranışsal - Doğal

2.2.1. Sessizce Gözlem

Etnografik araştırmanın en etkili yönlerinden biri kullanıcıların ne yaptıklarını sormak yerine gözlemlemektir. Gerçek manada kullanıcıyı anlamak için ürünleri denerken yaşadıkları deneyimler takip edilir.

Sessizce gözlemede fotoğraf ve video çekmek çok faydalıdır. Kaçırılan detaylar yakalanır. Kayıt sistemi hem insanı hem de yaşadığı bağlamı anlamak için çok zengin bir kaynaktır (Luma, 2014).

Uygulanırken dikkat edilecek hususlar:

- Çalışılacak konu belirlenir.
- Araştırmanız için takip edeceğiniz planı geliştirilir.
- Kimlerin ve hangi faaliyetlerin takip edileceği belirtilir.
- Ziyaret etmek için bir bölge belirlenir.
- Gereken izinler alınır.
- Görülenleri yakalamak için materyaller belirlenir. Kendinizi kaybettiriniz.
- Dışarı çıkılır ve gözlemlenir. Açılar değiştirilir.
- Videoyla, fotoğrafla ve notlarla gözlemler kaydedilir. Objektif bakış açısı kaybedilmez.
- Dakika dakika gelişmeler not edilir. Daha sonra notlardan önemli olanların altı çizilir.

2.2.2. Bağlamsal Sorgulama

Kendi mekânlarında insanlar daha konuşkan ve samimidir. Etnografik mülakat kullanıcıların kendi mekânlarında yapıldığında faaliyetleri bağlamsal ve canlı olarak görme imkânı bulunur ve soyut anlatımlar somutlaşır. Örneğin, çalışanlarla bir etnografik araştırma yapılacaksa hem mekânları olarak iş yerleri hem de çalışma arkadaşlarıyla ilgili iletişimlerini gözlemlenerek mülakat yapılır. Özellikle iş yerinde örtülü bir bilgi var mı, diye bakılır. Mekânda bulunma kullanıcıların hafızalarını güçlendirir (Luma, 2014).

Bağlamsal sorgulamada kullanıcılar doğal hâllerleriyle resmedildiğinden herhangi bir ön yargılı çıkarım olmaz. Doğallıktan gaye kullanıcı odaklı kalabilmektir.

Uygulanırken dikkat edilmesi gereken hususlar:

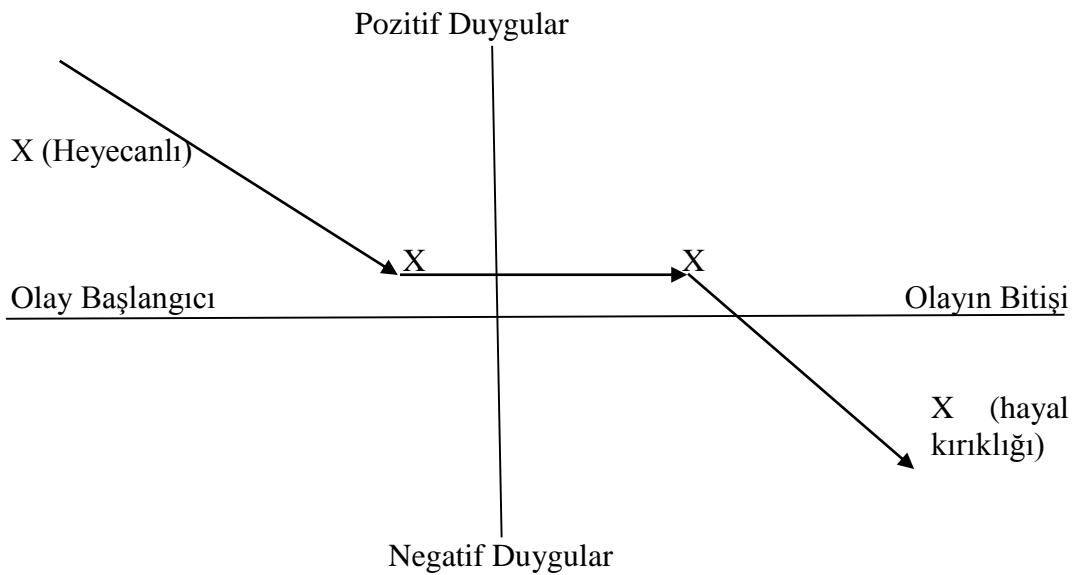
- Faaliyetle ilgili kişiler ve yerler belirlenir.
- Sorularınızı ve kayıt cihazlarınızı seçilir.
- Mekâna gidilir.
- Kendinizi ve amacınızı tanımlayınız. Onayları istenir.
- Normal bir zamanda yaptıkları faaliyetleri yapmaları istenir. Sadece mekânı göstermeleriyle yetinilmez.
- Faaliyetler gözlemlenir. Farklı açıları yakalayabilmek amacıyla mümkün olduğu kadar fazla gözlemciyle gidilir.
- Fırsat anlarında sorular yönlendirilir.
- Videoyla, fotoğraflarla ve notlarla verileri kayıt altına alınır. Amaca odaklanılır ama farklı fırsatlarda yakalanabilir.
- Her katılımcıya teşekkür edilir.

2.2.3. Kendini Yerine Koyma: Günlük Harita

Kendini yerine koyma (kullanıcı günlük haritası) iş süreç haritalarına benzer. Örneğin, bir malın marketten alınması sürecini takip edelim: Müşteri dükkâna girer. Sepeti alır. Rafa yönelir. Ürünü sepete koyar (Liedtka vd., 2014).

Kullanıcı günlük haritası iş sürecine **duygu ve düşünceler de** katılarak oluşturulur. Kullanıcının dükkâna girmeden önce ihtiyacını ortaya çıkaran sebep nedir? Duygularının bu süreçteki rolü nedir? Herhangi bir duygusu yoğun bir şekilde kabarıyor mu? Beklentisi nedir?

Kullanıcı günlük haritası kullanıcıyla ilgili detaylı bilgi sağlar. **Bakış açısını üreticinin ürünle ilgili özelliklerine odaklama yerine kullanıcıların sorunlarına ve tüketim süreçlerine çevirmiş olur.** Olaylar kullanıcıların gözünden görülür. Etnografide tatmin olmamış kullanıcı duyguları bulunarak yenilikçilik başlar.

Şekil 3: Malın Alımından Önce ve Sonraki Duygu Değişimi

Mustafa Şeref AKIN

Kullanıcı günlük haritasını oluştururken ve daha fazla içselleştirmek için kullanıcının yaptıkları aynen tekrar edilir.

Kullanıcı günlük haritası yatay ve dikey olarak çizilir. Yatay süreç kronolojiyi, dikey süreç duyguları gösterir. Yukarı doğru olumlu duygusal ve aşağı doğru ise olumsuz duygusal anlar çizilir. Hattın üzerindeyse duygularımız nötrdür. Şekil 3'te kullanıcı malını almadan önce yüksek ve olumlu beklentideyken tüketim sonrası hayal kırıklığına uğramaktadır (Şekil 3).

Kullanıcı günlük haritası süreci kronolojik ve faaliyet esaslıdır. İnsanların kendi sözleriyle davranışlarını raporlamak çok yanıtıcıdır. Gerçekten sürecin nasıl olduğunu adım adım takip etmek, kullanıcıların günlük haritalarında yaptıkları faaliyetlerle ilgili doğru veya yanlış gibi subjektif yaklaşımlardan sıyrılmak gerekir. Bu haritaların amacı yeni hipotezler kurgulamak ve fırsatları yakalamaktır. Kullanıcı günlük haritalarının görsel olmasında fayda var. Duvarda uzun bir hat üzerinde kullanıcının yaptıklarının ekip tarafından adım adım biçimlendirilmesi gerekir.

Kullanıcı günlük haritası farklı bakış açıları getirecektir. Örneğin, hastane yönetimi "hasta günlük haritasını" sağlık sigortasını doğrulama, tıbbi bakım ve yatak sağlama olarak görürken hasta otoparktan başlayarak taburcu oluncaya kadar farklı süreçleri kendi "hasta günlük haritası" olarak algılar. Ekip farklı kullanıcı haritaları çıkararak hem hastane paydaşları hem de kullanıcı açısından süreci kendisi test eder. Bu süreçlerin tamamını özellikle duygusal kırılma noktalarını hastane yönetimiyle paylaşır. Örneğin, hastanın ayak izleriyle süreci takip edilirken hasta kabul edilme sırasındaki düzensizlik sorunu yakalanır. Hasta neyi beklediğini anlamadan sürekli beklemesinin istenmesine kızar. Acil servisin birbirine vuran kapılarından irkilir. Sonuçta hasta kendini, habersiz bırakılmasından ve ilgisizlikten dolayı yalnızlık duygusuyla kaybolmuş hisseder. Ekibin görevi bu rahatsız edici noktaları anlamaktır (Lietdka vd., 2014).

Bu örnekler her alanda genişletilebilir. **Bir kullanıcının ilk kez bir markanın arabasına bakmak için araba galerisini ziyaret etmesi, daha önce gezmediği bir şehrin havalimanında yön bulması, bir devlet dairesinde işini halletmesi esnaslarında deneyimlerini arkadan takip eden ekip öğrenir. Bu deneyimsiz kullanıcı bakış açısı rutinliğin verdiği alışkanlıkların gölgelediği sorunları ortaya çıkarır.** Etnografide esas sorun kavramı fiziksel deneyimlerden çok, daha derin olan sosyal, duygusal, kültürel ve bilişsel deneyimleri kapsar (Sara vd. 2013: 56).

Kullanıcı günlük haritası yaratıcı düşüncüyü, kullanıcının gizli kalmış ve tatmin olmamış isteklerini ortaya çıkarmaya yardımcı olur. Kullanıcının faaliyetlerini adımlama tavsiyeler oluşturma amacı taşımaz, sadece faaliyetlerin duygusal ve kronolojik olarak kuş bakışı görülebilmesine ve önerilerin test edilmesi üzerine hipotezler çıkarılmasına destek olur.

Kullanıcı günlük haritası **zaman** itibarıyla **fonksiyonel** (Otobüse saat 7.30'da binirim.) ve **davranışların güdülenmesi** açısından **duygusaldır** (Otobüsün zamanında kalkmamasına sinirlenirim.). Ama esas yakalanılmaya çalışılan

duygusal olanlardır (Kızgınım, memnunum, sıkılırim, nefret ederim, üzgünüm, ağlamaklı oldum gibi).

Uygulanırken dikkat edilmesi gereken hususlar:

- Hangi deneyimi tekrarlamak istendiği belirlenir.
- Gerçekleştirilecek iş ve faaliyetler seçilir.
- Simülasyonu gerçekleştirmek için gereçler toplanır.
- En iyi lokasyon belirlenir.
- Gereken izinler alınır.
- Hedeflenen işler yapılır.
- Her faaliyeti mümkün olduğunca gerçeğe yakın gerçekleştirilir veya yapanlar adım adım gözlemlenir.
- Yol boyunca faaliyetlerin notu tutulur.
- Negatif ve pozitif duygu anlarını yakalanır.
- Süreç bittikten sonra bir duvara faaliyetin resimleri ve notları yapıştırılır.

2.2.4. Konsiyerj

Kullanıcılarımızı tanımamız için direkt hizmet götürme metodoloji konsiyerjdır. Konsiyerj metodunda herhangi bir aracı olmaksızın müşteri sorunu çözülür. Süreç otomatikleştirilmeden önce hizmet/ürün talebiyle ilgili bilgiler elden alınır ve teslim edilir (Steve, 2014).

Konsiyerj sisteminde arayüz tasarlanmaz, kullanıcının sorunları öğrenilir. Önerilen çözüme karşı tepkileri anlaşılır. Şirketin en üst yetkilileri de süreci birinci elden gözlemler. Konsiyerj sisteminde sorunlar anlaşılıp çözümler üretildikten sonra arayüzün tasarlanma sürecine geçilir. Teknoloji, talep yüksek olduğunda bunu karşılayabilmek için vardır. Örneğin, tekstil sektöründe çalışan bir perakende firması, furya hâline dönüşen bir online satış sitesi kurmadan önce gerçekten kendi ürünlerine yönelik talep olup olmadığını araştırmak ister. Online satış sitesi kurmaksızın ürünlerini telefonla sipariş alarak dağıtır. Gelen talep bizzat müdür ve sahibi gibi en üst yetkili tarafından teslim edilir. Kullanıcıyla yüz yüze temas sağlanarak en önemli sorunun bulunması sağlanır. Hangi ürünlere ilginin daha fazla olduğu ve dağıtım kanalında yaşanabilecek aksilikler önceden görülür. Hangi müşteri segmentinden talep geldiği yakalanır.

Ürünler teslim edilirken müşterilerin beklentileri, memnuniyetleri üzerine sohbet edilir ve tepkileri gözlemlenir.

Uygulanırken dikkat edilecek hususlar:

- İşin sahibi/girişimci/genel müdür teslimatı elden yapsın.
- Kargo firması kullanılmasın.
- Teslimatın amacı kullanıcıyı tanımak, verdiği tepkileri ölçmektir.

2.3. Amaçsal - Katılımcı

2.3.1. Radarınızda Ne Var?

Ürünlerin özellikler listesi ortaya çıkarılır. Kullanıcılardan bir sıralama yapması istenir. Burada amaç paydaşların konulara verdikleri önem sırasını anlamaktır. Sıralamalarda birinci çemberdekiler çözüm önerileri yapılırken atlanmaması gereken hususlardır. Bu süreçte katılımcıların sesli düşünceleri istenir (Luma, 2014: 77).

Uygulanırken dikkat edilmesi gereken hususlar:

- Önem verilen bir konu belirlenir.
- Radar ekranını içeren çizgiler yapılır.
- 3 tane büyük çember ve 4-6 tane de küçük çember çizilir.
- Büyük çemberler önem sırasına göre isimlendirilir: Birinci, İkinci, Üçüncü.
- Küçük çemberleri de konuların kategorileri olarak belirlenir.
- Paydaşlar çağrılır.
- Paydaşlardan kendi önem sıralarına göre konuları kısa zaman içinde çemberlere yerleştirmeleri istenir.
- Paydaşların, önem sıraları ve konuları belirlerken söyledikleri yazılır.

2.3.2. Bir Özellik Satın Alın

Katılımcıya bir bütçe miktarı ve üründeki özelliklerin maliyeti bildirilir. Mevcut olan bütçe sınırları içerisinde özellikleri satın alması istenir. Katılımcıların seçenekler arasındaki takas kararları katılımcının önem sırasını gösterir. Parasal bütçe sınırlı kaynaktır. Bu kaynağı katılımcı en çok fayda elde edecek şekilde dağıtır. Bu süreçte katılımcıların sesli düşünceleri istenir.

Uygulanırken dikkat edilmesi gereken hususlar:

- Odaklanılacak ürün ve servis belirlenir.
- Potansiyel özelliklerin listesini yapınız.
- Çeşitli özellikleri taşıyan kartlar yapınız.
- Her özellik için bir fiyat biçilir. Fiyatlamayı maliyetiyle ilişkilendirilir.
- Oyunu oynamaları için paydaşlar çağrılır.
- Kartları oyunculara üzerlerinde fiyat miktarıyla verilir.
- Her paydaşa bir hayalî bütçe verilir. Bu bütçe ile kart satın almaları istenir.
- Fikirleriyle ilgili yorumları not alınır. Motivasyonları ve öncelikleri dinlenir.

2.3.3. Etno - Kültürel Yapaysallar Metodu

Kültürel dinamikleri ortaya çıkarmada uygulanır. Kültür sadece ulusal ve etnik yapının unsuru değildir. Sosyal grupların günlük hayatlarında belli gelenekleri, davranışları, düşünceleri ve hareketleri izlemeleri de kültürün yansımalarıdır (Kumar, 2012: 43).

Katılımcının bulunduğu kültürel yapıyı anlamak için onunla somut veya soyut nesnelere paylaşıp ondan fikirlerini, algılarını ve duygularını anlatması istenir.

Etno-kültürel objeleri veya objelerin fotoğraflarını birbiriyle eşleştirmeleri istenebilir. Eşleştirmeler katılımcıların bakış açılarını ortaya koyar.

Amaç katılımcıların içlerine saklanmış arzularını ve düşüncelerini ortaya çıkarmaktır. Hangi nesnelere birbirleriyle özgülediklerine bakılır. Nesne hakkında anlatılanlar not edilir. Ayrıca bu çalışma esnasında, yenilikçi ürün için reklam öğeleri de bulunmuş olur.

Uygulanırken dikkat edilmesi gereken hususlar:

- Etno-kültürel objeler belirlenir. Etno-kültürel objeler (elle tutulabilir fotoğraf, imge gibi) dinsel, ulusal, liderler, kişiler, meslekler, maddi varlıklar, jestler, ürünler ve servisler içerikli olabilir.
- Kayıt tutabilmek için bir kit oluşturulur.
- Paydaşlar katılmaları için davet edilir.
- Çalışma için amaç ve süre belirlenir.
- Objelere karşı katılımcıların yorumları ve tepkileri not alınır, fotoğraflarını ve filme çekilir.
- Katılımcıdan bu kültürel nesnelere birbirleriyle eşleştirip hikâyeye anlatması istenebilir.

2.3.4. Projeksiyon Sistemi: Kolaj

Projektif teknikler; kişinin iç dünyasındaki duyguyu edinmek için kullanılan araçlardır (Zaltman, 2003; Zaltman ve Zaltman 2008; Zaltman ve Zaltman, 2006; Zaltman ve MacCaba, 2007; Braun-Latour, vd., 2006). Kişiye dolaylı yollardan uyarılar verilerek, ondan bu uyarılara anlam vermesi, onları bir düzene koyması, anlatması; duygu ve düşüncelerini yansıtmayı istenir (Şekil 3) (Aslan ve Üstün, 2013).

Şekil 4: Beynin Üç Kategorisi: İnmeye Çalışılan Duygusal Alan

Projeksiyon psikolojide özellikle de çocuk psikolojisinde geliştirilmiş bir sistemdir. Çocuklara resim yaptırılarak iç dünyaları yansıtılır (Aslan ve Üstün, 2013). Kinetik aile çizimi testi aile bireyleri arasındaki duygusal ilişkileri ve etkileşimi gösterir ve aile dinamiklerine ilişkin açıklayıcı ipuçları verir (Şekil 4). Çocuklara aile bireylerinin resimleri yaptırılarak çocukların bakış açıları anlaşılır (Malchiodi, 1998). Projeksiyon çalışmalarında ağaç, bisiklet gibi toplam 36 tane sembol; bisiklete binmek, yüzmek gibi 87 hareket belirlenmiştir (Burns ve Kaufman, 1972). Kinetik aile resimleri sayısal verilere dönüştürülmeye çalışılmış, analizler ve

Mustafa Şeref AKIN

değerlendirmeler bu verilerden elde edilen sonuçlara göre yapılmıştır. Ancak çocukların resimlerinde kullandıkları sembolleri de genellemek sıkça yapılan hatalardan biridir. Her çocuğun resmi özeldir ve hikâyesi alınarak değerlendirilmelidir. Bu noktada en nitelikli bilgiyi aileler ve öğretmenler vermektedir. Uygulama sonunda, “Bana bu resmin öyküsünü anlatır mısın?” sorusuyla resmin hikâyesi öğrenilmeye çalışılır (Aslan ve Üstün, 2013).

Şekil 5: Kinetik Aile Çizimi

Projektif teknikleri ile dolaylı yollardan sorulara cevap alınır. Bu sayede iletişim engelleri ortadan kaldırılır. Katılımcılar bilinçaltındaki inançlarını kişilere, nesnelere ve kavramlara yansıtırlar. Projeksiyon bireyin içsel duygularının dış dünyaya yansımasıdır. Zekâ testlerinin genelde bir yanıtı varken, projektif testlerin doğru yanıtı yoktur. Projektif testler; katılımcıların katkısı sağlanarak, açık uçlu ve yaratıcı oldukları için bireyin duygularını özgürce ifade etmesini sağlar (Aslan ve Üstün, 2013).

Projektif teknikler niteliksel pazarlama ve tüketici davranışlarında yaygınlaşarak kullanılmaktadır. Diğer niteliksel yöntemler olan mülakat ve odak gruplarında saklanabilecek birçok konu projeksiyonda ortaya çıkarılır. Sözel tekniklerde kişiler kavramları yuvarlamaya ve başkalarının başından geçenleri anlatmaya meyillilerdir. Ancak dolaylı yollarla (resim, hikâye, fotoğraf gibi) kendilerini bilmeden açarlar (Ramsey, vd., 2006).

Projeksiyon tekniklerinden en sık kullanılanı kolajdır (Zaltman, 2003). Kolaj, kullanıcıların içlerindeki dışarıya dökmeleri için resim kullanılmasıdır.

Paydaşlardan kolaj yapabilmeleri için dergilerden resimleri kesip birleştirmeleri istenir. Kullanıcılar resimleri, kendi çizimleriyle birleştirdikleri bir sayfa üzerine yapıştırmaya başlarlar. Sayfanın bir tarafı bugünü ve diğer tarafı özlenen geleceği yansıtır. Kullanıcılar oluşturdukları kolaj ile ilgili açıklamalar yaparken mevcut olan sorunlar tespit edilir ve gelecekle ilgili vizyon çizilir. Kolaj çalışmalarında bugünü yansıtan tarafta sorunlar ve şirketin genel durumu net ifade edilir. Ancak gelecekle ilgili özelemler, arzular, olması gerekenler net değildir, muğlaktır ve vizyonu çizer (Şekil 4).

Uygulanırken dikkat edilecek hususlar:

- Konu belirlenir.
- Paydaşlar belirlenir.
- Paydaşlara kolaj yapabilmeleri için resimler veriniz veya onları kendilerinin bulmaları sağlanır.
- Kullanıcılardan resimleri, kendi çizimleriyle birleştirdikleri bir sayfa üzerine yapıştırmaları istenir.
- Kullanıcılardan kolajları açıklamaları istenir.
- Açıklamaları sesli veya görüntülü aygıtlarla kayda alınır (Coulter vd., 2001).

2.3.5. Sesli Eleştiri

Paydaşlar ve uzmanlar yapıcı eleştiriler yapmak üzere buluşurlar. Proje ve hakemler belirlenir. Hakemler objektif kalınabilmesi ve farklı bir eleştiri için projede çalışmayanlar arasından seçilir. Proje sunucusu ne yaptığını ve neden yaptığını tanıtır. Hakemler pozitif ve negatif geri dönüşümlerde bulunurlar. Hakemlerin eleştiri konusunda çekingen davranmamaları için uyarılarda bulunulur (Luma, 2014; Klein, 2013; Nielsen, 2012).

Uygulanırken dikkat edilecek hususlar:

- Eleştirilecek ürün ve fikir belirlenir.
- Paydaşlar, mekân ve zaman belirlenir.
- Katılımcıyı eleştirisini yapabilmesi için cesaretlendiriniz.
- Katılımcıya kendisinin değil, ürünün eleştirildiğini ve ürünün daha iyi olması için gayret gösterildiğini belirtiniz.
- Eleştirileri cevaplamayınız.
- Eleştirileri not ediniz.

2.3.6. Yüksek Sesle Düşünme Testi

Katılımcının “kurgulanan bir faaliyeti” gerçekleştirirken deneyimini anlatmasıdır. Neyin test edileceği belirlenir. Paydaşlar çağrılır. Kendimiz ve amaçlarımız ifade edilir. Her katılımcıya, bir teste tabi tutulmadıkları ve doğal davranışları gerektiği hatırlatılır. Faaliyeti gerçekleştirme esnasında yüksek sesle düşünmeleri istenir. Dikkatli dinlenir ve notlar tutulur. Burada esas olan, kullanıcının kendi kendine düşünmesine engel olmak ve düşündüğü, hissettiği, planladığı her noktanın seri şekilde konuşturularak ortaya çıkarılmasıdır (Nielsen, 2012).

Uygulanırken dikkat edilecek hususlar:

- Araştırmak için bir konu belirlenir.
- Sorularınızı ve kayıt cihazlarınızı hazırlayınız. Her kullanıcıya veya uzmana ayrı soru belirleyiniz.
- Mülakatı olacak kişiler için kriterlerinizi (paydaş olması, hikâyesi olması, yaş, statü, pozisyon vb.) tanımlayınız.
- Mülakatlarda **uçta (marjinal)** kullanıcıları (çok kullananları veya hiç kullanmayanları) seçmeye gayret gösteriniz. **Çünkü tespit edilmeye çalışılan özellikler uçtakilerde daha net görülebilir.**
- Mülakatı olacaklarla zaman ve yer belirlenir. Dikkat dağıtıcı bir yer olmamasına özen gösteriniz.
- Kendinizi ve amacınızı belirtiniz. Mülakat yapılacakların onaylarını alınız.
- Kolay sorularla başlayınız ve daha sonra soruları detaylandırınız. Kelimeleri kullanıcının ağızına tıkmayınız.
- Deneyimledikleri konuyla ilgili dolaylı veya dolaysız **somut örnekler** isteyiniz.
- Amaç soru-cevap şeklinde belirlediğiniz soruları sırasıyla sormak değildir. Sohbet havasında, konuların gidişatına göre; belirlediğiniz sorulara cevap almak, duygusal tepkilerini ölçmek, konuya ve kişiye karşı empati oluşturmak ve çözümler için ilham bulmaktır.
- Dikkatli dinleyiniz ve iyi not alınız. **Herhangi bir sonuca varmaktan kaçınınız.**
- **Empati ve deneyim haritalarını çıkarınız.**
- Her katılımcıya teşekkür ediniz.

2.4. Davranışsal -Katılımcı

2.4.1. Günlük Tutma: Kendi Kendini Gözlemlemek ve Durum Haritası

Katılımcılardan konuyla ilgili önemli faaliyetleri ve deneyimlerini yazıyla, fotoğraflarla ve videolarla kaydetmeleri istenir (Lietdka vd. 2014: 98). Katılımcıların görsel kayıt sisteminden rahatsız olmaları durumunda yazıyla “günlük tutmaları” istenebilir. Katılımcı kendi fotoğraf/kamera ve notlarıyla araştırmacının müdahalesi olmaksızın faaliyet raporunu sunar. Kullanıcının bakış açısı ışığında fotoğraflanan faaliyetler inanılmaz fırsatları doğurur. Yeme içme, alışveriş, eğlence, seyahat gibi hâllerde ne yaptıkları, kimlerle oldukları, hangi sorunlarla karşılaştıkları öğrenilir.

Günlük tutulması insanları evlerinde ve iş yerlerinde takip edebilme konusunda zaman ve bütçe darlığında olan ekipler için de çok faydalıdır.

Fotoğraflarken bireyden kapsayıcı olması için “durum haritasında” bireyin kimliği, çevresi, çevresindeki nesnelere, yazılar ve faaliyetleri de yazması istenebilir (Birey-çevre-nesne-yazı-faaliyet).

Örneğin, evde yemek pişirme esnasında çekilen bir fotoğrafta olabilecekler:

Birey: Anne

Çevre: Mutfak

Nesne: Şişe, lavabo, araç gereç

Yazı: Yemek paketleri, fırının yüzü

Faaliyetler: Temizleme, taşıma vb.

Bireylerin çektikleri fotoğraflarda faaliyetleri, ihtiyaçları, zorlukları, pratik çözümleri ve günlük hayatın önemli açıları ortaya çıkarılır. Hangi sebeplerden dolayı faaliyeti gerçekleştirir? Güvende olma, başkalarına hizmet etme, kendini farklılaştırma gibi sayısız motivasyon sebepleri olabilir. Mülakatlarda, fotoğraflarla ilgili faaliyetlere ve hikâyelere odaklanılır. “Neden bu fotoğrafı çektiniz?” ve “Konuyla ilgisi nedir?” tarzında sorular sorulur.

Herhangi bir yönlendirici soru sorulmaz, görüş beyan edilmez. Böylece sohbet doğallığı bozulmadan değerli çıkarımlar kendiliğinden olur. Bireylerin hayatlarını öğrenebilmek için, araştırmacının sorgulayıcı değil, çok iyi bir dinleyici olması gereklidir (Klein, 2013). Mülakatın sohbet havasında geçmeli, soru-cevap şeklinde gerçekleşmemelidir.

Bireyin rahat hissettiği mekânlarda fotoğraflar hakkında konuşmak faydalıdır. Hatta fotoğrafın geçtiği mekânda bizzat bulunma ek fırsatlar sunabilir. Olaylar daha canlı hâlde anlatılabilir.

Uygulanırken dikkat edilmesi gereken hususlar:

- Bir konu belirlenir.
- Kayıt tutabilmek için bir kit oluşturunuz. İçinde günlük ve/veya bir bloga yazma imkânı olsun.
- Paydaşları katılmaları için davet ediniz.
- Çalışma için amaç ve süre belirlenir.
- Kitleri basit bir talimatla dağıtınız. Çalışma esnasında düzenli olarak katılımcılardan günlükleri doldurmalarını isteyiniz.
- Fotoğraflar ve videolar çekerken doldurmaları gereken formları veriniz. Sahip oldukları cihazların avantajlarını kullanınız.
- Her katılımcıyla, çalışma sonunda bir mülakat ayarlayınız. Mülakat yapmayacaksanız notları size göndermelerini isteyiniz (Kargo ödemeleri araştırmacıdan.).

2.4.2. Gerilla Testi

Gerilla testi yabancı bir kişiden faaliyette bulunulması istendiğinden davranışsaldır ve sorular sözel olarak cevaplandırıldığından dolayı da amaçsaldır (Userspots, 2018). Bu ismin verilmesinin sebebi, çalışır gibi duran arayüzün kullanılması ve yorumlaması için daha önce tanışık olmayan bir kişiden yardım istenmesidir.

Test yapılacak mekânı aynı zamanda mülakat imkânını verebilmelidir, bu nedenle örneğin sessiz sakin bir kafede ve yoğun olmayan bir zaman diliminde bu test gerçekleştirilir (Şekil 5).

Şekil 7: Kahve Testi Süreci

Gerilla testinin avantajları:

- Kısa zamanda çok fazla faydalı bilgi toplanabilir.
- Hızlı ve ucuzdur.
- Kişileri doğal ortamında yakalama fırsatı elde edilir.

Gerilla testinin dezavantajları:

- Doğru kişileri bulmak zor olur. Davranışlar ve yorumlar yanıltıcı olabilir.
- Kullanıcılara ne kadar soru sorabileceğiniz ve test süresi kullanıcıların iyi niyetine bağlıdır.
- Kullanıcıya sıklıkla, amacınızın kendisini değil, ürünü test etmekte olduğunu hatırlatıp, onu rahatlatmak faydalı olacaktır.
- Gerilla testinde kullanıcıyı teşvik etmek ve ilişkiyi sıcak tutmak için ona bir içecek teklif edilebilir. Tanımadığımız kullanıcıyı sıkıkmamak için mülakat test süresini beş dakika ile sınırlı tutmalıyız.

Uygulanırken dikkat edilmesi gereken hususlar:

- Herhangi bir potansiyel kullanıcı seçilmeye çalışılır.

- “Bu mükemmel bir ürün, değil mi?” tarzında soru sorulmaz.
- “Bunu başaramadığına inanamam.” diyerek yorumda bulunulmaz.
- “Denemeye devam ediniz.” diyerek ısrar edilmez (Userspots, 2018).

2.4.3. Öğrenme Platformu

Üretilen çözümün küçük çaplı denemeye konması ile öğrenme platformu oluşturulur. Kullanıcının tepkilerinin öğrenilebileceği her kanal bir öğrenme platformudur. Bu ürünün bir dükkânda satışa sunulması ve sonrasında da satın alan müşterilerle temasa geçilmesi öğrenme platformuna örnek olabilir. Bir ders bir dönemlik açılır ve dersin unsurları hakkında (eğitmen, materyal, çizelge gibi) öğrencilerden alınacak geri dönüşümlerle esas dersin omurgası belirlenir ve kalitesi iyileştirilir (Liedtka ve Ogilvie, 2011).

Uygulanırken dikkat edilmesi gereken hususlar:

- Öğrenme platformunda hangi faaliyetlerin test edileceği belirlenir.
- Mekânı kurgulanır.
- Katılımcılar belirlenir.
- Katılımcıların değil, faaliyetlerin gözlemlendiği belirtilir.

2.4.4. Saha Çalışması

Saha çalışması kullanıcının gerçek bir duruma karşı olan tepkisini ölçmek üzere kurgulanmış metodolojidir. Bu metot, belirlenen hedef kitleyi sahaya götürme, daha önce belirlenmiş faaliyetlerin içine koyma ve sonra da davranışlarını incelemektir.

Deneyimle ilgili duygu ve düşüncelerini yakalamak için gözlem ve mülakatlar (bağlamsal sorgulama) gerçekleştirilir. İfadeler ve davranışlar tatmin olmamış kullanıcı ihtiyaçlarıyla ilgili geliştirilen hipotezleri test etmek için kullanılır. Saha çalışması döneminde sürekli olarak paydaşlar gözlemlenir, mümkünse kameraya alınır ve notlar tutulur (Luma, 2014).

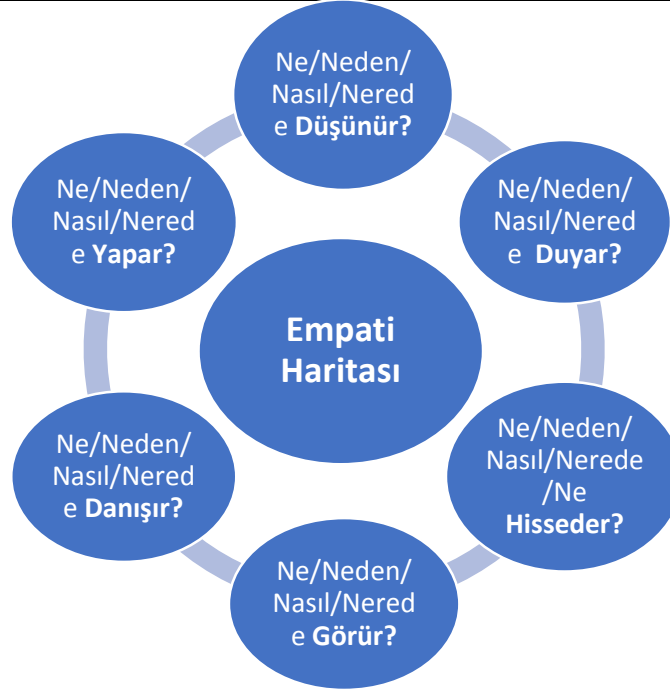
Uygulanırken dikkat edilecek hususlar:

- Deneyimi mümkün olduğu kadar gerçekçi ve davranışları gözlemlenebilir kılınmalıdır.
- Dışarıda doğal mekân belirlenir.
- Hangi faaliyetleri gözlemleneceği belirlenir.
- Katılımcılar mekâna çağrılır.
- Tepkileri gözlemlenir.

3. Empati Haritaları

Etnografik çalışma esnasında öğrenilen “empati ve deneyim haritaları”ndaki sorular yardımcı olabilir (Empati haritası: Ne yapar, ne düşünür, ne hisseder, neden yapar, kimi dinler? Deneyim: Fiziksel-Kültürel-Bilişsel-Duygusal-Sosyal).

Mülakat esnasında empati haritası çıkarılabilir. Mülakatta kullanıcının anlattığı somut hikâyelerden kullanıcı konu hakkında ne/nasıl/neden/kimi/nerede düşünür/duyar/yapar/görür/hisseder/danışır tespit edilebilir (Şekil 6.) (Kumar, 2012).

Şekil 8: Empati Haritası

Yine kullanıcının anlattığı hikâyelerdeki deneyimler gruplanabilir: Fiziksel-bilişsel-sosyal-kültürel-duygusal (Şekil 7 ve Tablo 2).

1. Fiziksel Deneyim: Nesnelere olan fiziksel iletişimini kişiler nasıl tanımlar?

- Ayakkabı örneği:
 - + Ayağımı sıkmaz.
 - + Sanki yokmuş gibi hafif.
 - + Rahatım ve her an koşmaya hazır gibiyim...

2. Bilişsel Deneyim: İletişimde oldukları nesnelere nasıl anlam yüklerler?

- Araba örneği:
 - + Araba kullanmayı beceremem.

3. Sosyal Deneyim: Nesneyle iletişimde olduklarında nasıl sosyalleşirler? Toplum içinde nasıl davranıyorlar?

- Kartvizit örneği:
 - + Kartviziti verdiğim ya da kartvizitini aldığım kişiyi anımsatır.
 - + Kartvizit kişinin ne ölçüde tasarım ve zevk sahibi olduğunu düşündürür.
 - + Pozitif etki bıraktıysa e-posta ya da telefon ile iletişimi tetikler.
 - + Kartvizit verilen kişi, diğerinin sosyal statüsünü görerek değer algısını değiştirerek karşılık verebilir.
 - + “Ben bu şirketin ‘temsilci’siyim.” anlayışı ile kişiye öz güven verebilir.
 - + Karşıdakini tanıma adına başlangıç konuşmasına imkân sağlar.

4. Kültürel Deneyim: Kültürel olarak hangi tecrübeyi edinirler?

- Şapka örneği:
 - + Bir kişi ile özdeşleşmiş olan bir aksesuarı kullandığında, o kişiye olan bakış açısını daha iyi gözlemleyebilirler (Che Guvera, Bülent Ecevit, şapka vs.).

5. **Duygusal Deneyim:** Hangi duyguları tecrübe edinirler?

- Para örneği:
 - + Satın alabilme özgürlüğü
 - + Hesapsız harcıyabilme rahatlığı
 - + Başkasına muhtaç olmama duygusu
 - + Hayallerine adım atma neşesi...

Şekil 9: Deneyim Haritası
Kaynak: Kumar,201

Tablo 2. Faaliyetlerde Deneyim Haritası

	Fiziksel	Bilişsel	Sosyal	Kültürel	Duygusal
A kişinin faaliyetteki					
B kişinin faaliyetteki					

4. **Sonuç**

Kullanıcıların ne istediği bilmek sektörde ayakta kalmak ve ilerlemek isteyen firmalar için en temel ihtiyaçtır. Konu bu derece önemli olmasına rağmen nasıl yapılacağı yönünde bilgiler yetersiz veya dağınıktır. Etnografik tekniklerin gelişmesinde veya uygulanmasında temel sebep piyasaya sürülen ürünlerin %80'inin 6 ay içerisinde başarısız olmasıdır. Böyle başarısızlıkların maliyetleri çok yüksek olur: Gelir kaybı, düşük müşteri tatmini ve zayıf çalışan morali.

Sorunun kaynağı tüketicilerin nasıl düşündüklerinin ve davrandıklarının anlaşılmasında yatar. Tüketici bir ürünü alırken matematiksel hesaplarla, ürünün özelliklerini inceden inceye karşılaştırarak karar vermez. Kararların arkasında duygular, mutlu olma isteği, prestij vb. etkiler vardır. Bu etkilerin %95'i bilinçaltında gizlidir. Bu gizli alanların keşfedilmesi yeni fırsatlar yaratır.

Bu çalışmada Şekil 2'de farklı etnografik metotlar ile kullanıcının içsel dünyasının nasıl tanınabileceği gösterildi: Mülakat, ortak kurgulama, sessizce gözlem, bağlamsal sorgulama, kendini yerine koyma, konsiyerj, radarınızda ne var, bir özellik satın alın, etno-kültürel yapaysallar, projeksiyon-kolaj, sesli eleştiri, yüksek sesle düşünme, günlük tutma, gerilla testi, öğrenme platformu, saha çalışması.

Mustafa Şeref AKIN

Ayrıca makalede etnografide not tutma teknikleri de empati haritaları yoluyla gösterilmiştir.

Şekil 2’de amaçsal-doğal olarak tanımlanan bölge kullanıcının doğal ortamında ve sözel olarak hedeflerini anlamaya çalışan metotları kapsar. **Mülakatlarda somut örnekler/hikâyeler/deneyimler istenir.** Yaşadığı deneyimler sorulur. Ürün yerine faaliyetlere ve duygulara odaklanılır. Gaye, şirketin ürününü geliştirmekten öte, kullanıcının hayatına katkıda bulunma bilincidir. Sürpriz cevapların üstüne gidilir. **Ortak kurgulama** kullanıcının sürece katılarak fikrin tartışılmasıdır. Ortak kurgulamada kullanıcı bizzat inovasyon sürecine katıldığı için daha belirgin şekilde amaçlarını ortaya koyar.

Şekil 2’de davranışsal-doğal olarak tanımlanan bölgede kullanıcının doğal ortamlarında davranışları incelenir. **Sessizce gözlemede,** mülakata göre ifadeden daha öncelikli olarak davranışa odaklanılır. Kullanıcıların ne yaptıklarını sormak yerine ne yaptıkları gözlemlenmektedir. Gerçek manada kullanıcıyı anlamak için ürünleri denerken yaşadıkları deneyimler takip edilir. **Bağlamsal sorgulama** kullanıcılarla kendi mekânlarında yapıldığında faaliyetleri bağlamsal ve canlı olarak görme imkânı bulunur ve soyut anlatımlar somutlaşır. **Konsiyerj metodunda** herhangi bir aracı olmaksızın müşteri sorunu çözülür. Süreç otomatikleştirilmeden önce hizmet/ürün talebiyle ilgili bilgiler elden alınır ve teslim edilir. **Kendini yerine koymada** kullanıcıyı daha fazla içselleştirmek için kullanıcının yaptıkları aynen tekrar edilir. Sonunda kullanıcı günlük haritası oluşturulur ve kullanıcının kronolojik olarak faaliyetleri yazılır. **Davranışsal metotlar amaçsal metotlara göre çok daha güçlüdür.** İnsanların sözleriyle davranışlarını raporlamak çok yanıltıcıdır. Gerçekten sürecin nasıl olduğunu adım adım takip etmek gerekir. Kullanıcıların günlük haritalarında yaptıkları faaliyetlerle ilgili doğru veya yanlış gibi subjektif yaklaşımlardan sıyrılmak gerekir.

Şekil 2’de amaçsal-katılımcı bölümünde kullanıcıya bir şey yaptırıldığında kullanıcı “katılımcı” olarak ifade edilebilir. Katılımcının “kurgulanan bir faaliyeti” gerçekleştirirken deneyimini anlatması istenerek katılımcılara amaçsal sorular yöneltilir. Tepkileri ölçülür. **Radarınızda ne varda** ürünlerin özellikler listesi ortaya çıkarılır. Kullanıcılardan bir sıralama yapması istenir. **Bir özellik satın alında** katılımcıya bir bütçe miktarı ve ürünlerdeki özelliklerin maliyeti bildirilir. Mevcut olan bütçe sınırları içerisinde özellikleri satın alması istenir. Burada özellikle ekonomik rasyonelitelere karşısında kullanıcının amaçları anlaşılmasına gayret gösterilir. **Etno-kültürel yapaysallar** metodu kültürel dinamikleri ortaya çıkarmada uygulanır. Katılımcının bulunduğu kültürel yapıyı anlamak için onunla somut veya soyut nesnelere paylaşılıp ondan fikirlerini, algılarını ve duygularını anlatması istenir. **Projektif teknikler amaçların daha yoğun olarak çıkmasını sağlayan metotlardır.** Katılımcının iç dünyasındaki duyguyu edinmek için kullanılan araçlardır. Paydaşlardan kolaj yapabilmeleri için dergilerden resimleri kesip birleştirmeleri istenir. Katılımcılar oluşturdukları kolaj ile ilgili açıklamalar yaparken mevcut olan sorunlar tespit edilir ve gelecekle ilgili vizyon çizilir.

Şekil 2’de davranışsal-katılımcıda katılımcıların davranışları kurgu içinde test edilir. **Sesli eleştiride,** paydaşlar ve uzmanlar yapıcı eleştiriler yapmak üzere

buluşurlar. **Günlük tutmada** katılımcılardan konuyla ilgili önemli faaliyetleri ve deneyimleri yazıyla, fotoğraflarla ve videolarla kaydetmeleri istenir. **Gerilla testinde** tanışık olunmayan kişiden bir faaliyette bulunması istenir. Davranışlar en yoğun şekilde öğrenme platformunda ve saha çalışmasında gözlemlenir.

Öğrenme platformunda üretilen çözümün küçük çaplı denemeye konması ile öğrenme platformu oluşturulmuş olur. **Saha çalışması** kullanıcının gerçek bir duruma karşı olan tepkisini ölçmek üzere kurgulanmış metodolojidir.

Etnografik çalışma esnasında öğrenilen “empati ve deneyim haritalarındaki” sorular yardımcı olabilir (Empati haritası: Ne yapar, ne düşünür, ne hisseder, neden yapar, kimi dinler? Deneyim: Fiziksel-Kültürel-Bilişsel-Duygusal-Sosyal).

Soru sorma özelliğinden dolayı mülakat metoduna benzeyen **anket çalışması** bir etnografik metot değildir. Bunun iki sebebi var. Birincisi nicel olmasıdır. İkincisi de (önemli olan) derin duygulara inilememesidir. Örneğin, sinemayla ilgili bir çalışmada, ankette, haftada kaç defa sinemaya gidildiği sorulur. Hâlbuki mülakatta en son gittiği sinemadaki deneyimi sorulur. Bunu uzun uzun, detaylı şekilde anlatması istenir. Çocuğuyla sinemaya giden bir baba çocukluğuna döndürülür. Kendi babasıyla yaşadığı veya özlemine çektiği duygular ortaya çıkarılır.

Yine tartışma ortamıyla sesli eleştiriye benzeyen **odak grup** çalışması da bir etnografik metot değildir. Etnografide gerginlikten uzak, karşımızdakinin hayat tarzının, beklentilerinin, üzüntülerinin, kaygılarının tanınmaya çalışıldığı bir süreç yaşanır. Hâlbuki odak grup çalışmalarında baskın fikirler, egolar çarpışır. Samimi düşünceler yargılanmaktan korkulduğundan ve çekingenlikten ortaya dökülmez. Etnografik çalışmada kullanıcıdan ilham alınmaya çalışılır, kullanıcıyla tartışılmaz.

Kaynakça

Aslan. Ö.M., Üstün, E. (2013), “Kinetik Aile Çizim Testinin Stil Ve Hareket Boyutları”, *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, 6(4): 599-614.

Braun-Latour, K. A., Zaltman, G. (2006), “Memory Change: An Intimate Measure of Persuasion”, *Journal of Advertising Research*, 2(3): 57-72.

Burns, R. C., Kaufman, S. (1972), *Actions, Styles and Symbols in Kinetic Family Drawings*. Bruner/Mazel, New York.

Brown, T. (2008), “Design Thinking”, *Harvard Business Review*, 5(3): 56-65.

Brown T. (2009), *Change by Design: How Design Thinking Transforms Organizations and Inspires Innovation*, Harper Business, New York.

Canniford, R. (2005), “Moving Shadows: Suggestions for Ethnography in Globalised Cultures”, *Quantitative market Research*, 8(2): 204- 218.

Coulter, R. A., Zaltman, G., Coulter, K. S. (2001), "Interpreting Consumer Perceptions of Advertising: An Application of the Zaltman Metaphor Elicitation Technique.", *Journal of Advertising*, 23 (3): 45-57.

Dalcı, M. (2013), “Etohum Kafe Toplantısı”, www.etohum.com, (16.01.2019).

Mustafa Şeref AKIN

Elliot, R. ve Elliot N.J., (2003), "Using Ethnography in Strategic Consumer Research", *Qualitative Market Research: An International Journal*, 6(4), 215-223.

Kartarı, A. (2017), "Nitel Düşünce Ve Etnografi: Etnografik Yönteme Düşünsel Bir Yaklaşım", *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 4(1): 207-220.

Kelley, T. (2005), *The Ten Faces of Innovation*, Doubleday, California.

Kelley, T., Kelly, D. (2014), *Yaratıcı Özgüven*, Optimist Yayınları, İstanbul.

Kumar, V. (2012), *101 Design Methods: A Structured Approach for Driving Innovation in Your Organization*, Wiley, Chicago.

Liedtka J., Ogilvie, T. (2011), *Designing for Growth*. Columbia Business School, Chicago.

Liedtka, J., King, A., Bennett, K. (2014), *Solving Problems with Design Thinking*, Columbia Business School, New York.

Luma Insistutue. (2012), *Human Centered Design*, Free Press, Pittsburg.

Luma Institute. (2014). "Innovation of Taxonomy", *Harvard Business Review*, Jan/Feb issue.

Malchiodi, C. A. (2005), *Çocukların Resimlerini Anlamak*, Epsilon Yayıncılık, İstanbul.

Mast, F. W., Zaltman, G. (2005), "A Behavioral Window on the Mind of the Market: An Application of the Response Time Paradigm." *Brain Research Bulletin*, 67(5): 422-427.

Moisander, J., Voltanen, A (2011), Interpretive Marketing Research: Using Ethnography In Strategic Market Development. in Lisa Penaloza; Nil Toulouse and Luca M. Visconti (Eds.), *Marketing Management: A Cultural Perspective*, First Edition, London: Routledge.

Nielsen, J. (2012), "Intranet Usability: The Trillion-Dollar Question", www.nielsen.com, (12.12.2018).

Pine, J., Gilmore, J. (2011), *The Experience Economy*, Cambridge: Harvard Business Review Press.

Özbölük, T., Dursun, Y. (2015), Pazarlama Araştırmalarında Paradigmatik Dönüşüm Ve Etnografinin Dijitale Evrimi: Netnografi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 46, 227-249.

Özmen, M, Timur, N. (2015), "Müşteri Değeri Üzerine Etnografik Bir Örnek Olay İncelemesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24.

Userspots.(2018), "Kullanıcı Deneyimi Analizleri", www.userspots.com, (12.12.2018).

Sara L. Beckman, C., Barry, M. (2007), "Innovation as a Learning Process: Embedding Design Thinking", *California Management Review*, 50 (1), 25-49

Standford Design School (2009), *d.school bootcamp bootleg*.
<http://www.youtube.com/watch?v=-FzFk3E5nxM> (20.03.2019)

Zaltman, G., Zaltman, L. (2008), *Marketing Metaphoria: What Deep Metaphors Reveal about the Minds of Consumers*. Harvard Business School Press, Boston.

Zaltman, G., Zaltman, L. (2006). "What Do 'Really Good' Managers and 'Really Good' Researchers' Want of One Another?", *The Handbook of Marketing Research: Uses, Misuses, and Future Advances*, 37(2): 33-48.

Zaltman, G., MacCaba, D. (2007), "Metaphor in Advertising", *The SAGE Handbook of Advertising*, 45(4): 135-154.

Zaltman, G. (2003), *How Customers Think: Essential Insights into the Mind of the Markets*, Harvard Business School Press, Boston.

Çevresel Kuznets Eğrisinin Çok Boyutlu Panel Veri Modelleri ile Analizi

Ferda YERDELEN TATOĞLU¹
Hüseyin İÇEN²

Özet

Son dönemde çevre kirliliği ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin varlığının ve niteliğinin analizi birçok çalışmaya konu olmaktadır. Söz konusu yaklaşım çeşitli ülke ya da ülke grupları için farklı ekonometrik modeller ve yöntemler yardımıyla analiz edilmiş ve sonuçların çeşitlilik gösterdiği görülmüştür. Bu çalışmada, Çevresel Kuznets Eğrisinin çok daha detaylı ve kapsayıcı bir şekilde analiz edilebilmesi için panel veri setine ülke ve zaman boyutunun yanı sıra ülkelerin gelir grupları da bir boyut olarak eklenmiş ve üç boyutlu panel veri modelleri ile çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar, gelir grupları etkisinin varlığını gösterdiğinden ilave olarak gelir gruplarına göre ayrılmış veri seti ile iki boyutlu bir analiz de gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar alt ve üst gelir gruplarında Çevresel Kuznets Eğrisinin geçerli olduğunu fakat farklı çalıştığını; orta gelir grubu ülkelerde ise geçerli olmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Çok Boyutlu Panel Veri Analizi, Çevresel Kuznets Eğrisi

JEL Sınıflandırması: C33, O13, Q53

The Analysis of Environmental Kuznets Curve with Multi-Dimensional Panel Data Models

Abstract

An analysis of the existence and type of the relationship between environmental pollution and economic growth has been the subject of many studies in recent years. This approach has been analyzed for different country or country groups with various econometric models and methods and the results are controversial. In this study, the country and time dimension of the panel data set as well as the income groups of countries are added as a dimension in order to analyze the Environmental Kuznets Curve in a much more detailed and inclusive manner. Three-dimensional panel data models were studied. Moreover, the results of this study showed that the effect of income groups was significant and a two-dimensional analysis was performed with the data set separated by income groups. As a result, Environmental Kuznets Curve is valid but has different structure in lower and upper income groups; it is not valid in middle-income countries.

Keywords: Multi-Dimensional Panel Data Analysis, Environmental Kuznets Curve

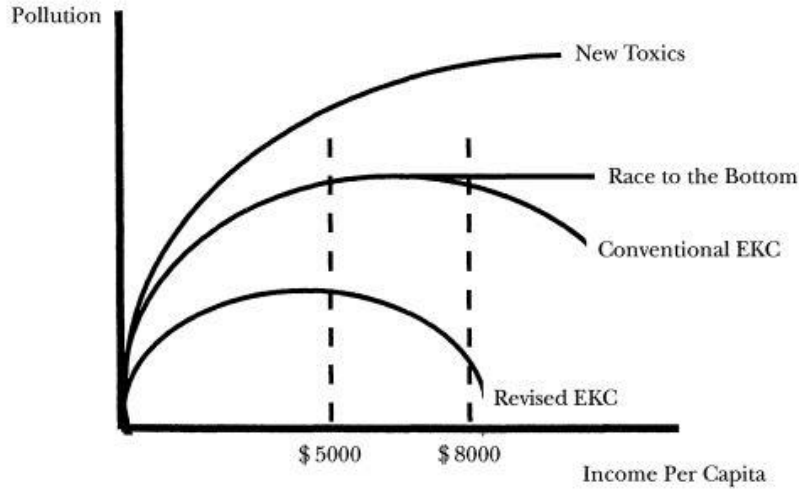
JEL Classification: C33, O13, Q53

¹ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü, yerdelen@istanbul.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7365-3649

² Araş. Gör., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü, huseyin.icen@istanbul.edu.tr, 0000-0002-8982-8386

1. Giriş

Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE), iktisadi büyüme ile çevre kalitesi arasındaki sistematik ilişki olarak ifade edilmektedir. Kuznets'in (1955) çalışmasında elde ettiği gelir eşitsizliği ve ekonomik gelişme arasındaki ters U biçimindeki ilişki neticesinde literatüre giren bu yaklaşım daha sonra Çevresel Kuznets Eğrisi olarak ampirik ve teorik çalışmalara konu olmuştur. 1970'lerin başlarında, "büyümenin sınırları (The Limits to Growth)" kapsamında Roma Kulübü tarafından çevresel koruma için ekonomik büyümenin düşürülmesi gerektiği ifade edilmiştir (Bo, 2011: 1322). Dünyadaki doğal kaynakların mevcudiyeti hakkında yapılan tartışmalarda gelecekte dramatik senaryolar yaşamamak adına sıfır büyüme ile istikrarlı bir ekonominin gerekliliğinden bahsedilmiştir. 1970'lerden önce ekonominin gelişmesiyle doğal kaynaklar, enerji ve hammaddelerin tüketiminin aynı oranda (durağan-durum koşullarında) azalacağı düşünülmektedir. Ancak yapılan ampirik çalışmalarla hammadde kaynakları ile gelir arasında ters-U biçiminde bir ilişki olduğuna dair bulgular elde edilmiştir. Daha sonra çevre kirliliği ve ekonomik büyümeyi analiz eden pek çok çalışmada yine ters-U biçiminde bir ilişki elde edildiğinden literatüre bu ilişki Çevresel Kuznets Eğrisi olarak geçmiştir. Takip eden dönemde, ampirik literatüre konu olan pek çok çalışma ile ÇKE analiz edilmiştir ve bu ilişkiyle ilgili farklı senaryolar ortaya atılmıştır.

Şekil 1: Çevresel Kuznets Eğrisi: Farklı Senaryolar

Kaynak: Dasgupta, Laplante, Wang ve Wheeler (2002, s. 148)

Şekil 1'de görüldüğü üzere kişi başına düşen gelir ile kirlilik arasındaki ilişki ters U biçiminden farklı şekillerde de olabilmektedir. Bazı kirlilik kaynakları azaltılsa bile farklı yeni toksik atıkların ortaya çıkmasından dolayı çevresel risklerin artmaya devam edeceği ifade edilmektedir. Buna karşın revize edilmiş ÇKE'de eğrinin daha aşağıda ve sola kaydığı görülmektedir. Bu durumda ise endüstrileşmenin ilk aşamalarında büyümenin daha az kirlilik yarattığı ve daha düşük gelir seviyelerinde kirliliğin düşmeye başladığı ifade edilmektedir (Dasgupta vd., 2002: 148). ÇKE hipotezi özünde dinamik bir değişim süreci olarak özetlenmektedir. Zaman

içerisinde ekonomi büyüdükçe emisyon seviyesi ilk başlarda artarak zirve yapmakta, belirli bir gelir eşiğinin aşılmasının ardından da azalmaktadır. Gerçekte, ÇKE uzun dönemli bir fenomendir (Dinda, 2004: 434).

Çevresel Kuznets Eğrisinin ortaya koyulmasında üç temel gerekçe sayılabilmektedir. İlki çevre talebinin gelir esnekliğidir. İnsanlar artan gelirle birlikte sağlıklı ürünler tüketme ve daha iyi çevresel koşullar gibi nedenlerle yaşam kalitesine daha çok dikkat etmektedirler. İkinci gerekçe, teknoloji, iktisadi ölçek ve yapının etkisidir. Büyümedeki artışın enerji ve kaynaklarda daha fazla tüketime yol açması daha fazla kirliliğe neden olmaktadır. Yapısal açıdan ekonomik gelişme ile yapısal değişimler çevre üzerinde etkili olmaktadır. Üçüncü olarak ise, uluslararası ticaret ÇKE'yi oluşturan önemli bir faktördür. Serbest ticaretin çevre üzerinde iki yönlü bir etkisi vardır. İlki, teknik etki yoluyla çevresel gelişmelerdir. İkincisi, iktisadi ölçeğin genişlemesiyle birlikte çevresel kirliliğin çoğalmasındır (Bo, 2011: 1323).

Literatürde çevre kirliliği bağlamında kişi başına düşen gelir ile çeşitli kirlilik göstergeleri arasındaki ilişki ÇKE'nin ampirik olarak araştırılmasında kullanılmaktadır. SO_2 , SPM , CO_2 , nitrojen oksit vb. gaz emisyonlarıyla ÇKE hipotezini test eden çalışmaların (Selden ve Song, 1994; Grosman ve Krueger, 1995; Kahn, 1998 vb. gibi) yanı sıra diğer kirlilik göstergeleri³ ile yapılmış çalışmalar da (Orubu ve Omotor, 2011; Thompson, 2012; Wong ve Lewis, 2013 vb. gibi) bulunmaktadır. Halkos (2003), ekonomik büyüme ve sülfür emisyonu arasındaki ilişkiyi 73 OECD ve OECD dışı ülke için 1960-1990 dönemi için Arellano-Bond Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) ve Tesadüfi Katsayılar Modeli (RCM) ile analiz etmiştir. GMM tahmininde ÇKE hipotezi geçerli iken, RCM'de ÇKE hipotezini destekleyen bulgular elde edilememiştir. Halkos, bu durumun yatay kesit (ülke) boyutunun çok fazla olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. GMM tahmini ile ÇKE hipotezini küresel, OECD ve OECD dışı ülkeler olarak ayrı ayrı test ettiği durumda OECD ülkeleri için dönüm noktasının sabit ve tesadüfi etkiler modelinin aksine küresel ve OECD dışı ülkeler için daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Orubu ve Omotor (2011), Afrika Kıtası ülkeleri için asılı partiküler madde ve organik su kirleticileri ile kişi başına düşen gelir arasındaki ilişkiyi panel veri modeli ile analiz ettikleri çalışmada ÇKE'nin zamanla kaydığı çıkarımını yapmışlardır. Dolayısıyla revize edilmiş ÇKE'nin (revised EKC) geçerli olduğunu diğer bir ifade ile gelirin düşük seviyelerinde bile kirliliğin düşmeye başlayacağını ifade etmişlerdir. Perman ve Stern (2003) 74 ülke için 31 yıllık verilerle ÇKE hipotezinin panel birim kök ve panel eşbütünleşme yoluyla sınımışlardır. Elde ettikleri bulgular, hipotezi desteklemekte olup, sülfür emisyonunun gelirin konkav bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir. Ancak bireysel ülke sonuçlarına bakıldığında eşbütünleşme ilişkisi elde edilmesine rağmen ilişki pek çok ülke için konkav çıkmamıştır. Bu sonuçlara göre, ÇKE problematik bir kavramdır. Akbostancı, Türüt Aşık ve Tunç (2009) Türkiye için CO_2 emisyonu ve kişi başına düşen gelir arasındaki ilişkiyi Johansen Eşbütünleşme

³ Diğer kirlilik göstergeleri olarak; NH_4 , NO_2 , organik su kirleticiler, asılı partiküler madde vb. kullanılmıştır.

testi ile analiz ettikleri çalışmalarında gelirin karesel ve kübik değerlerini kullanmışlardır. Elde edilen bulgulara göre CO_2 emisyonu ile gelir “N” şeklinde bir patika izlemektedir. Çalışmanın ikinci kısmında ise, Türkiye’nin 58 ili ile 1992-2001 dönemi için panel veri analizi yapılmıştır. Panel veri modeli ile yapmış olduğu tahminler sonucunda da gelir ve hava kirliliği arasında “N” şeklinde bir ilişki elde etmişlerdir. Thompson (2012) ÇKE hipotezini su kirliliği göstergesi olarak biyokimyasal oksijen talebi ve kişi başına gelir değişkenleriyle ortalama grup tahmincisini (MGE) kullanarak sınamıştır. Yıllık verilerle 1980-2000 döneminde 38 ülke için yapmış olduğu analizde, su bolluğu yaşayan ve su kıtlığı çeken ülkeler için farklı sonuçlar elde etmiştir. Çalışma bulgularına göre su kıtlığı çeken ülkelerin dönüm noktası su bolluğu yaşayan ülkelere göre daha düşüktür.

Çalışmanın ikinci bölümü ekonometrik metodolojiye ve üçüncü bölümü veri ve ekonometrik analize ayrılmıştır. Son bölüm ise, bulguların tartışıldığı sonuç bölümüdür.

2. Ekonometrik Metodoloji

Bu çalışmada, Çevresel Kuznets Eğrisinin geçerliliğini sınamak için iki birim ve bir zaman boyutunun bulunduğu üç boyutlu panel veri modellerinden yararlanılmaktadır. Ülkeler ve gelir gruplarına göre ayrılmış ülke grupları birim boyutlarını ve yıllar zaman boyutunu oluşturmaktadır. Bu sayede ülkelere ait birimlerin etkilerinin yanı sıra gelir gruplarına göre de oluşturulan birim boyutu hakkında da bilgi sahibi olunabilecektir.

Geleneksel iki boyutlu panel veri modellerinin aksine çok boyutlu panel veri modelleri birden fazla birim ve/veya zaman etkisinin modele dahil edilmesine izin vermesinden dolayı daha kapsayıcı ve daha çok bilgi verici olmaktadır. Yerdelen Tatoğlu (2016) çalışmasında, yuvalanmamış çok boyutlu panel veri modelleri için Egger ve Pfaffermayrrb (2003), Baldwin ve Taglioni (2006) ve Balazsi, Matyas ve Wansbeek (2018) vb. gibi araştırmacılar tarafından literatürde önerilen modellerin tüm spesifikasyonlarını yuvalanmış modeller için kullanarak sabit ve tesadüfi etkiler tahmincilerini türetmiştir. Buna göre, iki birim ve bir zaman etkisinin bulunduğu üç boyutlu panel veri modeli için önerilen ve bu çalışmada kullanılan spesifikasyonlardan birisi aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$Y_{ijt} = \alpha + \beta X_{ijt} + \mu_i + \gamma_j + \lambda_t + u_{ijt} \quad i = 1, \dots, N, j = 1, \dots, M, t = 1, \dots, T \quad (1)$$

Denklem (1) için tüm etkilerin bağımsız değişkenlerle korelasyonlu olduğu varsayımı ile grup içi dönüşüm,

$$(Y_{ijt} - \bar{Y}_i - \bar{Y}_j - \bar{Y}_t + 2\bar{Y}) = \beta(X_{ijt} - \bar{X}_i - \bar{X}_j - \bar{X}_t + 2\bar{X}) + (u_{ijt} - \bar{u}_i - \bar{u}_j - \bar{u}_t + 2\bar{u}) \quad (2)$$

biçimindedir. Dönüşüm sonucu tüm etkiler ve sabit parametre modelden düşmüştür. Denklem (2)’de verilen modelin havuzlanmış en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmesiyle üç boyutlu panel veri modelinin sabit etkiler-grup içi tahmini $(\hat{\beta}_{WE} = WE_{XX}^{-1} WE_{XY})$ elde edilmektedir.

Denklem (1) ile ifade edilen modelin etkilerin bağımsız değişkenlerle korelasyonsuz olduğu varsayımıyla tesadüfi etkiler-genelleştirilmiş en küçük kareler tahmincisi, grup içi ve gruplar arası dönüşümden elde edilen matrislerin tartılı ortalamaları yardımıyla elde edilmektedir. Denklem (1) için gruplar arası dönüşümler,

$$\begin{aligned}(\bar{Y}_i - \bar{Y}) &= \beta(\bar{X}_i - \bar{X}) + (\bar{u}_i - \bar{u}) \\(\bar{Y}_j - \bar{Y}) &= \beta(\bar{X}_j - \bar{X}) + (\bar{u}_j - \bar{u}) \\(\bar{Y}_t - \bar{Y}) &= \beta(\bar{X}_t - \bar{X}) + (\bar{u}_t - \bar{u})\end{aligned}\quad (3)$$

olarak türetilmektedir. Buradan elde edilen parametre tahminleri sırasıyla $\hat{\beta}_{BE1} = BE1_{XX}^{-1} BE1_{XY}$, $\hat{\beta}_{BE2} = BE2_{XX}^{-1} BE2_{XY}$ ve $\hat{\beta}_{BE3} = BE3_{XX}^{-1} BE3_{XY}$ olarak tanımlandığında tesadüfi etkiler tahmincisi,

$$\hat{\beta}_{RE} = (WE_{XX} + \phi_2^2 BE1_{XX} + \phi_3^2 BE2_{XX} + \phi_4^2 BE3_{XX})^{-1} (WE_{XY} + \phi_2^2 BE1_{XY} + \phi_3^2 BE2_{XY} + \phi_4^2 BE3_{XY}) \quad (4)$$

şeklinde hesaplanabilmektedir. Burada, λ_1 grup içi tahminciden (Denklem (2)) ve λ_i 'ler ($i=2, 3, 4$) ise her bir gruplar arası tahminciden (Denklem (3)) elde edilen kalıntı varyanslarını ifade etmek üzere $\phi_i^2 = \lambda_1 / \lambda_i$ olarak elde edilmektedir.

Tesadüfi etkiler-en çok olabilirlik tahmincisi ise, normal dağılım varsayımıyla logaritmik olabilirlik fonksiyonunun üçüncü etkinin ilavesiyle genişletilmesinden sonra,

$$\log L = \text{sabit} - \frac{1}{2} \log |\Omega| - \frac{1}{2} (Y - Z\beta)' \Omega^{-1} (Y - Z\beta) \quad (5)$$

fonksiyonun β , σ_u^2 , σ_λ^2 , σ_μ^2 ve σ_γ^2 'e göre birinci türevlerinin alınıp sıfıra eşitlenmesiyle oluşturulan eşitliklerin eşanlı olarak çözülmesi ile elde edilmektedir.

Üç boyutlu panel veri modelinde üç etkinin de modelde anlamlı olduğu durumda yukarıda anlatılan yaklaşımlarla sabit ve tesadüfi etkiler tahmincileri elde edilebilir. Fakat öncelikle, tüm etkilerin anlamlılıkları sınanmalı ve hangi etkiler anlamlı ise, ona uygun spesifikasyon kullanılarak modeller tahmin edilmelidir.

3. Veri ve Ekonometrik Analiz

Bu çalışmada 66 ülkeye ait 1971-2014 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Ülkeler gelir düzeylerine göre düşük, alt-orta, üst-orta ve yüksek olmak üzere 4 gruba ayrılmıştır⁴. Kurulan çok boyutlu panel veri modelinde iki birim (ülkeler ve gelir düzeyleri) ve bir zaman boyutu olmak üzere üç boyut bulunmaktadır. Veriler Dünya Bankası istatistiklerinden (World Bank WDI) elde edilmiştir. Modelde kullanılan değişkenler yıllık kişi başına düşen karbondioksit emisyonu (CO2), yıllık kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GDP) ve karesi (GDP²), yıllık kişi

⁴ Sınıflama World Bank'ın gelir sınıflamasına göre yapılmıştır.

Ferda YERDELEN TATOĞLU, Hüseyin İÇEN

başına düşen enerji kullanımı miktarı (ENERGY) şeklindedir. Tüm değişkenler logaritmaları alınmak suretiyle modele dahil edilmiştir.

Kullanılan model, daha önce de bahsedildiği gibi ülkeler, gelir düzeyleri ve zaman olmak üzere iki birim ve bir zaman boyutundan oluşan çok boyutlu panel veri modelidir ve aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

$$CO2_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 GDP_{ijt} + \beta_2 GDP_{ijt}^2 + \beta_3 ENERGY_{ijt} + \mu_i + \gamma_j + \lambda_t + u_{ijt}$$

$$i = 1, \dots, N, j = 1, \dots, M, t = 1, \dots, T$$

Burada i ülkelere ait birim boyutunu, j gelir gruplarına göre ayrılmış ülke gruplarını ve t zaman boyutunu ifade etmektedir. μ_i ülke etkisi, γ_j gelir grubu etkisi ve λ_t zaman etkisini ifade etmektedir. Öncelikle, yukarıdaki modelde her bir etkinin birleşik ve ayrı ayrı anlamlılıkları Lagrange Çarpanı (LR) testi ile sınanmış ve test sonuçları Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1: LR Test Sonuçları

Temel Hipotez	LR test istatistiği
$H_0 : \sigma_\mu = \sigma_\gamma = \sigma_\lambda = 0$	3949.98*
$H_0 : \sigma_\mu = 0$	3925.51*
$H_0 : \sigma_\gamma = 0$	303.58*
$H_0 : \sigma_\lambda = 0$	0.12

*, % 1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 1 ile verilen test sonuçlarına göre üç etkinin birlikte anlamlılığını sınanan temel hipotez reddedilmiştir. Burada alternatif hipotez en az bir etkinin sıfırdan farklı olduğunu göstermektedir. İkinci aşamada, her bir etki ayrı ayrı sınanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, ülke ve gelir düzeyi etkileri anlamlı iken zaman etkisi anlamlı bulunamamıştır. Dolayısıyla ÇKE bağlamında ülkelerin ve gelir düzeylerine göre ayrılmış olan ülke gruplarının heterojen özelliklere sahip olduğu, fakat zamana göre heterojenlik göstermediği söylenebilmektedir.

Bu çerçevede oluşturulan üç boyutlu panel veri modeli için önerilen (1) numaralı spesifikasyonun bu çalışmaya uyarlanmış biçimi aşağıdaki gibidir:

$$CO2_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 GDP_{ijt} + \beta_2 GDP_{ijt}^2 + \beta_3 ENERGY_{ijt} + \mu_i + \gamma_j + u_{ijt} \quad (6)$$

$$i = 1, \dots, N, j = 1, \dots, M, t = 1, \dots, T$$

Bu model için grup içi dönüşümler,

$$CO2 = CO2_{ijt} - \overline{CO2}_i - \overline{CO2}_j + \overline{CO2}$$

$$GDP = GDP_{ijt} - \overline{GDP}_i - \overline{GDP}_j + \overline{GDP}$$

$$GDP^2 = GDP^2_{ijt} - \overline{GDP^2}_i - \overline{GDP^2}_j + \overline{GDP^2}$$

$$ENERGY = ENERGY_{ijt} - \overline{ENERGY}_i - \overline{ENERGY}_j + \overline{ENERGY}$$

şeklinde. Bu dönüşümlerle elde edilen değişkenler ile oluşturulan modele havuzlanmış EKK uygulanmasıyla sabit etkiler modelinin grup içi tahmincisi edilmektedir. Tesadüfi etkiler genelleştirilmiş en küçük kareler tahmincisinin elde edilmesinde kullanılacak gruplar arası tahminciler Denklem (3)'te yer alan ilk iki dönüşüm yardımıyla elde edilmektedir. En çok olabilirlik tahmincisi ise, Denklem (5)'te verilen log-olabilirlik fonksiyonunun zaman etkisinin dışlanıp oluşturulması ile tahmin edilmektedir.

Her iki birime ait etkinin açıklayıcı değişkenlerle ilişki olup olmamasına ilişkin yapılan varsayımlar uygun tahmin yöntemiyle model seçiminde etkili olmaktadır. $E(X_{it}\mu_i) \neq 0$ ve $E(X_{it}\gamma_j) \neq 0$ varsayımları altında grup içi tahminci (Sabit Etkiler (FE) tahmincisi) tutarlı iken, birimlerin açıklayıcı değişkenlerle ilişkisiz olması durumunda ise Tesadüfi Etkiler (RE) tahmincisi etkindir. Denklem 3'de verilen model, her üç tahminci ile de yukarıda verilen dönüşümler yardımıyla tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2: Üç Boyutlu Panel-Sabit ve Tesadüfi Etkiler Tahmin Sonuçları

$CO2_{ijt}$	FE ⁵	RE-GEKK	RE-MLE
GDP_{ijt}	3.044*	3.074*	2.291*
GDP^2_{ijt}	-0.154*	-0.166*	-0.120*
$ENERGY_{ijt}$	0.781*	1.047*	0.639*
Sabit	-19.220*	-20.469*	-14.524*
Dönüm noktası	19610.18	10678.94	14322.99
Wooldridge test	90.058*		
Breusch Pagan/ Cook Weisberg test	802.41*		
Hausman test	207.58*		

*, % 1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2 incelendiğinde GDP ve GDP^2 'nin işaretleri ÇKE hipotezini destekler nitelikte bulunmuştur. Tüm parametreler her bir modelde de istatistiksel olarak anlamlıdır. Her üç tahminciden elde edilen sonuçlara göre maksimum nokta vardır ve ters-U biçimindeki fonksiyonel denklemin dönüm noktası elde edilen parametre tahminleri yardımıyla hesaplanmıştır. Bunun dışında yine tüm modellerde kişi

⁵ Parametre anlamlılıkları robust standart hatalar kullanılarak değerlendirilmiştir.

başına düşen enerji kullanımının kişi başına düşen karbondioksit emisyonunu pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Yapılan Hausman test sonucuna göre, hem sabit hem de tesadüfi etkiler tahmincilerinin tutarlı, tesadüfi etkiler tahmincisinin etkin olduğunu ifade eden H_0 hipotezi reddedilmiştir. Alternatif hipotez altında sabit etkiler tahmincisi tutarlı, tesadüfi etkiler tahmincisi ise tutarsızdır. Sabit etkiler modeli için otokorelasyon Wooldridge'in (2002) testi, heteroskedasite ise Breusch Pagan/Cook Weisberg (1980-1983) testi kullanılarak test edilmiş, her iki varsayımdan sapma da görüldüğünden robust standart hatalar hesaplanmıştır, parametre anlamlılıkları buradan elde edilen t istatistiklerine göre değerlendirilmiştir. Sabit etkiler tahmincisinin sonuçlarına göre, söz konusu 66 ülke grubu için ve 1971-2014 yılları arasında dönüm noktası 19610\$'dır, kirliliğin göstergesi olan CO₂ emisyonu kişi başına gelir 19610\$ olana kadar artmakta bu noktada maksimuma ulaştıktan sonra azalmaktadır. Ayrıca, diğer değişkenler sabitken kişi başına enerji tüketimindeki her %1'lik artış, CO₂ emisyonunu %0,78 arttırmaktadır.

Tablo 1'de yapılan LR test sonuçlarında ülke etkisinin yanı sıra gelir grubu etkisinin de olduğu anlaşılmıştır. Gelir gruplarına göre parametre heterojenliği olup olmadığı χ^2 dağılımına sahip Swamy'nin (1970) S testi ile sınanmış ve test sonuçlarına göre, parametrelerin ülke gruplarına göre homojen olduğunu ifade eden temel hipotez reddedildiğinden ülke gruplarına göre heterojenlik saptanmıştır⁶. Bu heterojenliği dikkate alarak aşağıda gelir gruplarına ayrılmış iki boyutlu panel veri modelinin sabit ve tesadüfi etkiler varsayımları ile tahminleri ve test sonuçları verilmiştir. Kurulan tüm modellerde sadece ülke etkisi geçerli iken zaman etkisi geçersizdir, dolayısıyla Tablo 3'te tek yönlü birim etkiler modeli tahmin sonuçları yer almaktadır.

⁶ S test istatistiği S: 941.01 iken, $\alpha=0.05$ için 12 serbestlik dereceli χ^2 tablo değeri: 21.026'dir.

Tablo 3: Gelir Gruplarına Göre Sınıflanmış İki Boyutlu Panel-Sabit ve Tesadüfi Etkiler Tahmin Sonuçları

	Değişkenler	FE	RE	Hausman	Dönüm Noktası ⁷	F Testi ⁸
Yüksek Gelir	<i>GDP</i>	2.160*	2.085*	33.21*	8326.244	138.01*
	<i>GDP</i> ²	-0.120*	-0.116*			
	<i>ENERGY</i>	0.734*	0.754*			
	<i>Sabit</i>	-13.432*	-13.223*			
Üst – Orta	<i>GDP</i>	-0.660*	-0.661*	7.94**	-	256.80*
	<i>GDP</i> ²	0.0765*	0.0762*			
	<i>ENERGY</i>	0.517*	0.524*			
	<i>Sabit</i>	-2.693*	-2.701*			
Alt - Orta	<i>GDP</i>	-0.527	-0.528	0.00	-	198.65*
	<i>GDP</i> ²	0.081*	0.081*			
	<i>ENERGY</i>	0.583*	0.583*			
	<i>Sabit</i>	-4.446*	-4.439*			
Düşük Gelir	<i>GDP</i>	7.803*	8.021*	1.78	2782.295	63.53*
	<i>GDP</i> ²	-0.489*	-0.506*			
	<i>ENERGY</i>	0.971*	0.959*			
	<i>Sabit</i>	-37.329*	-37.958*			

Not: Hausman test istatistiğine göre kullanılması gereken modeller koyu renk ile ifade edilmiştir.

⁷ Üst – Orta ve Alt – Orta gelir grupları için tahmin edilen denklem aşağı yönlü konkav olmadığından dönüm noktası hesaplanmamıştır.

⁸ Birim etkinin varlığı, $H_0: \mu_i=0$ (tüm i'ler için) temel hipotezine sahip F testi ile sınanmıştır.

Gelir düzeylerine göre oluşturulan gruplara ait sabit ve tesadüfi etkiler modeli tahmin sonuçları Tablo 3'te özetlenmiştir. Sabit ve tesadüfi etkiler modelleri arasında seçim için yapılan Hausman test istatistiği sonuçlarına göre yüksek ve üst-orta gelir grubundaki ülkeler için *RE* modeli etkin, alt-orta ve düşük gelir grubundaki ülkeler için *FE* modeli tutarlıdır. Alt-orta gelirli ülkeler için tahmin edilen her iki modelde de kişi başına düşen gelir değişkeni (çoklu doğrusal bağlantının etkisiyle) anlamsız bulunmuştur. Bunun dışında tüm parametreler istatistiksel olarak anlamlıdır. Üst-orta gelir grubu için kurulan modellerde ise, tüm parametreler anlamlı olmasına rağmen ÇKE geçerli çıkmamıştır. Dolayısıyla orta gelir grubu ülkelerde ÇKE'nin geçerli olmadığı söylenebilmektedir. Yüksek ve düşük gelir grupları için dönüm noktaları tahmin edilen parametrelerden hesaplanmıştır. Buna göre düşük gelir düzeyindeki ülkelerde kişi başına düşen karbondioksit salınımı kişi başına gelirin yaklaşık olarak 2782\$ olduğu seviyeye kadar artmakta ve bu noktadan itibaren düşmeye başlamaktadır. Benzer şekilde yüksek gelir grubundaki ülkeler için bu seviye yaklaşık 8326\$ civarındadır. Dolayısıyla düşük gelir düzeyindeki ülkelerde dönüm noktası yüksek gelir düzeyindeki ülkelerekinden daha düşük seviyededir. Bu durum revize edilmiş ÇKE hipotezini doğrulamaktadır.

4. Sonuç

Çevre kirliliği küreselleşen ekonomik sistemde ister gelişmiş ister gelişmekte olan ülkeler olsun dünyadaki bütün ülkeleri ilgilendiren bir kavramdır. Çevre talebinin gelir esnekliğine bağlı olarak tüm ülkelerde çevre kirliliğine olan duyarlılık da her geçen gün artmaktadır. Gelişen teknolojik koşullar bir taraftan çevre dostu üretim imkanlarını arttırmaktadır. Ayrıca teknolojik dönüşümle yenilebilir enerji kaynaklarının kullanımı artmakta ve çevreye verilen zarar en aza indirilerek temiz enerji üretilmektedir. Diğer taraftan teknolojik gelişmelerle yeni toksik atıklar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca küreselleşmenin etkisi ile ekonomik ölçeğin artmasıyla birlikte daha fazla doğal kaynak, ham madde ve enerji kullanımına olan talep de yükselmektedir. Daha büyük ölçek ekonomilerinin etkisi ile daha düşük maliyetli üretim yapılmakta ve piyasaya sunulmaktadır. Olağanüstü boyutlara ulaşan arza talep yaratılabilmesi için ise, insanları sürekli daha fazla tüketime yönlendirilmektedir. Çevresel dönüşümün olumlu yönde evrilmesi elbette ekonomik büyüme ve gelişmeye bağlıdır. Ancak büyümek için büyümek yalnızca kanser hücrelerine özgü bir olgudur.⁹

Bu çalışmada çevre kirliliğinin önemli bir göstergesi olan karbondioksit emisyonu ile ekonomik büyüme ve enerji kullanımı arasındaki ilişki ÇKE bağlamında analiz edilmiştir. Analizde literatürde oldukça yeni olan çok boyutlu panel veri modelleri kullanılmıştır. Gelir seviyelerine göre ülke grupları ve ülke etkilerinin birim, yılların zaman etkisi olduğu üç boyutlu panel veri modeli ile oluşturulan model için *FE* ve *RE* tahminleri yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre yüksek ve düşük gelir grubuna sahip ülkelerde ÇKE hipotezi geçerlidir. Ancak yüksek gelir grubuna sahip ülkelerin dönüm noktası düşük olanlara göre daha yüksektir. Sonuç olarak ele

⁹Abbey, Edward Paul: "Growth for the Sake of Growth is the Ideology of the Cancer Cell".

alınan veri döneminde 66 ülke ile yapılan analizler sonucunda revize edilmiş ÇKE'nin geçerli olduğu söylenebilmektedir.

Elde edilen bulgulara dayanarak çevre kirliliğinin önlenmesi için ülkelerin yüksek gelir düzeylerine ulaşmasını beklemeye gerek duyulmadığı söylenebilmektedir. Çalışmada revize edilmiş ÇKE'nin geçerli olduğu sonucuna dayanarak düşük gelir seviyesindeki ülkelerin çevre talebinin gelir esnekliğinin daha yüksek olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Bununla birlikte küreselleşen dünya koşulları göz önüne alındığında çevre kirliliği tüm ülkeleri etkileyen ortak bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla gelişen teknolojik koşullarla birlikte daha çevreci üretim olanaklarının yüksek gelirli ülkelere düşük gelirli ülkelere transferi daha kolay bir biçimde gerçekleşmesi mümkün görünmektedir. Ayrıca yüksek gelirli ülkelerin daha ağır sanayi ve kirlilik yaratan üretim faktörlerini üçüncü dünya ülkeleri olarak tanımlanan düşük gelirli ülkelere kaydırması her ne kadar kolay olsa da yukarıda da bahsedildiği üzere çevresel kirliliğin tüm ülkeleri etkileyen bir sorun olmasından dolayı bu tutumdan vazgeçilmesi gerekmektedir. Nitekim Çin'deki artan hava kirliliği Pasifik Okyanusu üzerinden ABD'nin batı yakasını tehdit edebilmektedir.¹⁰

Kaynakça

- Abbey, E. P. (1977), *The Second Rape of the West*, The Journey Home: 183.
- Akbostancı, E., Türüt-Aşık, S., Tunç, G. İ. (2009), "The Relationship Between Income and Environment in Turkey: Is There an Environmental Kuznets Curve?", *Energy Policy*, 37(3): 861-867.
- Balazsi, L., Matyas, L., Wansbeek, T. (2018), "The Estimation of Multi-dimensional Fixed Effects Panel Data Models", *Econometric Reviews*, 37(3): 212-227.
- Baldwin, R., Taglioni, D. (2006), Gravity for Dummies and Dummies for Gravity Equations (WP. 12516). *National Bureau of Economic Research*.
- Bo, S. (2011), "A Literature Survey on Environmental Kuznets Curve", *Energy Procedia*, 5: 1322-1325.
- Breusch, T. S., Pagan, A. R. (1980), "The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics", *The Review of Economic Studies*, 47(1): 239-253.
- Cook, R. D., Weisberg, S. (1983), "Diagnostics for Heteroscedasticity in Regression", *Biometrika*, 70(1): 1-10.

¹⁰UC Irvine Yer Sistemi" bölümünde görev yapan bilim adamı Steve Davis ile Pekin Üniversitesi'nden Jintai Lin tarafından ortak hazırlanan raporda, Çin'de elektrik ve elektronik aletler üreten fabrikaların yaydığı karbon monoksit ve nitrojen oksit gazlarının, ABD'nin batı yakasındaki en büyük kentlerinden Los Angeles ve civarındaki havanın yılda en az bir gün fazladan ulusal ozon limitlerini aşmasına neden olduğu belirtilmiştir.

Dasgupta, S., Laplante, B., Wang, H., Wheeler, D. (2002), "Confronting the Environmental Kuznets Curve", *Journal of Economic Perspectives*, 16(1): 147-168.

Dinda, S. (2004), "Environmental Kuznets Curve Hypothesis: A Survey", *Ecological Economics*, 49(4): 431-455.

Egger, P., Pfaffermayr, M. (2003), "The Proper Panel Econometric Specification of the Gravity Equation: A Three-Way Model with Bilateral Interaction Effects", *Empirical Economics*, 28(3): 571-580.

Grossman, G. M., Krueger, A. B. (1995), "Economic Growth and the Environment", *The Quarterly Journal of Economics*, 110(2): 353-377.

Halkos, G. E. (2003), "Environmental Kuznets Curve for Sulfur: Evidence Using GMM Estimation and Random Coefficient Panel Data Models", *Environment and Development Economics*, 8(4): 581-601.

Kahn, M. E. (1998), "A Household Level Environmental Kuznets Curve", *Economics Letters*, 59(2): 269-273.

Kuznets, S. (1955), "Economic Growth and Income Inequality", *The American Economic Review*, 45(1): 1-28.

Meadows, D. H., Meadows D. L., Randers, J., Behrens, W. W. (1972), *The Limits to Growth*, Universe Books, New York.

Orubu, C. O., Omotor, D. G. (2011), "Environmental Quality and Economic Growth: Searching for Environmental Kuznets Curves for Air and Water Pollutants in Africa", *Energy Policy*, 39(7): 4178-4188.

Perman, R., Stern, D. I. (2003), "Evidence from Panel Unit Root and Cointegration Tests that the Environmental Kuznets Curve Does not Exist", *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 47(3): 325-347.

Selden, T. M., Song, D. (1994), "Environmental Quality and Development: Is There a Kuznets Curve for Air Pollution Emissions?", *Journal of Environmental Economics and Management*, 27(2): 147-162.

Swamy, P. A. (1970), "Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 38(2): 311-323.

Tatoğlu Yerdelen, F. (2016), "Various Approaches for the Estimation of the Three-Dimensional Fixed and Random Effect Models", *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Econometrics, Statistics&Empirical Economics Journal*, 5: 60-70.

Thompson, A. (2012), Three Essays on the Environmental Kuznets Curve for Water Pollution (*Doctoral dissertation, Kansas State University*).

Wooldridge, J. (2002), *Econometrics of Cross Section and Panel Data*, Cambridge, MA: MIT Press.

Wong, Y. L. A., Lewis, L. (2013), "The Disappearing Environmental Kuznets Curve: A Study of Water Quality in the Lower Mekong Basin (LMB), *Journal Of Environmental Management*, 131: 415-425.

World Bank Database, <https://data.worldbank.org/>, (04.01.2018).

Ek

Ülkelerin Gelir Grubu Sınıflaması

Yüksek Gelir Grubu Ülkeler	Üst-Orta Gelir Grubu Ülkeler	Alt-Orta Gelir Grubu Ülkeler	Düşük Gelir Grubu Ülkeler
Arjantin (ARG)	Cezayir (DZA)	Bolivya (BOL)	Benin (BEN)
Avustralya (AUS)	Brezilya (BRA)	Kamerun (CMR)	Demokratik Kongo Cumhuriyeti (COD)
Avusturya (AUT)	Çin (CHN)	Fildişi Sahili (CIV)	Kongo Cumhuriyeti (COG)
Belçika (BEL)	Kolombiya (COL)	Mısır (EGY)	Gana (GHA)
Kanada (CAN)	Kosta Rika (CRI)	Honduras (HND)	Nepal (NPL)
Şili (CHL)	Dominik Cumhuriyeti (DOM)	Endonezya (IDN)	Senegal (SEN)
Danimarka (DNK)	Ekvador (ECU)	Hindistan (IND)	Togo (TGO)
Finlandiya (FIN)	Gabon (GAB)	Kenya (KEN)	
Fransa (FRA)	Guatemala (GTM)	Myanmar (MMR)	
Yunanistan (GRC)	İran (IRN)	Nikaragua (NIC)	
İsrail (ISR)	Malezya (MYS)	Nijerya (NGA)	
İtalya (ITA)	Meksika (MEX)	Pakistan (PAK)	
Japonya (JPN)	Paraguay (PRY)	Filipinler (PHL)	
Kore (KOR)	Peru (PER)		
Lüksemburg (LUX)	Tayland (THA)		
Hollanda (NLD)	Türkiye (TUR)		
Norveç (NOR)			
Panama (PAN)			
Portekiz (PRT)			
Singapur (SGP)			
İspanya (ESP)			
İsveç (SWE)			
Trinidad ve Tobago (TTO)			
Birleşik Krallık (GBR)			
Amerika Birleşik Devletleri (USA)			
Uruguay (URG)			

Not: Worldbank ülke-gelir grubu sınıflaması ve ISO 3166, A3 sınıflandırılmasına göre ülke kodları kullanılmıştır.

Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Çoklu Yapısal Kırılmalı Bir Analiz

Hüseyin USLU¹

Özet

Bu çalışmada Türkiye’de 1960-2017 döneminde ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, çoklu yapısal kırılmalı zaman serisi analizi yöntemleriyle incelenmiştir. Ayrıca sermaye stoku ve işgücü de kontrol değişkeni olarak analize dâhil edilmiştir. Serilerin durağanlık derecesi Kapetanios (2005) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testiyle incelenmiş ve ticari dışa açıklık serisinin düzeyde, diğer serilerin birinci farkları alındığında durağan oldukları belirlenmiştir. Seriler arasında eşbütünleşmenin var olup olmadığı; Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile incelenmiş ve serilerin eşbütünleşik oldukları, yani uzun dönemde birlikte hareket ettikleri ortaya konulmuştur. Bu testte Maki (2012) yöntemi tarafından belirlenen yapısal kırılma tarihleri kukla değişkenlerle analizlere dâhil edilmiştir. Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS) yöntemiyle gerçekleştirilen regresyon analizleri sonucunda; ticari dışa açıklığın milli geliri kısa dönemde azaltıp, uzun dönemde artırmış olduğu belirlenmiştir. Nedensellik testleri sonuçlarına göre; ticari dışa açıklıktan kişi başına düşen reel milli gelire doğru kısa dönemde bir nedensellik ilişkisi yokken, uzun dönemde vardır. Sermaye stoku ve çalışan işgücünden kişi başına düşen reel milli gelire doğru kısa dönemde de uzun dönemde de nedensellik ilişkileri söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Ticari Açıklık, Kişi Başına Düşen Milli Gelir, Çoklu Yapısal Kırılmalı Analiz.

JEL Sınıflandırması: F11, F15, F43.

Relationship between Economic Growth and Trade Openness: An Analysis with Multiple Structural Breaks for Turkey

Abstract

In this study, effects of foreign trade openness on economic growth in Turkey are examined by time series analysis with multiple structural breaks for 1960-2017 periods. In addition, capital stock and labor force are also included in the analysis as control variables. Stationarity of the series is investigated by Kapetanios (2005) multiple structural break unit root test and foreign trade openness is found to be stationary at level values while the other series are at first difference. Whether there is cointegration between series is examined by Maki (2012) cointegration test with multiple structural breaks and it is seen that the series are cointegrated, that is, they move together in the long term. In this test, structural break dates determined by Maki (2012) method are included in the analysis with dummy variables. As a result of the regression analysis performed by Dynamic Least Squares Method (DOLS) method; it is estimated that the trade openness decreases the national income in the short term and increases it in the long term. According to the results of causality tests; there is no causality relationship in the short term from trade openness to the real GDP per capita while it exists in the long-term. In both the short and long term,

¹ Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kayseri / Türkiye, h.uslu80@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-2642-1175

Hüseyin USLU

there are causality relationships from capital stock and working labor force to real national income per capita.

Keywords: *Openness, Gross Domestic Product Per Capita, Analysis with Multiple Structural Breaks.*

JEL Classification: *F11, F15, F43.*

1. Giriş

Smith (1776), Ulusların Zenginliği kitabında; serbest dış ticaret sayesinde, ülkeler arasında iş bölümü ve uzmanlaşmanın artacağını ve bunun bütün ülkelerin yararına olacağını, bu yolla üretimin ve ülkelerin refahının artacağını dile getirmiştir. Tarih boyunca da insanlar ülke içinde ve uluslararası ticaret yapabilmek için İpek Yolu, Baharat Yolu gibi yollar oluşturmuşlar, bu yolların kontrolü Osmanlı Devleti'nin eline geçtiğinde ise Coğrafi Keşiflere girişmişler, Ümit Burnu'nu keşfederek, Afrika kıtasının güneyinden dolaşarak Hindistan ve Çin'e ulaşmışlar, ticaret yapmaya çabalamışlardır. Bu yolun uzun/maliyetli gelmesi üzerine Mısır'da Akdeniz'i Kızıl Deniz'e bağlayan Süveyş Kanalı inşa edilmiştir (Akbulut, 2015). Benzer şekilde New York-San Francisco arasındaki 22.500 Km'lik yolu, Atlas Okyanusunu, Büyük Okyanusa bağlayarak 9.500 Km'ye düşürebilmek için yapılan Panama Kanalı (Akman, 2016) da ülkeler/kıtalar arası dış ticareti kolaylaştırmak/daha kârlı hale getirebilmek içindir.

Son yıllarda gelişen ulaşım ve iletişim teknolojileri sayesinde küreselleşme artmış, dünyanın farklı yerlerinde yaşayan kişi ve kurumların tüketim ve üretim kalıpları birbirine daha çok benzemeye, daha fazla entegre hale gelmeye başlamıştır. Özellikle Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) tarafından uygulanan yatay üretim stratejileri (Ünsar, 2007) sayesinde; ürünlerin farklı bölümleri, farklı ülkelerde üretilerek, maliyetler düşürülmeye, kârlılık artırılmaya çalışılmaktadır. Bu da ülkeler arasında yarı mamul mal ticaretini artırmaktadır². Yine çok uluslu şirketler eliyle kurulan uluslararası perakende zincirleri sayesinde dünyanın farklı ülkelerinde üretilen çok sayıda nihai tüketim malı, bütün dünyaya dağıtılmakta ve satılmaktadır³. Bu süreç, bireylerin daha farklı, daha kaliteli ürünlere, daha ekonomik fiyatlarla erişimine olanak sağlarken, firmaları dış rekabetle karşı karşıya getirmekte, onları Araştırma-Geliştirme (Ar&Ge) ve inovasyon (yenilik) çalışmalarına daha fazla kaynak ayırmak/önem vermek zorunda bırakarak, verimliliklerini yükseltmektedir. Ayrıca dış ticaret sayesinde firmalar daha düşük maliyetli aramalı ve hammadde temini ve daha büyük kitleler için üretim yaparak ölçek ekonomilerinden yararlanma olanağına da kavuşmaktadırlar (Arıcan vd. 2011). Ancak serbest dış ticaretten her ülke eşit miktarda karlı çıkamayabilmektedir. ABD Başkanı Donald

² Örneğin; Iphone telefonlara ait parçalar 30 farklı ülkede 600'den fazla tedarikçi ile üretilmekte, sonra 1'i İrlanda'da, 1'i Brezilya'da, 2'si ABD'de ve 14'ü Çin'de bulunan montaj fabrikalarına getirilmekte ve buralarda son halini almaktadır (Bulan, 2015).

³ Örneğin; IKEA; İsveç'te ürettiği kendi mamullerini, Türkiye dâhil dünyanın 48 ülkesindeki 392 mağazasında satışa sunmaktadır (Wikipedia, 2019). KIPA, Deichman gibi firmalar ise sadece kendi ürünlerini değil, yerli ve yabancı firmalardan sağladıkları çok sayıda ürünü müşterilerine ulaştırmaktadır.

Trump'un Çin ile olan dış ticareti tekrar gündemine alması ve Çin'in ulusal parasını baskılayarak ABD'ye karşı rekabet gücü elde etmesine bir tepki olarak, bu ülke mallarına yeni gümrük vergileri ve kotalar getirmesi, yine Trump'ın ABD, Meksika ve Kanada arasında 12 Ağustos 1992'de imzalanıp, 1 Ocak 1994'te yürürlüğe giren NAFTA (North America Free Trade Agreement: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) anlaşmasını tekrar gözden geçireceklerini ve ABD aleyhine olan konuları düzelteceklerini ifade etmesi, uluslararası serbest dış ticaretin yarar ve zararlarını tekrar gündeme getirmiştir. Özellikle belirli bir teknolojik düzeyin üzerindeki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, katma değeri yüksek, sermaye yoğun mallar üretip satarken, az gelişmiş ülkeler katma değeri düşük, emek yoğun mallar üretip satmakta ve genellikle dış ticaret açığı vermektedirler (Sağlam Çeliköz, Barutçu ve Asfal, 2017). Bu noktada ülkelerin, ticari dışa açıklık seviyelerinin, ekonomik büyümelerine olan etkilerinin sıklıkla araştırılmasında ve gerekli politika önerilerinin geliştirilmesinde yarar vardır.

Bu kapsamda çalışmada; Türkiye ekonomisinde ticari dışa açıklığın, ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, 1960-2017 dönemi için çoklu yapısal kırılmalı zaman serisi analizi yöntemleriyle incelenmiştir. Çalışmanın bundan sonraki tasarımı; girişi takiben ikinci bölümde teorik çerçeve, üçüncü bölümde ülke bilgileri, dördüncü bölümde literatür özeti ve beşinci bölümde ekonometrik analiz sunulmuştur. Sonuç ve önerilerle çalışma tamamlanmıştır. Çalışmanın, incelenen konu ve kullanılan analiz yöntemleri itibarıyla literatüre ve ülke ekonomisine katkılar sağlaması umulmaktadır.

2. Teorik Çerçeve

Ticari dışa açıklık; ülkelerin milli gelirleri içinde ihracat ve ithalatın toplam payını (yüzdesini) ifade etmekte olup, Denklem (1) yardımıyla hesaplanabilmektedir:

$$OP = \frac{X + M}{GDP} * 100 \quad (1)$$

Burada OP; Ticari Açıklık (Openness), X; İhracat (export), M; İthalat (Import) ve GDP; Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (Gross Domestic Product) ifade etmektedir. İktisatçılar ticari dışa açıklığın ekonomiler üzerindeki etkileri konusunda farklı değerlendirmelere sahiptirler. Romer (1986), Lucas (1988), Dollar (1992), Barro ve Sala-i Martin (1995), Sachs ve Warner (1995), Sinha ve Sinha (1996), Edwards (1992, 1998), ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu savunurken, Levine ve Renelt (1992), Harrison (1996), Rodriges ve Rodrik (1999) ise bu görüşün aksini savunmuştur. Bahmani-Oskooee ve Niromand (1999), korumacılığın ve ithal ikamesine dayalı ekonomik büyüme modelinin daha yararlı olacağını iddia edecek kadar işi ileri götürmüştür. Sun ve Parikh (2001:187-188), serbest dış ticaretin ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebilmesi için ülkelerin belirli bir gelişmişlik düzeyine sahip olmalarının, gerekli ön hazırlıkların yapılmış olmasının gerekli olduğunu söylemektedir. Krugman (1979, 1980, 1981) ve Chang

Burada AC ; Ortalama maliyetleri (Average Cost), P ; fiyatları (Prices) ve Q : miktarı (Quantity) göstermektedir. Şekil 1’de serbest dış ticaret yokken firma sadece iç piyasaya göre planlama yapıp, Q_1 kadar üretip, tanesini P_1 liraya mal eden bir firmanın toplam maliyeti $A(OQ_1AP_1)$ kadar, bu malların tanesini P_2 liradan sattığında toplam kârı $A(P_1ABP_2)$ kadar olacaktır. Ülke dışı açılıp, serbest dış ticaret politikaları uygulamaya başladığında firma bütün dünyaya satacak şekilde, tanesini P_3 liradan Q_2 kadar üretip, $A(OQ_2CP_3)$ liraya mal edecek, bu ürünleri tanesini P_4 liraya satarak $A(P_3CDP_4)$ lira kâr elde edecektir. Böylece hem firmanın toplam kârı artacak, hem de bireyler daha düşük fiyatla bu ürünlere sahip olacak ve böylece refahları artacaktır.

3. Türkiye’de Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme

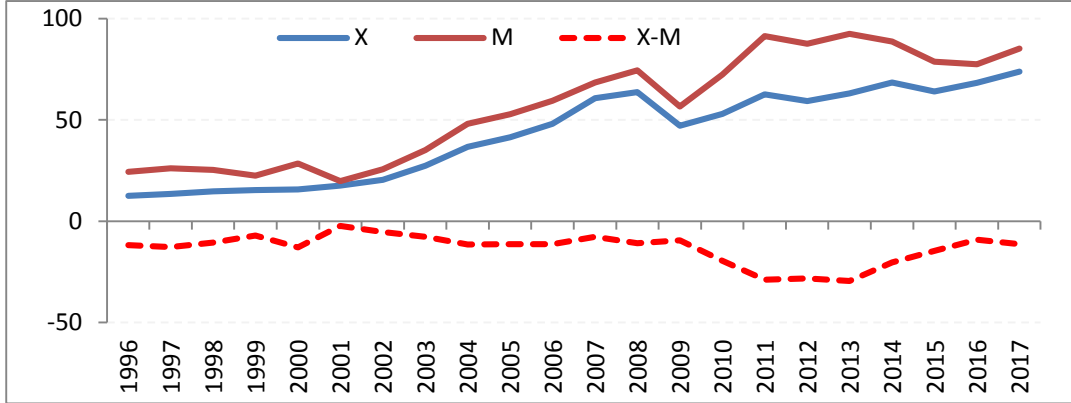
Türkiye, 1980 öncesi dönemde korumacı, ithal ikamesine dayalı bir ekonomik büyüme modeli izlemiş, ancak bu süreçte ekonomik büyümesini bir türlü istikrarlı ve yüksek hale getirememiştir. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel tarafından 1979 yılında Başbakanlık Müsteşarlığı’na getirilen Turgut Özal’dan, yeni bir ekonomik istikrar programı hazırlaması istenmiş, kısa sürede hazırlanan bu program 24 Ocak 1980’de kamuoyuna açıklanmıştır. Bu programda; ülkenin ithal ikamesi programını terk ederek, ihracata dayalı ekonomik büyüme modelini benimsediği, ihracatı artırabilmek için döviz kurlarının %32.7 devalüe edildiği belirtilmiş, doğrudan yabancı yatırımları teşvik edilmiş, yabancı firmaların kâr transferleri kolaylaştırılmıştır (Öztürk, Nas ve İçöz, 2008). 3 Ocak 1986 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)⁵ faaliyete başlamış (Şahinkaya, 1994), 11 Ağustos 1989’da çıkartılan Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar ile TL konvertibl⁶ hale getirilmiş, bireyler ve firmalar tarafından döviz kullanımı, taşınması serbest hale getirilmiş, yurtdışındaki yerleşiklerin Türkiye’deki bankalarda hesap açmalarına ve Borsa’da işlem yapmalarına izin verilmiştir. Benzer haklar yurtiçinde yerleşikler için de yurtdışı işlemlerinde getirilmiştir. Böylece Türkiye, 1980’deki ticari liberalizasyondan sonra, 1989’da finansal liberalizasyonunu da tamamlamıştır. (Kılıç Savrul, Özçekicioğlu ve Özel, 2013).

Serbest dış ticareti artırabilmek için, Avrupa Birliği (AB) ülkeleriyle 6 Mart 1995’te imzalanan Gümrük Birliği (GB) anlaşması 1 Ocak 1996’da yürürlüğe girmiştir. Ancak bu sürece yeterince hazırlık yapmadan giren Türkiye’nin ilk yıllarda ithalatı, ihracatından daha fazla artmış, yani AB ülkelerine karşı verdiği dış ticaret açığı yükselmiştir. Ancak zaman içinde GB’nin dinamik etkileri⁷ devreye girmiş, yerli firmalar yabancı firmalarla rekabet edebilir seviyeye gelmiş, ülkedeki üretim ve kalite artmıştır. GB sonrası Türkiye’nin AB ülkeleriyle olan dış ticaretindeki değişimler Şekil 2’de yer almaktadır.

⁵ (5 Nisan 2013)’te bu kurumun ismi Borsa İstanbul: BIST olarak değiştirilmiştir.

⁶ Yabancı paralarla kolaylıkla değiştirilebilir.

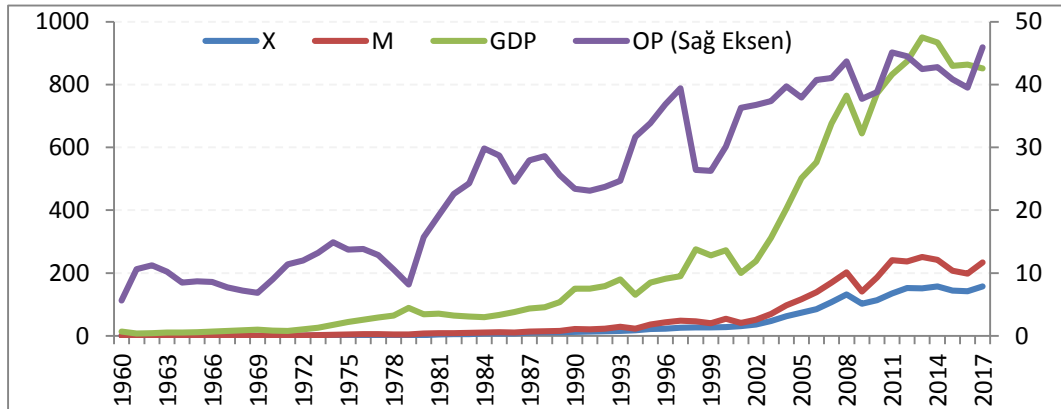
⁷ Rekabetin getirdiği verimlilik.

Şekil 2: GB Sonrası Türkiye'nin AB Ülkeleriyle Olan Dış Ticaretindeki Değişimler

Kaynak: Ticaret Bakanlığı (2019)'dan alınan veriler kullanılarak, yazar tarafından çizilmiştir.

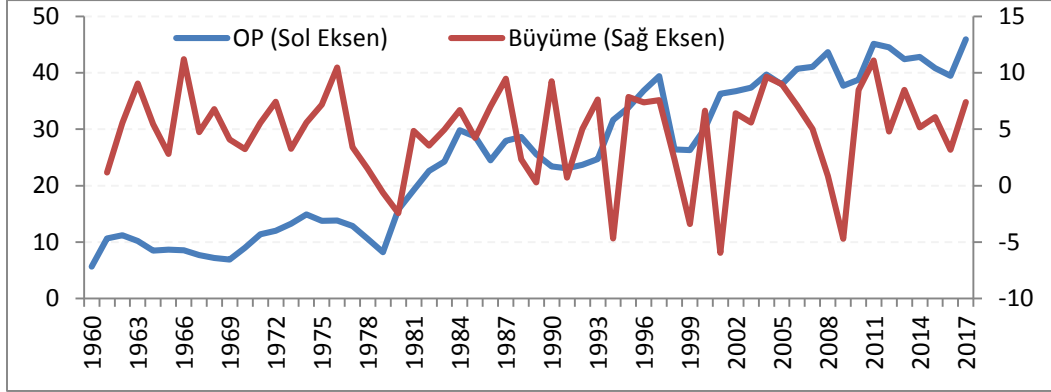
Şekil 2'den de görüldüğü üzere; Türkiye GB'ye girdikten sonra ithalat ile ihracat arasındaki fark 1997-1998 döneminde artmış, sonrasında yaşanan 1999 daralmasıyla birlikte ithalatın azalmasına bağlı olarak dış ticaret açığında bir azalma yaşanmış, ancak 2000 yılında ithalatta tekrar anormal bir yükselme meydana gelmiştir. 2001 krizinin etkisiyle Türkiye'de düşen iç talep ve üretim faaliyetleri nedeniyle ithalat azalmış, TL'nin %40.5 değer kaybetmesine bağlı olarak ihracat artmıştır. Bu şekildeki dikkat çekici bir durum da 2008 krizi sonrasında (özellikle 2010 ve 2011 yıllarında) AB'den yapılan ithalatta yaşanan anormal artışlardır. Bu artışın nedeni, Türkiye'deki üretimin ithal aramalarına olan yüksek bağımlılığıdır. Genel olarak Türkiye'nin dış ticaret, milli gelir ve ticari dış açıklık seviyesi arasındaki ilişkiler Şekil 3'te yer almaktadır.

Şekil 3: Türkiye'nin Dış Ticaret, Milli Gelir ve Ticari Dış Açıklık Seviyesi Arasındaki İlişkiler

Kaynak: World Bank (2019a, 2019b, 2019c)'den alınan veriler kullanılarak, yazar tarafından çizilmiştir.

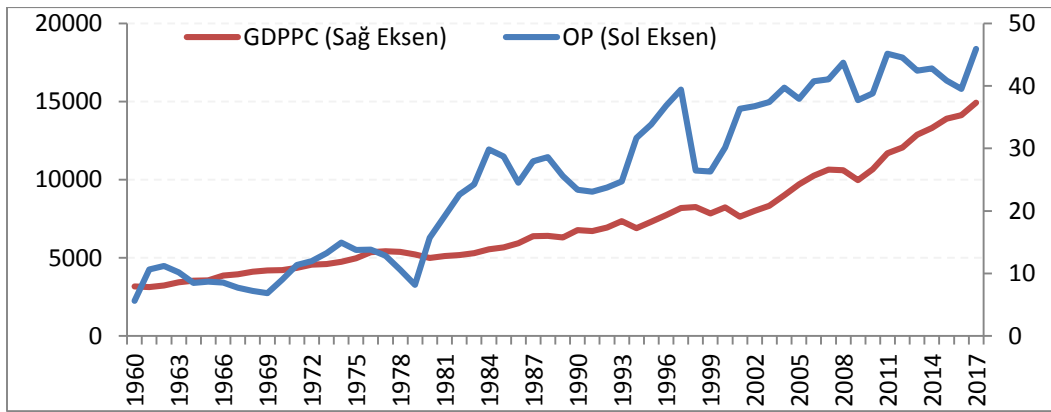
Şekil 3'e göre; 1960'ta Türkiye'nin ticari olarak dışa açıklık oranı sadece %5.6'dır. Bu oran zaman içinde artarak, 2017 yılında %45.9'a kadar yükselmiştir. Şekil 3'te ticari dışa açıklık seviyesi ile milli gelir miktarı arasında bir uyumluluk gözükmemektedir. Olayı daha detaylı inceleyebilmek için Türkiye'nin ticari dışa açıklık seviyesi ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişkiler Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4: Ticari Dışa Açıklık Seviyesi - Ekonomik Büyümesi Arasındaki İlişkiler

Kaynak: World Bank (2019c, 2019d)'den alınan veriler kullanılarak, yazar tarafından çizilmiştir.

Şekil 4'te ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında, büyük oranda eşanlı bir hareket gözlemlenmektedir. Ancak, ticari dışa açıklık, uzun dönemde gelişen ve etkilerini gösteren bir durumdur. Oysa Türkiye'nin ekonomik büyümesi oldukça dalgalı bir seyir izlemektedir. Bu nedenle; bu tür çalışmalarda ekonomik büyümenin, Kitov (2008) ve Bolt vd. (2014) izlenerek, kişi başına düşen reel milli gelir (GDPPC: Gross Domestic Product Per Capita) ile temsil edilmesinin daha doğru olacağı değerlendirilmektedir. Türkiye'de ticari dışa açıklık GDPPC arasındaki etkileşimler Şekil 5'ten izlenebilir.

Şekil 5: Türkiye'de Ticari Dışa Açıklık GDPPC Arasındaki Etkileşimler

Kaynak: World Bank (2019c, 2019e)'den alınan veriler kullanılarak, yazar tarafından çizilmiştir.

Şekil 5'e bakıldığında; Türkiye ekonomisinde ticari dışa açıklık ile kişi başına düşen reel milli gelir arasında tam bir uyum olduğu görülmektedir. Bu nedenle çalışmanın ekonometrik analiz bölümünde de ekonomik büyüme, kişi başına düşen reel milli gelir ile temsil edilecektir.

4. Literatür Özeti

Ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri araştıran ampirik çalışmaların kısa bir özeti, olumlu ve olumsuz/etkisiz sonuç bulanlar şeklinde toplulaştırılıp, yayınlanma tarihi sırasına göre verilmiştir.

4.1. Olumlu Sonuç Bulan Çalışmalar

Yapraklı (2007), Türkiye'de ticari açıklık ve finansal açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri 1990:Q1-2006:Q4 dönemi için Johansen (1988) eşbütünleşme testi, VEC analizi ve Granger nedensellik testi ile araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda; serilerin eşbütünleşik oldukları, yani uzun dönemde birlikte hareket ettikleri ve birbirlerinden etkilendikleri görülmüştür. Ekonomik büyümenin; ticari dışa açıklık 1 puan arttığında 0.218 puan arttığı, finansal dışa açıklık 1 puan arttığında ise 0.503 puan azaldığı belirlenmiştir. Kısa dönem nedensellik analizinde; ticari dışa açıklık ve finansal dışa açıklıktan, ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir.

Kurt ve Berber (2008), Türkiye'de dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri 1989:Q1-2003:Q4 dönemi için Granger nedensellik testiyle araştırmış ve dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik ilişkilerinin olduğunu tespit etmiştir.

Soltani vd. (2013), Tunus'ta ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri 1975-2011 dönemi verilerini kullanarak EKK yöntemiyle araştırmış ve ticari dışa açıklıktaki %1'lik artışların ekonomik büyümeyi %0.33 artırdığını tespit etmiştir.

İdris, Yusop ve Habibullah (2016), 87 ülkenin 1977-2011 dönemi verilerini kullanarak yaptığı GMM analizinde ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu belirlemiştir.

Sağlam Çeliköz, Barutçu ve Asfal (2017), ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini 1980-2016 dönemi verilerini kullanarak, Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) eşbütünleşme testlerini kullanarak araştırmış ve bu serilerin eşbütünleşik olduklarını, kısa dönemde ticari dışa açıklıktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğunu belirlemiştir.

Özcan, Özmen ve Özcan (2018), gelişmekte olan 18 ülkenin 1992-2015 dönemi verilerini kullanarak, Dumitrescu-Hurlin (2012), Emirmahmutoğlu-Köse (2011) ve Konya (2006) panel nedensellik testlerini kullanarak yaptığı çalışmada; Çin ve Romanya'da ticari dışa açıklıktan kişi başına düşen milli gelire doğru, Filipinler'de ise kişi başına düşen milli gelirden ticari dışa açıklığa doğru nedensellik ilişkilerinin var olduğu tespit edilmiştir.

İlter ve Burtan Doğan (2018), Türkiye'de ticari ve finansal dışa açıklık seviyesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri 1998:Q1-2016:Q4 dönemi verilerini

kullanarak Granger nedensellik testiyle araştırmış ve ticari dışa açıklıktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu belirlemiştir.

4.2. Olumsuz/Anlamsız Sonuç Bulan Çalışmalar

Awokuse (2008), Arjantin, Kolombiya ve Peru arasındaki dış ticaret ile bu ülkelerin ekonomik büyümeleri arasındaki ilişkileri, Arjantin'in 1993:Q1-2002:Q4, Kolombiya'nın 1994:Q1-2004:Q4 ve Peru'nun 1990:Q1-2002:Q4 dönemi verilerini kullanarak VEC yöntemiyle araştırmış ve bu ülkelerde ihracat öncüllü değil, ithalat öncüllü büyüme modellerinin geçerli olduğunu tespit etmiştir. Çalışmada ayrıca dış ticarettten ekonomik büyümeye değil, ekonomik büyümeden dış ticarete doğru bir nedensellik ilişkisini olduğu da belirlenmiştir.

Kakar ve Khiliji (2011), ticari dışa açıklık ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini Pakistan ve Malezya'nın 1980-2010 dönemi verilerini kullanarak, Johansen (1988) eşbütünleşme testi ve Granger (1969) nedensellik testi ile araştırmıştır. Seriler arasında eşbütünleşme tespit edilemeyen çalışmada, Pakistan'da ticari açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine de rastlanmamıştır. Çalışmada sadece Malezya'da ekonomik büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara ve döviz kurundan milli gelire doğru zayıf nedensellik ilişkileri olduğu tespit edilmiştir.

Ali ve Abdullah (2015), Pakistan'da ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini 1980-2010 dönemi için VEC yöntemiyle araştırmış ve ticari dışa açıklığın ekonomik büyümeyi kısa dönemde negatif, uzun dönemde pozitif etkilediğini tespit etmiştir.

Khobai, Kolisi ve Moyo (2017), Gana ve Nijerya'da ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini 1980-2016 dönemi verilerini kullanarak ARDL yöntemiyle araştırmış ve artan ticari dışa açıklığın ekonomik büyümeyi Gana'da artırdığını, Nijerya'da ise negatif fakat istatistiksel olarak anlamsız düzeyde etkilediğini tespit etmiştir.

Literatürdeki çalışmaların genellikle yapısal kısılmaları göz önünde bulundurmayan çalışmalar olduğu görülmekte olup, bu çalışmanın, bu noktada literatürdeki önemli bir boşluğu doldurması beklenmektedir.

5. Ekonometrik Analiz

5.1. Veri Seti

Bu çalışmada ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz edebilmek için; 1960-2017 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Çalışmada, kullanılan değişkenlere ait bilgiler aşağıda verilmiştir.

Ticari Dışa Açıklık (OP): Ticari dışa açıklık, uzun dönemde gerçekleşen ve etkileri de ancak uzun dönemde gözlemlenebilecek bir makroekonomik değişken (Özcan,

Özmen ve Özcan, 2018) olduğu için çalışmada erişilebilen en uzun zaman serisi kullanılmıştır⁸. OP serisi:

$$OP = \frac{X + M}{GDP} * 100 \quad (3)$$

eşitliği kullanılarak, tarafımızdan hesaplanmıştır. Ancak bu çalışmada, mevcut literatürden farklı olarak, sadece mal ticareti değil, mal ve hizmet ticareti verileri kullanılmıştır. Çünkü modern dünyada gelişmiş ülkelerin milli gelirlerinin yarıdan fazlası hizmetler sektöründen sağlanmaktadır⁹. Bu da hizmetler sektörünün de analizlerde yer almasının gerektiğini göstermektedir. Bu seri; World Bank (2019c, 2019f ve 2019g)'den alınan veriler kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Kişi Başına Düşen Reel Milli Gelir (GDPPC): 2010 yılı sabit fiyatlarıyla hesaplanmış kişi başına düşen reel milli gelir verileri kullanılmıştır. Bu veri World Bank (2019e)'den alınmıştır. Ekonomik büyüme olarak reel GDPPC serisinin seçilmesinin nedenleri; Türkiye'nin cari dönem yıllık veya çeyreklik ekonomik büyüme verilerinin yüksek bir oynaklığa sahip olmasıdır (Ülke, Varlık ve Berument, 2018). Oysa reel GDPPC, kişi bazında yaşanan refah artışının en güzel göstergelerindedir.

Çalışmada ayrıca Solow (1956) modeli çerçevesinde ekonomik büyümenin temel belirleyicileri olan sermaye ve işgücü verilerinin de yer almasının yararlı olacağına karar verilmiştir. Bu amaçla;

Sermaye Stoku (K): World Bank (2019h)'tan alınan toplam sermaye oluşumu verileri kullanılmıştır.

İşgücü (L): İşgücü verisi olarak da literatürdeki diğer çalışmalarda yer alan işgücü verisi değil, bizzat üretimde aktif rol alan kişileri analize dâhil edebilmek için istihdam edilen kişi sayısı kullanılmıştır. Bu veri TÜİK (2010: 136-137), TÜİK (2019)'dan alınmıştır.

Verilerin analizinde Eviews 9 paket programı kullanılmıştır. Bütün verilerin doğal logaritmaları alınarak, analiz sonunda karşılaştırılması muhtemel değişen varyans sorunu önlenmeye çalışılmıştır (Taştan, 2012: 18). Veri setine ait tanımlayıcı istatistikler Ek 1'de, korelasyon matrisi Ek 2'de yer almaktadır.

5.2. Model

Bu çalışmada Mankiw vd. (1992) çalışmasıyla gündeme gelen ve literatürde Silajdzic ve Mehic (2017) çalışmalarında kullanılan;

$$Model\ 1: LnGR_t = \beta_0 + \beta_1 LnOP_t + e_t \quad (4)$$

⁸ Zaman serisinin uzunluğu ile kastedilen; yıl adedidir. Yoksa çeyrek dönemlik verilerle çalışılsa, daha yakın dönemli, daha çok veriden oluşan bir seri de oluşturulabilirdi. Ancak o zaman olayın uzun dönemdeki evrimi bu kadar net ortaya konulamazdı.

⁹ Türkiye'de hizmetler sektörünün GSYH içindeki payı 1968'de %35 iken, 2016 sonunda %61'e ulaşmıştır (Tekin Kuru ve Dinçer, 2018: 5).

modeli temel alınıp, Ulaşan (2014) ve Taleb (2018) izlenerek tarafımızdan sermaye stoku ve işgücü ilave edilerek kurulan ve bu çalışmadaki değişken isimleriyle ifade edilen ekonometrik model:

$$\text{Model 2: } \text{LnGDPPC}_t = \beta_0 + \beta_1 \text{LnOP}_t + \beta_2 \text{LnK}_t + \beta_3 \text{LnL}_t + e_t \quad (5)$$

Burada t ; çalışmanın zaman boyutunu (1960-2017), e_t ; Beyaz Gürültü (White Noise) sürecine sahip (ekonometrik olarak sorunsuz) hata terimleri serisini ifade etmektedir. Bu çalışmada her iki model de tahmin edilmiştir¹⁰.

5.3. Birim Kök Testi

Ekonometrik analizlerde, ilk iş olarak serilerin durağanlık derecelerinin belirlenmesi ve analizlerde kullanılacak yöntemlerin, buna göre seçilmesi, yapılacak analiz sonuçlarının güvenilirliği açısından büyük öneme sahiptir (Uslu, 2019: 142). Serilerin durağanlığı, birim kök testleriyle incelenebilmektedir. Bu konuda geliştirilen ve literatürde en fazla kullanılan test; Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen ADF testidir. Bunu Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen PP testi takip etmiş, zaman içinde çok sayıda yeni birim kök testleri bulunmuştur. Ancak ilk geliştirilen yöntemler, serilerdeki yapısal kırılmaları göz önünde bulunduramayan ve bu nedenle, aslında durağan olan serilere de durağan değil deme eğilimi yüksek olan yöntemlerdir. Bu nedenle Perron (1989), Zivot ve Andrews (1992), Lumsdaine ve Papell (1997) yapısal kırılmalı birim kök testleri geliştirilmiştir. Ancak bu testler serideki ancak bir veya iki kırılmayı göz önünde bulundurabilmektedirler. Oysa uzun zaman serilerinde, ekonomileri etkileyen ikiden çok olay meydana gelme olasılığı oldukça yüksektir. Bu nedenle Kapetanios (2005), m taneye kadar (yani çoklu) yapısal kırılmayı göz önünde bulundurarak çalışan, yapısal kırılma adedini ve kırılma tarihlerini içsel olarak belirleyebilen bir yöntem geliştirmiştir. Bu testin H_0 hipotezi; *seride birim kök vardır* biçimindedir. Bu hipotezi test edebilmek için gerekli kritik değerler, yazılan kod sayesinde, bootstrap döngüsü kurularak analiz esnasında hesaplanabilmektedir. Bu yönleriyle oldukça güçlü bir test olan Kapetanios (2005) testi bu çalışmada kullanılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 1’de sunulmuştur. Bu testten elde edilen yapısal kırılma grafikleri Ek 3’te yer almaktadır.

Tablo 1: Kapetanios Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

	Hesaplanan Test İstatistiği	Kritik Değerler			Yapısal Kırılma Tarihleri
		%1	%5	%10	
LnGDPPC	-2.309	-5.653	-5.036	-4.737	1982; 2001
LnOP	-5.764***	-5.653	-5.036	-4.737	1979; 1993
LnK	-2.437	-5.653	-5.036	-4.737	1972; 2001

¹⁰ Aslında çalışmada öncelikle Model 2 üzerinden gidilmesi planlanmış ve bu yöndeki tahminler (analizler) yapılmıştır. Ancak elde edilen sonuçlar, iktisat teorisiyle ve Türkiye ekonomisinde gözlemlenen gerçeklerle uyumsuz çıkmıştır. Bu durumun nedeninin; Model 2’ye eklenen sermaye ve işgücü değişkenlerinin, milli gelir üzerindeki güçlü etkisi olduğu, ticari dışa açıklığın, bu değişkenlerin yanında milli gelir üzerindeki etkisinin düşük kalması olduğu değerlendirilmektedir. Bu nedenle çalışmada her iki model de analiz edilmiştir.

Hüseyin USLU

LnL	-1.975	-5.653	-5.036	-4.737	1999; 2009
Δ LnGDPPC	-7.666***	-5.616	-5.096	-4.784	1978; 2000
Δ LnK	-9.337***	-5.014	-4.495	-4.144	2005
Δ LnL	-7.751***	-5.014	-4.495	-4.144	2003

Not: ***; %1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı, Δ ; serinin birinci farkını göstermektedir.

Tablo 1'deki sonuçlara göre ticari dışa açıklık serisi düzeyde, diğer seriler birinci farkta durağan çıkmıştır. Bu durumda regresyon analizine geçmeden önce eşbütünleşme testi yapılması gerekmektedir. Seriler eşbütünleşik çıkarsa, yapılacak regresyon analizleri güvenilir olacaktır. Kapetanios (2005) testi tarafından belirlenen yapısal kırılma tarihlerine bakıldığında; 1972; birinci petrol krizinin, Bretton Woods uzlaşısının sona erdirilmesiyle kurlarda yaşanan dalgalanmaların, 1978-1979 döneminde Türkiye'de yaşanan iç karışıklıkların, 24 Ocak 1980 kararlarının, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve sonrasında yaşanan dışa açılma döneminin, 1994, 2001 ve 2008 krizlerinin etkileri net biçimde görülmektedir. Sermaye stokunda 2005 yılında yaşanan kırılmanın nedenin; o tarihten sonra artan özelleştirme faaliyetleri kapsamında ülkeye gelen yüklü miktardaki doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomide artan güven ortamına bağlı olarak artan yurtiçi yatırımlar olduğu değerlendirilmektedir.

5.4. Eşbütünleşme Testi

Düzyer değerlerinde durağan olmayan serilerin, düzyer değerleriyle yapılacak uzun dönem analizi sonuçlarının güvenilir olabilmesi için seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olması gerekmektedir (Engle ve Granger, 1987). Eşbütünleşmenin varlığını sınamak amacıyla geliştirilen ilk yöntem; Engle ve Granger (1987) testi olup, onu Johansen (1988) ve diğer yöntemler takip etmiştir. Ancak bu testler, eşbütünleşme vektöründeki yapısal kırılmaları göz önünde bulunduramayan testler oldukları için, gerçekte var olan eşbütünleşme ilişkilerine de yok deme eğilimdedirler. Bu durumu göz önüne alan araştırmacılar Gregory ve Hansen (1996), Carrion-i-Silvestre ve Sanso (2006), Westerlund ve Edgerton (2006) gibi yöntemler geliştirmişlerdir. Ancak bu yöntemler, eşbütünleşme vektöründeki yalnız bir kırılmayı göz önünde bulundurabilmektedirler. Oysa uzun zaman dönemine sahip analizlerde birden fazla yapısal kırılmayı göz önünde bulunduran yöntemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaçla Maki (2012) tarafından geliştirilen yöntem,; eşbütünleşme vektöründeki 5 taneye kadar yapısal kırılmayı göz önünde bulundurabilmekte ve bu yapısal kırılma tarihlerini içsel olarak belirleyebilmektedir. Sadece birinci farkta durağan seriler için değil, farklı derecelerde durağan seriler için de kullanılabilen Maki (2012) eşbütünleşme testinin H_0 hipotezi; *seriler arasında eşbütünleşme yoktur* biçimindedir. Bu hipotezi test edebilmek için gerekli kritik değerler Maki (2012: 3)'te verilmiştir. Bu çalışmada Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 2'de rapor edilmiştir.

Tablo 2: Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Hesaplanan Test İstatistiği	Kritik Değerler			Yapısal Kırılma Tarihleri
		%1	%5	%10	
Model 1	-5.933***	-5.833	-5.373	-5.106	1978; 1988; 1998
Model 2	-8.660***	-8.236	-7.625	-7.329	1968; 1975; 1983; 1995

Not: kritik değerler; Maki (2012: 3) Table1’de RV (açıklayıcı değişken sayısı)=3, Model 1 için verilen kritik değerlerdir. ***; %1 anlamlılık düzeyinde seriler arasında eşbütünleşmenin olduğunu ifade eder.

Tablo 2’deki bulgulara göre; Türkiye ekonomisinde ticari dışa açıklık, sermaye stoku, işgücü (istihdam edilen kişi sayısı) ve kişi başına düşen milli gelir serileri eşbütünleşiktir. Yani uzun dönemde birlikte hareket etmektedirler. O halde bu serilerin düzey değerleriyle yapılacak uzun dönem analizleri güvenilir olacaktır. Bu testte belirlenen yapısal kırılma tarihlerine bakıldığında; 1970’lerdeki petrol krizlerinin, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtının, 1977-1980 döneminde ülkede yaşanan iç karışıklıkların ve bu karışıklıklar sonrası 12 Eylül 1980’de yapılan askeri müdahale ve 1983’e kadar uygulanamayan 24 Ocak kararlarının ancak 1983’te serbest seçimlerin yapılması ve sivil hükümetin kurulmasıyla hayata geçirilmiş olmasının etkileri görülebilmektedir. Ayrıca 1989’dan itibaren başlayan finansal liberalizasyon çalışmaları ve 1995’te imzalanan Gümrük Birliği anlaşması da ülke ekonomisini yakından etkilemiştir. Bu yapısal kırılma tarihleri, kırılmanın olduğu yıla 1, diğer yıllara 0 verilerek oluşturulan kukla değişkenlerle uzun dönem analizine de dâhil edilmiştir.

5.5. Uzun Dönem Analizi

Eşbütünleşik seriler arasındaki uzun dönem analizlerinin FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) veya DOLS (Dynamic Ordinary Least Squares) yöntemlerinden biriyle yapılması daha doğrudur. Bu çalışmada DOLS yöntemi tercih edilmiştir. Uslu, (2018: 739)’a göre, DOLS yöntemi, farklı derecelerde durağan seriler arasındaki eşbütünleşme katsayılarını bulmada da etkin, otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarına karşı dirençli bir tahmin yöntemidir. Uzun dönem analizinde kullanılan modeller:

Model 1:

$$\ln GDPPC_t = \beta_0 + \beta_1 \ln OP_t + \beta_2 K_{1978} + \beta_3 K_{1988} + \beta_4 K_{1998} + e_t \quad (6)$$

Model 2:

$$\ln GDPPC_t = \beta_0 + \beta_1 \ln OP_t + \beta_2 \ln K_t + \beta_3 \ln L_t + \beta_4 K_{1968} + \beta_5 K_{1975} + \beta_6 K_{1983} + \beta_7 K_{1995} + e_t \quad (7)$$

Burada K_t ; ilgili tarihlerdeki yapısal kırılmaları temsil eden kukla değişkenlerdir. Çalışmada uzun dönem analizi DOLS yöntemiyle yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3’te sunulmuştur. Bu analize ait korelagram grafikleri Ek 4’te CUSUM ve CUSUMQ grafikleri Ek 5’te yer almaktadır.

Tablo 3: Uzun Dönem Analizi Sonuçları

Değişken	Model 1		Model 2	
	Katsayı	Olasılık Değeri	Katsayı	Olasılık Değeri
LnOP	0.62***	0.000	-0.10	0.18
LnK	-	-	0.16***	0.00
LnL	-	-	0.79**	0.03
K ₁₉₆₈	-	-	0.05	0.12
K ₁₉₇₅	-	-	-0.06***	0.00
K ₁₉₇₈	0.05	0.91	-	-
K ₁₉₈₃	-	-	-0.004	0.98
K ₁₉₈₈	-2.00***	0.00	-	-
K ₁₉₉₅	-	-	-0.02	0.28
K ₁₉₉₈	-1.69***	0.00	-	-
Sabit Terim	6.85***	0.00	-0.30	0.92
R ²	0.95		0.98	
\bar{R}^2	0.86		0.98	
Hata Kareleri Toplamı	0.31		0.09	

Not: *, ** ve ***; Bulunan katsayının %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak güvenilir olduğunu ifade eder.

Tablo 3'teki sonuçlara bakıldığında Model 1'e göre; ticari dışa açıklıktaki %1'lik artış, kişi başına düşen reel milli geliri %0.62 oranında artırmıştır. Bu sonuç literatürde yer alan Yapraklı (2007); Soltani (2013) çalışmalarıyla uyumludur. Model 2'de ticari dışa açıklığın kişi başına düşen reel milli gelir üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Bu sonuç literatürde yer alan Khobai, Kolisi ve Moyo (2017) çalışmasının Nijerya ile ilgili bulgularıyla tutarlılık göstermektedir. Model 2'ye göre kişi başına düşen reel milli geliri, sermaye stokundaki %1'lik artış %0.16, istihdam edilen işgücündeki %1'lik artış %0.79 oranında artırmıştır. Bu sonuçlara göre; Türkiye'de emek yoğun üretim stratejisi izlenmektedir. Tablonun alt panelinde yer alan R^2 ve düzeltilmiş R^2 (\bar{R}^2) değerleri, kurulan ekonometrik modelin açıklama gücünün birer göstergesi olup, bu değerlerin yüksek olması, modelin başarısının bir kanıtıdır. Tablo 3'teki sonuçlar bu anlamda oldukça iyidir. Hata kareleri toplamı değerinin düşük olması da yapılan model tahminlerin başarısının bir göstergesidir. Bu analizlerde elde edilen değerler de oldukça küçük, yani tahminler oldukça başarılıdır.

5.6. Kısa Dönem Analizi

Çalışmada kısa dönem analizi DOLS yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Kısa dönem analizleri, serilerin birinci farkı alınarak durağan yapılmış biçimleri ve hata düzeltme terimi (Error Correction Term: *ECT*) kullanılarak yapılmıştır (Uslu, 2018: 739). Kısa dönem analizinde kullanılan modeller:

Model 1:

$$\Delta \ln GDP_{PCt} = \beta_0 + \beta_1 \Delta \ln OP_t + \beta_2 ECT_{t-1} + e_t \quad (8)$$

Model 2:

$$\Delta \ln GDP_{PCt} = \beta_0 + \beta_1 \Delta \ln OP_t + \beta_2 \Delta \ln K_t + \beta_3 \Delta \ln L_t + \beta_4 ECT_{t-1} + e_t \quad (9)$$

Kısa dönem analizlerinde ECT 'nin katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu, modellerin hata düzeltme mekanizmalarının çalıştığına ve yapılan analizlerin güvenilir olduğuna karar verilmektedir (Tarı, 2012: 435). Yine ECT 'nin katsayısının istatistiksel olarak anlamlı çıkması durumunda; modellerde yer alan bağımsız değişkenlerden, bağımlı değişkene doğru uzun dönemli bir nedensellik ilişkisinin var olduğuna da karar verilmektedir (Binh, 2013). Çalışmada kısa dönem analizleri DOLS yöntemiyle yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 5'te sunulmuştur. Bu analize ait CUSUM ve CUSUMQ grafikleri Ek 6'da, korelagram grafikleri Ek 7'de yer almaktadır.

Tablo 4: Kısa Dönem Analizi Sonuçları

Değişken	Model 1		Model 2	
	Katsayı	Olasılık Değeri	Katsayı	Olasılık Değeri
$\Delta \ln OP$	-0.18***	0.00	0.05	0.12
$\Delta \ln K$	-		0.14***	0.00
$\Delta \ln L$	-		0.10***	0.00
ECT_{t-1}	-0.08*	0.07	-0.08*	0.05
Sabit Terim	0.05***	0.00	0.02***	0.00
R^2	0.27		0.62	
\bar{R}^2	0.13		0.54	
Hata Kareleri Toplamı	0.05		0.03	

Not: *, ** ve ***; Bulunan katsayının %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak güvenilir olduğunu ifade eder.

Tablo 4'teki sonuçlara göre Model 1'de; ticari dışa açıklıktaki artışlar, kısa dönemde milli geliri azaltmıştır. Bu sonuç, literatürdeki Ali ve Abdullah (2011) çalışmasıyla uyumludur. Model 2'de ticari dışa açıklığın milli gelir üzerindeki etkileri yine istatistiksel olarak anlamsız iken, sermaye stoku ve işgücündeki artışlar, milli geliri olumlu yönde etkilemiştir. Kısa dönemde, sermaye stokunun milli gelir üzerindeki etkilerinin, işgücünün etkisinden daha fazla olduğu da bulgular arasındadır. Modellerin hata düzeltme mekanizmaları çalışmaktadır. Yani yapılan analizler güvenilirdir.

5.7. Nedensellik Testi

Çalışmada serilerin farklı düzeylerde durağan olduğu görüldüğü için aralarındaki nedensellik ilişkilerinin Toda-Yamamoto (1995) yöntemiyle yapılması gerekmektedir. Bu testte bir ideal gecikme uzunluğu belirlenmekte, serilerin en büyük tümleşme derecesi buna eklenmekte ve standart bir VAR tahmini yapılmaktadır. Daha sonra serilerin en büyük tümleşme derecesinden gelen gecikmeli değerlere kısıt uygulanarak bir Wald testi yapılmaktadır. Testin H_0 hipotezi; *nedensellik yoktur* şeklindedir. Bu nedensellik ilişkisi, kısa dönem

nedensellik ilişkisi olarak da yorumlanabilmektedir (Debnath ve Mazumder, 2016). Çalışmada Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinin yapılabilmesi için ideal gecikme uzunluğunu belirleyebilmek üzere standart bir VAR tahmini yapılmış ve ideal gecikme uzunluğu tablosu elde edilmiştir. Bu tablo Ek 8’de sunulmuştur. LR ve FPE bilgi kriterleri kullanılarak ideal gecikme uzunluğu 5 olarak belirlenmiştir. Bu gecikme uzunluğuna sahip VAR modelinin istikrarlı olduğuna dair ters polinomal karakteristik kökler grafiği Ek 9’da sunulmuştur. Belirlenen ideal gecikme uzunluğu 5’e serilerin en büyük tümleşme derecesi olan 1 eklenerek¹¹ 6 gecikme ile Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 5’te görülmektedir.

Tablo 5: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Ki-Kare Test İstatistiği	Olasılık Değeri
LnOP → LnGDPPC	4.09	0.66
LnK → LnGDPPC	15.13***	0.01
LnL → LnGDPPC	12.83**	0.04
LnGDPPC → LnOP	11.60*	0.07
LnK → LnOP	8.32	0.21
LnL → LnOP	5.04	0.53
LnGDPPC → LnK	12.90**	0.04
LnOP → LnK	10.09	0.12
LnL → LnK	15.08**	0.01
LnGDPPC → LnL	10.02	0.12
LnOP → LnL	4.71	0.58
LnK → LnL	7.96	0.24

Not: →; Birinci değişkenden, ikinci değişkene doğru nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir. ** ve *** sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeyinde birinci değişkenden, ikinci değişkene doğru nedensellik ilişkisinin var olduğunu göstermektedir.

Tablo 5’teki bulgulara göre kısa dönemde ticari dışa açıklıktan milli gelire doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilemezken, sermaye stoku ve işgücünden milli gelire doğru nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Ayrıca milli gelirden ticari açıklığa ve sermaye stokuna, çalışan işgücü sayısından sermaye stokuna doğru da kısa dönemli nedensellik ilişkileri belirlenmiştir.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Türkiye’de 1960-2017 döneminde ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, çoklu yapısal kırılmalı zaman serisi analizi yöntemleriyle incelenmiştir. Ayrıca sermaye stoku ve işgücü de kontrol değişkeni olarak analize dâhil edilmiştir. Serilerin durağanlık dereceleri; Kapetanios (2005) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testiyle incelenmiş ve ticari dışa açıklık serisinin düzeyde, diğer serilerin birinci farkları alındığında durağan oldukları belirlenmiştir. Seriler arasında eşbütünleşmenin var olup olmadığı; Maki (2012) çoklu yapısal

¹¹ Serileri en fazla bir defa farkları alındığında durağan hale geldiği için 1 olmaktadır.

kırımlı eşbütünleşme testi ile incelenmiş ve serilerin eşbütünleşik oldukları, yani uzun dönemde birlikte hareket ettikleri ve bu serilerle yapılacak analiz sonuçlarının güvenilir olacağı ortaya konulmuştur. Bu testte Maki (2012) yöntemi tarafından belirlenen yapısal kırılma tarihleri, kukla değişkenlerle uzun dönem analizine dâhil edilmiştir.

DOLS yöntemiyle gerçekleştirilen regresyon analizi sonuçlarına göre; ticari dışı açıklık milli geliri, kısa dönemde azaltmış, uzun dönemde artırmıştır. Bu sonuç, literatürde yer alan Ali ve Abdullah (2015) çalışmasıyla tam bir uyum içindedir. Bu durumun nedeninin; Türkiye’de yeterince hazırlık yapılmadan başlatılan dışı açılma ve Gümrük Birliğine girme süreçleri olduğu değerlendirilmektedir. Sermaye stoku ve işgücündeki artışların, kısa dönemde de uzun dönemde de kişi başına düşen reel milli geliri artırdığı görülmüştür. Uzun dönem analizi sonucunda, işgücünün katsayısının daha büyük olmasından hareketle, Türkiye’de emek yoğun üretim stratejilerinin uygulandığına karar verilmiştir. Bu noktada firmaların sermaye ve teknoloji yoğun üretim stratejilerine geçerek, katma değeri yüksek ürünler üretmelerinde fayda olduğu ifade edilmelidir.

Nedensellik testleri sonuçlarına göre; ticari dışı açıklıktan kişi başına düşen reel milli gelire doğru kısa dönemde bir nedensellik ilişkisi yokken, uzun dönemde vardır. Sermaye stoku ve çalışan işgücünden, kişi başına düşen reel milli gelire doğru kısa dönemde de uzun dönemde de nedensellik ilişkileri söz konusudur. Ayrıca milli gelirden ticari açıklığa ve sermaye stokuna, çalışan işgücü sayısından sermaye stokuna doğru da kısa dönemli nedensellik ilişkileri belirlenmiştir.

Bu çalışmadan elde edilen genel bulgulara dayanarak; ticari dışı açıklığın, olumlu etkileri kısa dönemde değil, uzun dönemde ortaya çıkan, oldukça yararlı bir politika olduğu söylenebilir. Ticari dışı açıklıktan kısa dönemde de yarar elde edilebilmesi için, önemli dışı açılma anlaşmaları ve dönüşüm programları yapılmadan önce, iç piyasanın dış rekabete hazırlanmasının, gerekli yasal ve yapısal reformların tamamlanmış olmasının gerektiği söylenebilir. Özellikle Gümrük Birliği gibi geniş katılımlı ve uzun vadeli anlaşmalar yapılırken, ülkenin ileride uğrayabileceği menfaat kayıplarının da çok iyi hesap edilmesi gerektiği, buna rağmen gözden kaçan yerlerin olabileceği de akılda tutularak, belirli aralıklarla bu anlaşmaları gözden geçirme/revize etme hakları saklı tutulmasının şart olduğu unutulmamalıdır.

Kaynakça

Akbulut, U. (2015), “Süveyş Kanalı: 4000 Yıl Önceye Uzanır”, <http://www.uralakbulut.com.tr/wpcontent/uploads/2015/08/S%C3%9CVEY%C5%9E-KANALI-4000-YIL-%C3%96NCEYE-UZANIR-9-A%C4%9EUSTOS-2015.pdf>, (03.01.2019).

Akman, M. A. (2016), “Kanal İstanbul’un Hidrolik Modellemesi”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ali, W., Abdullah, A. (2015), “The Impact of Trade Openness on the Economic Growth of Pakistan: 1980-2010”, *Global Business and Management Research: An International Journal*, 7(2): 120-129.

- Arıcan, E., Tanınmış Yücemiş, B., Erdilek Karabay, M., Işıl, G. (2011), “Türk Bankacılık Sektöründe Ölçek Ekonomileri, Pazar Hakimiyeti ve Rekabet Gücü, Maliyet Etkinliği ve Ölçek Ekonomilerine İlişkin Ekonometrik Bir uygulama”, *Türkiye Bankalar Birliği Yayınları*, No: 287.
- Awokuse, T. O. (2008), “Trade Openness and Economic Growth: Is Growth Export-led or Import-led? ”, *Applied Economics*, 40(2): 161-173.
- Binh, P. T. (2013), “Unit Root Tests, Cointegration, ECM, VECM, and Causality Models. Topics in Time Series Econometrics”, http://charitythinking.weebly.com/uploads/4/5/5/4/45542031/topics_in_time_series_econometrics.pdf, (09.01.2019).
- Bolt, J., Timmer, M., Zanden, J. L. V. (2014), “GDP per capita since 1820”, in Jan Luiten van Zanden, et al. (eds.), *How Was Life? Global Well-being since 1820*. OECD Publishing”, https://www.oecd-ilibrary.org/economics/how-was-life/gdp-per-capita-since-1820_9789264214262-7-en. (07.01.2019).
- Bulan, M. (2015), “Apple Ürünleri Nerede Üretiliyor?”, <https://mertbulan.com/2015/12/21/apple-urunleri-nerede-uretiliyor/> (07.01.2019).
- Carrion-i-Silvestre, J. L., Sanso, A. (2006), “Testing the Null of Cointegration with Structural Breaks, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68(5): 623-646.
- Debnath, S., Mazumder, R. (2016), “Investigating Short Run Causality between Real GDP and Government Expenditure in India Since 1950s”. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 7(5): 61-71.
- Değer, M. K. (2010), “İhracatta Ürün Çeşitliliği ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi (1980-2006)”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2): 259-287.
- Dickey, D. A., Fuller, W. A. (1981), “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with A Unit Root”, *Econometrica*, 49: 1057-1072.
- Dinler, Z. (2012), *İktisada Giriş*. (18. Basım), Ekin Yayınları, Bursa.
- Engle, R. F., Granger, C. W. J. (1987), “Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing”, *Econometrica*, 55(2): 251- 276.
- Gregory, A. W., Hansen, B. E. (1996), “Residual-Based Tests for Cointegration in Models With Regime Shifts”, *Journal of Econometrics*, 70(1): 99-126.
- İdris, J., Yusop, Z., Habibullah, M. S. (2016), “Trade Openness and Economic Growth: A Causality Test in Panel Perspective”, *International Journal of Business and Society*, 17(2): 281-290.
- İlter, Ş., Burtan Doğan, B. (2018), “Ticari ve Finansal Dışa Açıklık Oranı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15): 89-115.
- Johansen, S. (1988), “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, *Journal of Economic Dynamic and Control*, (12): 231-254.

Kakar, Z. K., Khiliji, B. A. (2011), "Impact of FDI and Trade Openness on Economic Growth: A Comparative Study of Pakistan and Malaysia", *Theoretical and Applied Economics*, 11(564): 53-58.

Kapetanios, G. (2005), "Unit-Root Testing Against The Alternative Hypothesis of up to Structural Breaks", *Journal of Time Series Analysis*, 26(1): 123-133.

Khobai, H., Kolisi, N., Moyo, C. (2017), "The relationship between trade openness and economic growth: The case of Ghana and Nigeria", *MPRA Paper No. 81317*.

Kılıç Savrul, B., Özçekicioğlu, H., Özel, H. A. (2013), "Türkiye'de Finansal Serbestleşmenin Tarihsel Gelişimi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38: 227-238.

Kitov, I. O. (2008), "Real GDP Per Capita in Developed Countries". <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/0811/0811.0889.pdf>, (07.01.2019).

Kurt, S., Berber, M. (2008), "Türkiye'de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2): 57-80.

Lumsdaine, R. L., Papell, D. H. (1997), "Multiple Trend Breaks and the Unit Root Hypothesis", *Review of Economics and Statistics*, 79(2): 212-218.

Maki, D. (2012), "Tests For Cointegration Allowing For an Unknown Number of Breaks", *Economic Modelling*, 29(5): 2011-2015.

Mankiw, G. N., Romer, D., Weil, D. N. (1992), "A Contribution to the Empirics of Economic Growth", *Quarterly Journal of Economics*, 107(2): 407-437.

Özcan, C.C., Özmen, İ., Özcan, G. (2018), "Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Yükselen Piyasa Ekonomileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40: 60-73.

Öztürk, Ş., Nas, F., İçöz, E. (2008), "24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2): 15-32.

Perron, P. (1989), "The Great Crash, The Oil Price Shock, and The Unit Root Hypothesis", *Econometrica*, 57(2): 1361-1401.

Phillips, P. C. B., Perron, P. (1988), "Testing for a Unit Root in Time Series Regression", *Biometrika*, 75: 335-346.

Rao, B. B., Kumar, S. (2008), "A Panel Data Approach to the Demand for Money and the Effects of Financial Reforms in the Asian Countries", *MPRA Paper No. 6805*.

Sağlam Çeliköz, Y., Barutçu, E., Asfal, M. Ş. (2017), "Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği", *Route Educational and Social Science Journal*, 4(7): 104-117.

Solow, R. M. (1956), "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1): 65-94.

Soltani, H., Ochi, A., Zaghdoudi, T., Saidi, Y. (2013), "Trade Openness and Economic Growth: The Case of Tunisia", *International Journal of Advances in Management and Economics*, 2(2): 24-32.

Şenay, L. (2011), "Regresyon ve Korelasyon Analizi", <http://kisi.deu.edu.tr/~levent.senyay/istatistik%20II/11%20regresyon.pdf>, (15.01.2019).

Tarı, R. (2012), "Ekonometri", (8. Baskı), Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

Taştan, H. (2012), "Heteroscedasticity", <http://www.yildiz.edu.tr/~tastan/teaching/Handout%2008%20Heteroscedasticity.pdf>, (08.01.2019).

Tekin Korum, A., Dinçer, N. N. (2018), "Türkiye'de Sanayi ve Hizmet Sektörleri. *İktisat ve Toplum*, 88: 5-11.

Ticaret Bakanlığı (2019), "Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret", <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-2018-ocak-ekim/ulke-gruplarına-göre-dis-ticaret>, (07.01.2019).

Toda, H. Y., Yamamoto, T. (1995), "Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes", *Journal of Econometrics*, 66(1-2): 225-250.

TÜİK (2010), İstatistik Göstergeler, 1923-2009, <http://www.antakyatso.org.tr/dokumanlar/istatistik%20gos-tergeler.pdf>, (08.01.2019).

TÜİK (2019), Temel İstatistikler-İstihdam, İşsizlik ve Ücret-Nüfusun İşgücü Durumu, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (08.01.2019).

Uslu, H. (2018), "Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi", *Journal of Social & Humanities Sciences Research*, 5(20): 729-744.

Uslu, H. (2019), "Türkiye'de Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Yapısal Kırılmalı Bir Analiz", *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Çalışmalar-2019*, (Ed. Prof. Dr. Zafer GÖLEN ve Doç. Dr. Sevilay ÖZER) İvpe Yayınevi, 1: 131-153.

Ülke, V., Varlık, S., Berument, M. H. (2018), "The Effect of Output Growth Volatility on Output Growth: Empirical Evidence from Turkey", *Applied Economics Letters*, DOI: 10.1080/13504851.2018.1488035: 1-10.

Ünsar, S. (2007), "Uluslararası İşletmelerde Üretim Stratejileri", *Journal of Yasar University*, 2(7): 695-708.

Westerlund, J., Edgerton, D. (2006), "Simple Tests for Cointegration in Dependent Panels with Structural Breaks", *Lund University, Department of Economics, Working Papers*, No. 13.

Wikipedia (2019), <http://www.wikizeroo.net/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvSUtFQQ>, (04.01.2019).

World Bank (2019a), Merchandise exports (current US\$), <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.MRCH.CD.WT?view=chart>, (07.01.2019).

World Bank (2019b), Merchandise imports (current US\$), <https://data.worldbank.org/indicator/TM.VAL.MRCH.CD.WT?view=chart>, (07.01.2019).

World Bank (2019c), GDP (current US\$), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?view=chart>, (07.01.2019).

World Bank (2019d), GDP growth (annual %), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?view=chart>, (07.01.2019).

World Bank (2019e), GDP per capita (constant 2010 US\$), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD?view=chart>, (07.01.2019).

World Bank (2019f), Exports of goods and services (current US\$), <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD?view=chart>, (08.01.2019).

World Bank (2019g), Imports of goods and services (current US\$), <https://data.worldbank.org/indicator/NE.IMP.GNFS.CD?view=chart>, (08.01.2019).

World Bank (2019h), Gross capital formation (current US\$), <https://data.worldbank.org/indicator/NE.GDI.TOTL.CD?view=chart>, (08.01.2019).

Yapraklı, S. (2007), “Ticari ve Finansal Dışa Açıklık İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, *Ekonometri ve İstatistik*, 5: 67-89.

Zang, W., Baimbridge, M. (2012), “Exports, Imports and Economic Growth in South Korea and Japan: A Tale of Two Economies”, *Applied Economics*, 44: 361-372

Zivot, E., Andrews, D. (1992), “Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock and the Unit-Root Hypothesis”, *Journal of Business Economic Statistics*, 10(3): 251-270.

Ekler

Ek 1: Tanımlayıcı İstatistikler

	LnGDPPC	LnOP	LnK	LnL
Ortalama	8.78	3.25	9.95	9.80
Ortanca	8.76	3.50	10.08	9.81
En Çok	9.61	4.01	12.55	10.28
En Az	8.05	1.75	6.68	9.39
Standart Sapma	0.42	0.66	1.76	0.23
Çarpıklık	0.17	-0.57	-0.17	0.00
Basıklık	2.13	1.87	1.92	2.20
Jarque-Bera	2.09	6.20	3.06	1.56
Olasılık	0.35	0.05	0.22	0.46
Toplam	509.2	188.74	577.09	568.23
Standart Sapmaların Kareleri Toplamı	10.14	24.63	177.49	3.13
Gözlem Sayısı	58	58	9.95	9.80

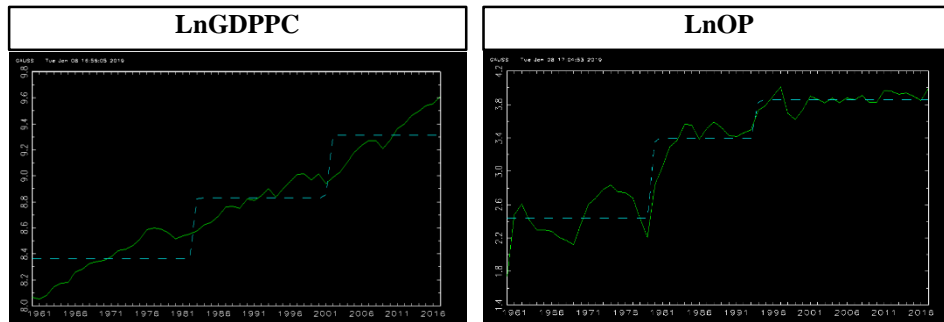
Not: Bu tablodaki verilere göre; veriler arasında çok büyük farklılıklar bulunmamaktadır. Bu durum, yapılacak analizler sonucunda değişen varyans sorunu ile karşılaşılma riskini azaltacaktır. Analiz için kullanılacak gözlem sayısının (58) da yeterli olduğu görülmektedir.

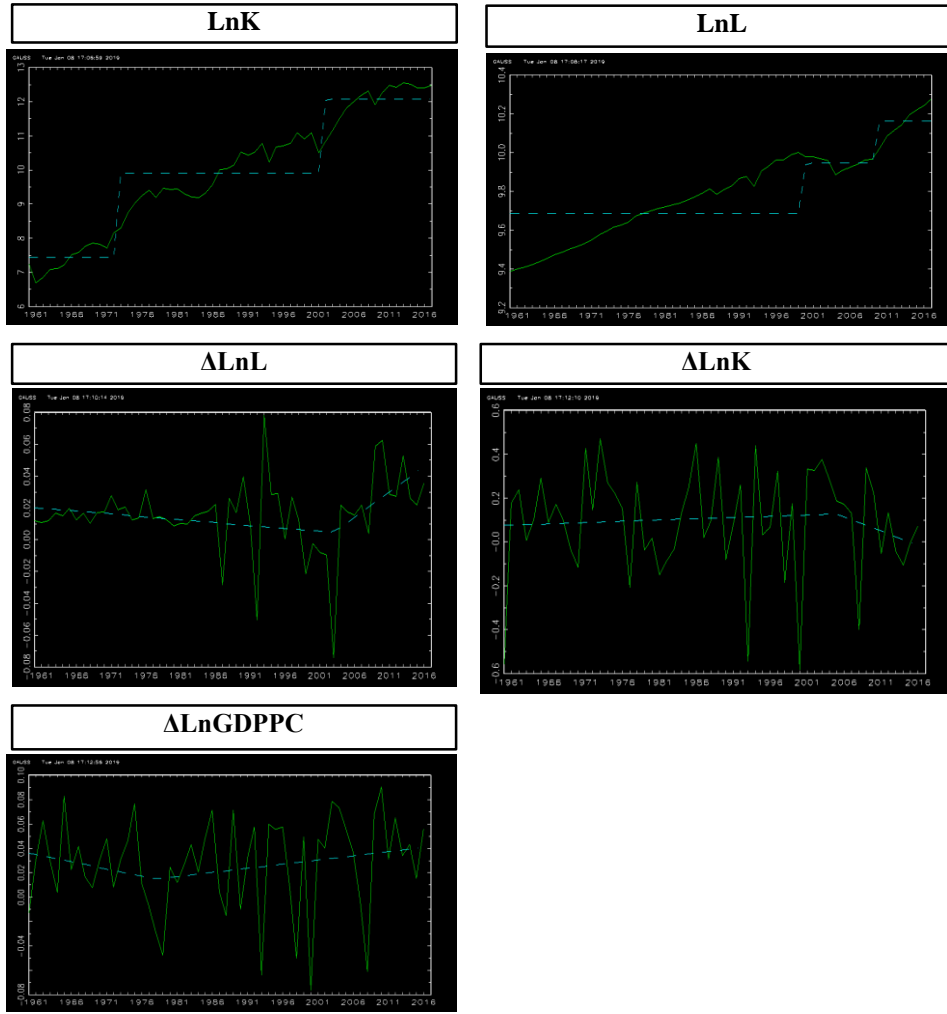
Ek 2: Korelasyon Matrisi

	LnGDPPC	LnOP	LnK	LnL
LnGDPPC	1	0.88	0.98	0.97
LnOP	0.88	1	0.90	0.91
LnK	0.98	0.90	1	0.96
LnL	0.97	0.91	0.96	1

Not: Korelasyon, serilerin birlikte hareket etme derecelerinin bir göstergesidir. Korelasyon katsayılar -1 ile +1 arasında değerler almaktadır. Korelasyon katsayısının -1 veya +1'e yaklaşması, değişkenler arasındaki ilişkinin güçlü olduğunu göstermektedir (Şenay, 2011). Bu çalışmada ticari dışa açıklık ile kişi başına düşen reel milli gelir arasında da %88 gibi oldukça güçlü bir ilişkinin var olduğu görülmektedir. Benzer şekilde kişi başına düşen reel milli gelir ile sermaye stoku arasında %98, istihdam edilen işgücü arasında %97 ilişki olduğu görülmektedir.

Ek 3: Kapetanios Birim Kök Testinden Elde Edilen Yapısal Kırılma Grafikleri

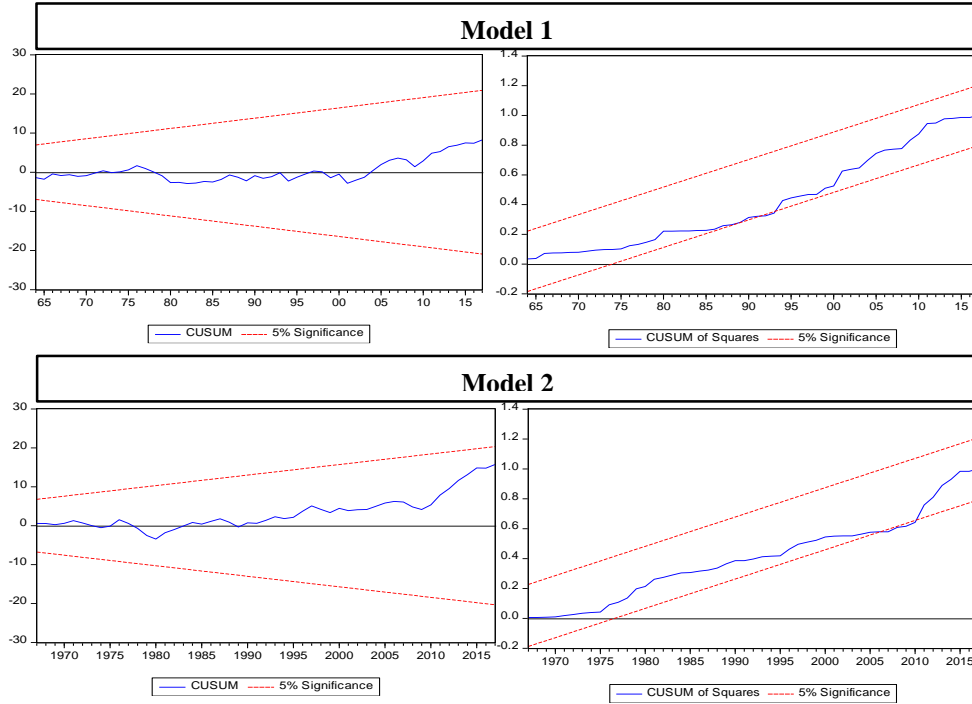

Ek 4: Uzun Dönem Analizlerine Ait Korelogram Grafikleri

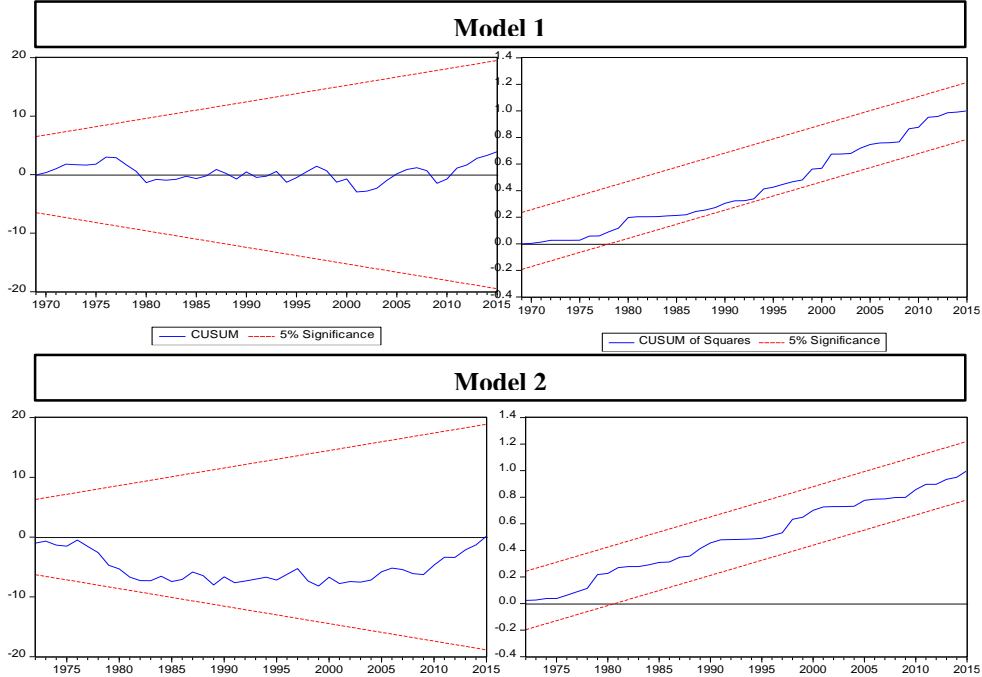
Model 1						Model 2							
Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob*	Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob*		
		1	0.318	0.318	5.4838	0.019			1	0.263	0.263	4.0253	0.045
		2	0.045	-0.063	5.5938	0.061			2	0.064	-0.006	4.2676	0.118
		3	0.062	0.074	5.8072	0.121			3	-0.041	-0.061	4.3703	0.224
		4	-0.064	-0.118	6.0431	0.196			4	-0.260	-0.252	8.5221	0.074
		5	-0.044	0.019	6.1568	0.291			5	-0.197	-0.076	10.963	0.052
		6	-0.081	-0.091	6.5511	0.364			6	-0.118	-0.039	11.854	0.065
		7	-0.070	-0.003	6.8515	0.445			7	-0.135	-0.117	13.049	0.071
		8	-0.020	-0.006	6.8776	0.550			8	0.223	0.255	16.355	0.038
		9	0.144	0.183	8.2158	0.513			9	0.155	-0.011	17.987	0.035
		10	0.256	0.167	12.521	0.252			10	0.129	0.042	19.153	0.038
		11	0.143	0.017	13.898	0.239			11	0.045	-0.078	19.299	0.056
		12	-0.097	-0.204	14.551	0.267			12	-0.062	0.004	19.576	0.076

Ek 5: Uzun Dönem Analizine Ait CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

Not: CUSUM ve CUSUMQ grafiklerinin güven aralıkları içinde kalması, yapılan uzun dönem analizlerinin istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Ek 6: Kısa Dönem Analizine Ait CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

Not: CUSUM ve CUSUMQ grafiklerinin güven aralıkları içinde kalması, yapılan kısa dönem analizlerinin istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Ek 7: Kısa Dönem Analizlerine Ait Korelogram Grafikleri

Model 1							Model 2						
Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob*		Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob*	
		1	-0.058	-0.058	0.1779	0.673			1	0.153	0.153	1.3274	0.249
		2	0.133	0.130	1.1327	0.568			2	-0.086	-0.112	1.7552	0.416
		3	-0.061	-0.048	1.3385	0.720			3	0.078	0.113	2.1138	0.549
		4	-0.003	-0.026	1.3389	0.855			4	0.172	0.136	3.9021	0.419
		5	0.015	0.029	1.3522	0.929			5	0.033	0.000	3.9705	0.554
		6	-0.083	-0.083	1.7620	0.940			6	-0.051	-0.035	4.1352	0.658
		7	0.200	0.191	4.1855	0.758			7	-0.151	-0.170	5.5956	0.588

Not: Korelogram grafiklerinin güven aralıkları içinde kalması, yapılan tahminlerde otokorelasyon sorununun olmadığına göstermektedir.

Ek 8: İdeal Gecikme Uzunluğu Belirleme İşlemi Sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	40.06548	NA	2.94e-06	-1.387134	-1.237038	-1.329591
1	281.3627	436.1911	5.07e-10	-10.05241	-9.301933*	-9.764695
2	293.4549	19.99873	5.97e-10	-9.902113*	-8.551252	-9.384225
3	301.4706	12.02345	8.35e-10	-9.595022	-7.643778	-8.846961*
4	309.2173	10.42824	1.21e-09	-9.277587	-6.725961	-8.299354
5	331.6466	26.74269*	1.04e-10*	-9.524870	-6.372861	-8.316464
6	354.3075	23.53241	9.38e-10	-9.781056	-6.028664	-8.342478

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

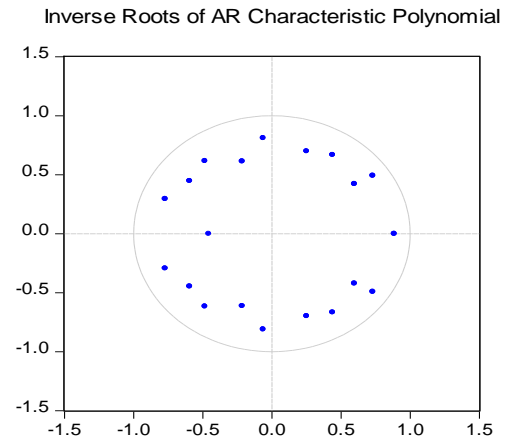
AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

Not: Bu tabloda üzerinde en çok * olan (5) gecikme uzunluğu, LR ve FPE kriterlerine göre optimum gecikme uzunluğu olarak kabul edilmiştir.

Ek 9: AR Ters Karakteristik Polinomal Kökler Grafiği

Not: Ters karakteristik polinomal kökler birim çember içinde kaldığı için, nedensellik testine dayanak yapılan (5) gecikmeli VAR modeli istikrarlıdır. Dolayısıyla yapılan nedensellik testi sonuçları da güvenilirdir.

Demokrat Parti Döneminde Fındık Destekleme Alımları*

İhsan Seddar KAYNAR¹

Özet

Fındık üreticilerinin üye olduğu bir kooperatif olarak FİSKOBİRLİK'in kuruluşu özellikle Karadeniz bölgesinin kalkınmasında çok önemli olmuştur. Tarım ürünü piyasalarının oluşumunda, her ürün için farklı değişkenler devreye girmektedir. Fındık piyasasının oluşumunda, üreticilerden ve FİSKOBİRLİK'ten çok daha önemli bir rolü, ürünü üreticilerden alan ve piyasaya aracılık eden tüccarlar üstlenmiştir. Destekleme alımları ile devletin fiyata [geç] müdahalesi, çoğu zaman tüccarların etkinliğini daha da artırmıştır. Fındığın Cumhuriyet tarihi boyunca ülkenin en önemli dış ticaret ürünlerinden biri olması, gündemde daha çok yer almasını sağlamışsa da çok dar bir bölgede belirli bir alanda sınırlı sayıda üretici tarafından üretilmiştir. Üretildiği bölgede 1950'li yıllarda monokültür olmaya başlamıştır. Piyasa fiyatı ne olursa olsun, üreticilerin fındığı piyasaya ulaştırmak zorunda olması ve üretimden önce yapılan alivresatışlar; politika yapıcıların üreticilerin çıkarlarını korumalarını zorlaştırmıştır. Bu çalışmada Demokrat Parti hükümetleri döneminde 1951'den 1958'e kadar düzenli yapılan destekleme alımları incelenmiştir. Çalışma, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden erişilen birincil kaynaklarla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fındık, Tarımın Ticarileşmesi, Destekleme Alımları, Demokrat Parti

JEL Sınıflandırması: N00, N44, N54, Q10

Support Purchases of the Hazelnut During Democrat Party

Abstract

FİSKOBİRLİK was founded by hazelnut farmers that become especially important in the development of the Black Sea region. In the making of markets for agricultural products, one can identify different elements for each product, which had played important roles. Merchants, for instance, had a more significant role in the hazelnut market than the producers and FİSKOBİRLİK. Activism of merchants increased with state's support purchases and (albeit late) intervention to market prices. Hazelnut was one of the most important foreign trade products of the country. This point put the hazelnut to government's agenda. However, it continued to be produced by a limited number of producers in a very limited area. In 1950s, it began to be monoculture in the Black Sea region. Regardless of the market price, the fact that producers have to sell the hazelnut and the advanced sales made before harvest; policy makers could hardly protect the interests of producers. The study examines the "support purchases" made by the state during the Democratic Party continued regularly between 1951 and 1958. The main source of this study is "Fonds of Republican Period" section of the State Archives.

Keywords: Hazelnut, Commercialization of Agriculture, Support Purchases, Democrat Party

JEL Classification: N00, N44, N54, Q10

* Bu çalışma 12-14 Nisan 2018 tarihlerinde Şanlıurfa'da düzenlenen "Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu"nda sunulan "Türkiye'de Fındık Piyasasının Oluşumu ve Tüccarların Rolü" başlıklı tebliğden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Hakkari Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, seddar@gmail.com. orcid.org/0000-0003-3446-2310

1. Giriş

Tarım kesimine yapılan düzenli destekleme alımları, uzun vadede çiftçilerin ürün tercihlerini etkileyen en önemli unsurlardan biridir. 1930'larda Türkiye'de kooperatifler kurulmaya başlanmıştır. Kooperatiflerin birliklere dönüşmesi ve kurumsallaşması süreci uzun bir döneme yayılmıştır. Demokrat Parti 1950'de iktidara geldikten bir yıl sonra fındık destekleme fiyatı belirleyerek, üreticilerden fındık alınması için Giresun Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği görevlendirilmiştir. Ziraat Bankası'nın verdiği kredilerle yapılan alımlarda, fındık piyasasının kooperatifler aracılığıyla düzenlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Fındık, geleneksel olarak Türkiye ekonomisinin döviz kaynağı olarak anılmakta ve dış ticaret listelerinde her zaman ilk üçte yer almaktadır.

Demokrat Parti hükümetleri, 14 Mayıs 1950'de yapılan Genel Seçim ile 27 Mayıs 1960 Askeri Darbe arasında Türkiye'yi yönetmiştir. İktidarda bulunduğu yıllarda Meclis çoğunluğuna sahip olan Demokrat Parti; karar alma ve uygulama süreçlerinde herhangi bir dirençle karşılaşmamıştır. Demokrat Parti iktidara geldikten sonraki ilk fındık destekleme alımı 1951 yılında yapılmıştır. Çalışmada, Demokrat Parti hükümetleri döneminde 1951'den 1958'e kadar düzenli yapılan destekleme alımları incelenmiştir. Bu dönemin fındık destekleme alımlarında, ilk dikkati çeken husus, oluşacak zararın Milli Korunma Fonu ile tasfiye edilebileceğidir. Diğer önemli husus ise, doğrudan üreticileri hedefleyerek kararnameler çıkarılsa da, tüccarların destekleme alımlarından yararlanmak istemeleri ve bunun için çeşitli girişimlerde bulunmalarındır. Çalışma iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Öncelikle 1950'lerdeki fındık destekleme alımları tarihsel akışa uygun olarak bakanlar kurulu kararları incelenerek bir araya getirilmiş ve ayrı bir bölümde ele alınmıştır. Bu bölümde, Bakanlar Kurulu'na kararların gelişi, Karadeniz bölgesini kalkındırma amacı, devlet desteğine tüccarların dahil edilmeye çalışılması ve denge unsuru olarak Milli Korunma Kanunu'nun rolü açıkça görülmektedir. Diğer bölümde bir değerlendirme yapılarak, ikincil kaynakların ortaya koyduğu kavramsal çerçeve ve sayısal veriler kullanılmıştır. 1950'lerin ve Demokrat Parti'nin fındık destekleme alımlarındaki özgün konumunun ortaya çıkmasında bu veriler, yapılan yorumlara önemli katkı sunmuştur.

2. Destekleme Alımları

1951-52 yılı fındık sezonu destekleme alımı K/835 sayılı kararla Bakanlar Kurulu'nda 20 Temmuz 1951'de kararlaştırılmıştır. Milli Korunma Kanunu'nun 26. maddesine göre tahsis edilen 30 milyon lira ile üreticiden fındığın satın alınması işleminin Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nca yapılmasına karar verilmiştir. "*Giresun Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği*", fındığın üreticiden toplanması, işlenmesi ve satışından sorumlu olarak görevlendirilmiştir. Birliğin idare masraflarına karşılık olarak satış bedelinin %2'si kadar bir meblağ birliğe kalacaktır (BCA. 126-54-6).

9 Ağustos 1951'de K/840 sayılı karar ile 1951-52 yılında üreticiden fındık alınmasında, Milli Korunma Kanunu'nun 26. Maddesi'ne göre Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın memur edildiği tekrar kararlaştırılmıştır. Ayrıca tasfiye halinde

bulunan Ticaret Ofisi'nin tahakkuk etmiş ve edecek karının fındık destekleme alımlarında kullanılması kabul edilmiştir (BCA. 126-60-7). Destekleme alımları için Ziraat Bankası'na tahsis edilen ama kullanılmamış olan fondaki 1.284.000 liranın K/835 sayılı göre fındık satın alımında mütedavil sermaye olarak kullanılması için 26 Kasım 1951'de K/850 sayılı Bakanlar Kurulu kararı çıkarılmıştır (BCA. 127-89-13).

1951 yılının Eylül ayında İstanbul Borsası'ndaki iç fındık fiyatı 212,9 kuruş, Ekim ayında 234,49 kuruş ve 18 Aralık'ta 218-231 kuruşa çıkmıştır. İngiltere ve Almanya'nın alımları kısması ile fiyatlar Aralık ayının ilerleyen günlerinde biraz daha düşmüştür. Giresun'da Eylül'de kabuklu tombul fındık 90,75 kuruş ve Kasım'da 111 kuruş; Ordu'da ise Aralık ayında 100-110 kuruş olmuştur.

1951 yılı fındık sezonunun son günlerinde 29 Aralık 1951'de "*Fındık Mahsulünün Durumu*" başlıklı bir rapor yayınlanmıştır. 1950'de 24 bin ton kabuklu fındıktan 11 bin ton iç fındık elde edilmişken, 1951 yılı rekoltesinin 80 bin ton kabuklu ve yaklaşık 35 bin ton iç fındık olduğu belirtilmektedir. İtalya'nın üretimi geçen seneye oranla %15 düşerek 28 bin ton kabuklu olarak gerçekleşmiş, İspanya'nın rekoltesi ise geçen sene ile aynı kalarak 20 bin ton tahmin edilmiştir (BCA. 84-532-10). Raporda Avrupa'nın Türkiye dışındaki iki önemli fındık üreticisi ülkesi olan İtalya ve İspanya'daki rekolte tahminlerinin ve üretim miktarlarının takip edilmesi dikkat çekmektedir.

Ağustos'tan itibaren yıl sonuna kadar 41 milyon TL değerinde 17.545 ton iç fındık ihraç edilmiştir. Alıcı ülkeler arasında Almanya, İngiltere, Fransa, İsviçre, Hollanda, İsveç, ABD, Mısır ve Belçika yer almaktadır. 15-16 bin ton iç fındık daha, ihraç edilmek için hazır beklemektedir. Almanya'ya ihraç edilmek için bekleyen 5 bin ton kırılmış fındığın 4 bin tonu üretim bölgelerinde ve bin tonu İstanbul'da esnaf ve tüccarın elindedir. Aracıların elinde kalan 5 bin ton fındık, üreticiden yüksek fiyata alınmıştır. Ancak Almanların düzenli olarak yapacağı beklenen 2 milyon dolarlık Ocak ayı kontenjanları gerçekleşmeyeceği görülmüş ve 2,5 milyon dolarlık ihaleli alım yapılmamıştır. Önemli alıcılardan olan İngilizler de alımlarını sınırlamışlar ve ihracatçı zarara girmiştir. Destekleme alımları ile sorunsuz başlayan piyasa ilişkileri, aracılardan zararının önlenmesini gündemine almış, devlet eliyle iç piyasada fiyat düşüşünün önlenmesinin çareleri aranmaya başlanmıştır. 1951 yılının sonunda yayınlanan "*Fındık Mahsulünün Durumu*" raporu bu amaçla hazırlanmıştır. Rapordaki somut öneriler arasında fındığın üreticiden alış fiyatının 100 kuruştan 110 kuruşa çıkarılması, kırılmış fındıkların bekletilmeden "*III sayılı ihraç listesi*"ne eklenmesi ve "*debloka*" bulunmaktadır.

Önerilen çözümlerin başında, kırılmış fındığın tasfiyesi için kilo başına 10 kuruş fiyat artışı bulunmaktadır. 110 kuruştan alınacak olan 10 bin ton eski iç fındık, gelecek sezonun yeni ürünü açısından mahsur yaratacaktır. Dönemin koşullarında kırılmış fındığın hızla bayatladığını, tazeliğini yitirdiğini ve işlenmek üzere hızlıca fabrikalara gitmesi gerektiği göz önünde bulundurulmalıdır. İkinci öneri ise fındığın III sayılı İhraç Listesi'ne girmesidir. Dış ticarete böyle bir müdahale yapılırsa, fındığın ihraç fiyatı %30 düşecektir. Uluslararası piyasada oluşacak ani ve kalıcı fiyat düşüşü, önceden yüksek fiyat ile fındık alan ithalatçıların güvenlerini

sarsacak ve piyasa fiyatını daha da aşağıya çekecektir. Ayrıca fındık fiyatının ucuzlaması ile III numaralı listedeki diğer ürünlerin de talebi düşeceği için, takas listesindeki denge tamamen bozulacaktır. Bu durum Türkiye'nin ithalat politikası için olumsuz bir durum oluşturacaktır (BCA. 84-532-10).

Aracılar, 1952 yılının Ocak ayında piyasanın canlılığına güvenerek, fındığı kırarak ihracata hazır beklemeye başlamışlardır. Ancak bu hazırlıklar boşa gitmiş, Almanya ve İngiltere'nin talep kısıtlaması ile kırılarak hazırlanmış iç fındıklar ihracatçının elinde kalmıştır. Çözüm önerini tartışmak ve derinleşen krizi çözmek için 24 Ocak 1952'de Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nda bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya Giresun'dan Ali Saim Bozbağ, Fakri Çakır, Osman Nuri Aksoy ve Şükrü Yazgan, Trabzon'dan Hakkı Güreman ve Kemal Alemdağ ve Ordu'dan Abbas Akyol ile Kahraman Sağırağa adlı tüccarlar, İstanbul Fındık İhracatçıları Birliği adına Birlik Başkanı Refii Teksan ve bölge milletvekilleri Hayrettin Ekmen, Mazhar Şener, Tahsin İnanç, Hamdi Bozbağ, Naci Duyduk ve Vahit Yöntem katılmıştır. Fındık tacirleri hükümetin belirli konularda tüccarların lehine karar almasını istemektedir. Fındık fiyatının düşüşünü önlemek için ya 90 dolar asgari ihraç fiyatı kaldırılmalı ya da bu haliyle süreklilik sağlanmalıdır. Deblokaj uygun değilken resportasyon ise birliklerin kararıdır. İhracatçının 1951 yılı fındığını dış talepten bağımsız olarak kırması sonucu başlayan fındık buhranı, üreticileri ilgilendiren "kabuklu fındık" sorunu değildir. Toplantıya katılanlar krizin maliyetinin en sonunda devlete yükleneceğini belirtmişler ve devletin bir an önce çözüm bulması gerektiği yönünde görüş birliğine varılmışlardır (BCA. 76-480-3). Milli Korunma Kanununun 26. maddesine göre Bakanlar Kurulunun K/835 ve K/840 sayılı kararlarla 1951-52 yılında üreticilerden fındık satın alma hususunda Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na verilen yetki; 1 Şubat 1952'de K/854 sayılı kararı ile "tüccar"dan da iç fındık satın alma şeklinde genişletilmiştir (BCA. 128-9-5). Böylece tüccarın elindeki fındık da devlet tarafından alınarak kriz atlatılmıştır.

18 Mart 1952'de Karadeniz Bölgesi'ndeki fındık rekoltesinin 80 bin ton olacağı tahmin edilmiştir. 1951 yılında ihraç edilen kabuklu fındık miktarı Ağustos'tan Aralık ayı sonuna kadar 45 bin ton düzeyinde gerçekleşmiştir. 1952 Ocak'ından itibaren başlayan dış talep yetersizliği, serbest piyasada fındık fiyatının hükümetin müdahale fiyatına yaklaşmasına neden olmuştur. Ayrıca, ihraç edilmek için kırılan fındıkların piyasaya olumsuz bir hava verdiği görülmektedir. 28 Ocak 1952'den itibaren ihraç belgesi olan yaklaşık 5.324 ton fındığın 230 kuruştan alınacağı duyurulmuştur. İstanbul'daki 1.700 tonun alım işlemleri hızlandırılmıştır. Bu müdahaleler iç piyasada fındık fiyatının gerilemesini durdurmuş ve üretim alanlarındaki müdahale fiyatı olan 100 kuruşun üstüne 102-103 kuruşa çıkarmıştır. K/835 ile tahsis edilen 30 milyon TL; Milli Korunma Fonu'nda mevcut olmadığı için kullanılamamıştır. K/840 sayılı karar ile Ticaret Ofisi'nin karı ile K/850 sayılı karar ile Milli Korunma Fonu'ndan tahsis edilip kullanılmayan 1.284.000 TL destekleme alımlarına tahsis edilmiştir. Bu yeni tahsislerle fındık alımları ayarlanabilmiş ve ihracatçıların karşılanamayacak taleplerine yer bırakılmamıştır (BCA. 84-533-1). Yine de üreticilerin fındık müdahale fiyatlarının 110 kuruşa çıkması beklentisi olduğu görülmektedir. Ancak geçen sezondan 26-30 bin ton

findık satılamamış ve satılamayan bu findıkların 30-35 milyon Lira mali külfeti olacağı hesaplanmıştır.

28 Temmuz 1952’de K/870 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile 1951 findık sezonunda Giresun Findık Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine üreticiden findık alması için verilen yetki, tekrar verilmiştir (BCA. 129-54-8). Destekleme alım fiyatının 50 randıman findık için kilosunun 100 kuruş olması kabul edilmiştir. Sezon boyunca yapılacak alımlar 1 Şubat 1953’e kadar sürecek ve sadece üreticilerin kendi ürünlerinin alımı ile sınırlandırılacaktır. Bu kararname ile daha önce çıkarılmış olan K/854 ve K/866 sayılı kararlar yürürlükten kaldırılmıştır. Önceden satın alınan iç findığın, o sırada konsinyasyon suretiyle dışarıya gönderilmiş Giresun Findık Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine satılmayan findıkların da, destekleme alımlarından faydalanmasına 20 Şubat 1953’de karar verilmiştir (BCA. 131-23-18).

1953-54 ürün yılında findık üreticisinden findık alınması 27 Temmuz 1953’te K/901 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilmiştir (BCA. 132-59-6). 50 randıman kuru değirmenlik tombul findığın kilosunun 100 kuruş esasından değerlendirilmesi kabul edilmiştir. 1 Şubat 1954’e kadar yalnız findık üreticilerinin kendi mahsulleri alınacaktır. K/901 sayılı karar ile 1953 yılında findıkların satın alınması için İktisat ve Ticaret Bakanlığına verilen yetkinin, ihraç edilmeyip tüccarın elinde kalan findıkların alınmasına da genişletilmesi K/937 sayılı karar 13 Mayıs 1954’te kararlaştırılmıştır (BCA. 135-46-19). Milli Korunma Kanununun 26. maddesine dayanarak “*FOB 310 kuruş fiyatı esasından*” aynı yılın ürünlerinden tüccarın elinde kalanların satın alınmasına karar verilmiştir.

1954-55 yılı için üreticilerden destekleme alımı yapılması; 1951-52, 1952-53 ve 1953-54 ürün yıllarında olduğu gibi İktisat ve Ticaret Bakanlığı’na verilen yetki ve Findık Tarım Satış Kooperatiflerine verilen görev ile aynı esaslar dahilinde K/943 sayılı kararlar Bakanlar Kurulunca 6 Temmuz 1954’te verilmiştir. Birlik, Milli Korunma Kanununa dayanarak findık fiyatlarının iç piyasalarda tanzimine de memur edilmiştir. Kilosu 125 kuruştan 1 Şubat 1955 tarihine kadar yalnızca findık üreticilerinin kendi ürünleri satın alınacaktır. Kararname tüccarın elindeki findıkları kapsamamaktadır (BCA. 136-60-2).

1955-56 yılları için önceki yıllarda olduğu gibi, üreticiden findık alınmasında 25 Temmuz 1955 tarihli K/984 sayılı kararname kabul edilmiştir. Kilosu 125 kuruştan alınması belirlenmişse de, 3 gün sonra yapılan düzeltme ile destekleme fiyatı 140 kuruşa yükseltilmiştir (BCA. 144-68-5). Bu düzeltmede, dünya findık fiyatlarının yükselme yönlü olduğunun görülmesi ve Türkiye’nin rekoltesinin düşük olacağı beklentisi etkili olmuştur. 1955 yılı rekoltesinin, geçen yıl 115 bin ton olarak gerçekleşen rekoltenin yarısı kadar olacağı tahmin edilmiştir. 1951 yılından beri edinilen tecrübelerle, üreticinin korunması ve tüccar tarafından istismar edilmemesi için “*destekleme ve müdahale alımları*” yalnız “*üreticinin kendi ürünlerine yönelmeli*” ve üreticinin spekülatif hareketlerden korunmasına hizmet etmelidir. Serbest ticaret erbabı, belirlenen destekleme fiyatını baz alarak, tecrübe ve mesleki bilgisi ile piyasayı geliştirmeli ve kendi çabası ile kazancını artırmalıdır. Findık tüccarının piyasada aktör olarak hareket ederken, devletten bağımsız bir duruş sergilemesi beklenmektedir (BCA. 144-68-5).

İhsan Seddar KAYNAR

1956-57 üretim yılında üreticiden fındık satın alması için Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine, geçen yıllardaki uygulamalarla aynı esaslarla K/1034 sayılı kararname ile 9 Ağustos 1956'da Bakanlar Kurulunca görev verilmiştir (BCA. 144-68-5). Bu kararname ile Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, ayrıca Milli Korunma Kanununa istinaden fındık fiyatlarının iç piyasalarda tanzimine de "memur" edilmiştir. Ziraat Bankası, alımları yapacak olan Fiskobirlik'in ihtiyaç duyduğu krediyi vermekle görevlendirilmiştir. %50 randımanlı kuru değirmenlik tombul kabuklu fındık 1 Şubat 1957 tarihine kadar kilosu 145 kuruştan ve sadece üreticilerden alınacaktır. Tüccardan fındık alınmaması kararlaştırılmıştır (BCA. 144-68-5). 1 Şubat 1957 tarihine kadar devam edecek işlemlerden, alınacak masrafları ile maliyeti ve dış piyasalardaki satış fiyatları arasında oluşacak farkın Milli Korunma Hesaplarına intikal ettirilmesi K/1081 sayılı Kararname Bakanlar Kurulunca 25 Mart 1957'de kararlaştırılmıştır (BCA. 145-120-17). Bölgenin kalkınmasını engelleyeceği nedeniyle, fiyat farkından kaynaklı zararın kooperatif ortaklarına yansıtılmaması için böyle bir karar alındığı belirtilmektedir.

13 Ağustos 1957'de Bakanlar Kurulunda kabul edilen K/1106 sayılı karar ile 1957 yılı fındık sezonu için ürün satın alma yetkisi Giresun Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine verilmiştir (BCA. 146-39-20). Kararnameye dikkatle bakıldığında fındığın üreticiden satın alınmasında 4648 sayılı Milli Korunma Kanununun değiştirilmiş olan 26. Maddesi'ne referans verildiği; işlenmesinde ve satışında Giresun Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin görevlendirildiği görülmektedir. %50 randımanlı kuru değirmenlik tombul kabuklu fındığın kilosu 210 kuruştan alımına 1 Şubat 1958'e kadar devam edilecek, sadece üreticilerin kendi fındığı alınacak ve tüccarın fındığına dokunulmayacaktır. Bu amaçla Birliğe Ziraat Bankası'ndan 100.000 lira kredi açılmıştır. Birliğin görevini yerine getirirken oluşan idare masraflarını karşılayabilmek için fındık alım bedelinin azami %2'sine kadar olan kısmı, Ticaret Bakanlığınca oluşturulacak bir komisyona verilecektir. Alım satım işlemleri yapıldıktan sonra elde kalan para, kredilere mahsuben Ziraat Bankasına yatırılacaktır. Ziraat Bankası'ndaki bu hesabın tasfiyesi sırasında oluşacak kar ve zarar Milli Korunma hesaplarına aktarılacaktır (BCA. 146-39-20). Bu yıl Türkiye'nin rekoltesi 90 bin ton azalarak 45 bin ton civarında olması beklenmektedir. İtalya ve İspanya'nın rekoltesi bir önceki yıldan toplam 31 ton fazla tahmin edilmiştir.

K/1106 kararına uygun olarak Giresun Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin üreticiden satın aldığı fındık bedellerinin bakiye kalan ödemesi ve tüccar elinde kalan 10 bin ton civarındaki kabuklu fındığın alımı için 100 bin liralık kredi yetersiz kalmıştır. Birlik, çiftçiden aldığı fındığın parasını ödeyememiş ve borçlu kalmıştır. Belgelerde görüldüğü kadarıyla, yurtdışı satışlarının tek bir elden yapılması önerilirken, Karadeniz bölgesindeki tüccarın elinde kalan 10 bin tonluk kabuklu fındığın üretici fındığı gibi Fiskobirlik tarafından alınması istenmektedir. Destekleme alımında üretici yanında tüccardan da fındık alınması gerektiği hususu, çeşitli defalar hazırlanan kanun tasarılarına da konu olmuştur. Hatta 1957 sezonu için hazırlanan kararnamenin ilk taslağına "*Tüccardan yapılacak mubayaaların 15 Mayıs 1958'de son verileceği*" gibi bir kısım eklenmişse de, çıkan kararnamede

“tüccar” kısmı kaldırılmıştır. T.C. Koordinasyon Heyeti tarafından 15 Nisan 1958’de kredinin artırılması için teklif yapılmış ve buna uygun olarak çiftçiye olan borcun tasfiyesini çözmek için K/1106’ya ek olarak Bakanlar Kurulunca 10 Mayıs 1958’de K/1154 sayılı kararname çıkarılmıştır. Ziraat Bankası’nın açtığı 100.000.000 TL’lik kredi, birliğin üreticiye olan borcunu ödemek için 130.000.000 liraya çıkarılmıştır.

3. Değerlendirme

İmparatorluk döneminde olduğu gibi, erken Cumhuriyet döneminde de fındık, dış ticarete konu olan değerli bir tarım ürünüdür (Kızılkaya, 2018: 127-128). Tarım üreticilerinin örgütlenmesi için 19.yy’ın ikinci yarısından itibaren kooperatifleşme sayılabilecek öncü kurumlar kurulurken, erken Cumhuriyet döneminde bu kurumlara yönelik hukuki altyapı oluşturulmuştur (Varlık, 1980). Bu çalışmada incelenen 1950li yılların hemen başında fındığın üretildiği bölge ile ihracatının yapıldığı yer arasında bir önemli ayrışma yaşanmış ve fındık ihracatı yapan Giresun ve İstanbul merkezli iki ayrı ihracat birliği faaliyet göstermeye başlamıştır (Soysüren, 2018: 40).

Cumhuriyetin tarım tarihine yakından bakıldığında 1950’lere damgasını vuran en önemli gelişmelerden birinin tarım alanlarının genişlemesi olduğu görülür. Demokrat Parti hükümetlerinin destekleme alımları ile fiyattaki belirsizliği ortadan kaldırması çiftçilerin tarıma yatırım yapmasını ve ekilen arazilerin genişlemesini mümkün kılmıştır (Özcan, 2015: 39-40). Bu açıdan destekleme fiyatının hasat öncesinde belirlenmesi, çiftçilerin alivre satışlar altında ezilmesini önlemiştir. Fındığın doğrudan üreticiden alınmasını içeren destekleme alımı, piyasada fındık fiyatının oluşumunda tüccarın düşük fiyat vermesini engelleyen bir mekanizmanın oluşumunu hızlandırmıştır. Fındık piyasasının oluşumunda fiyatlama ve satıştaki belirsizliklerin giderilmesi, yeni alanlara fındık dikilmesine ve kısa sürede ülke çapında üretilen fındık miktarının da artışına neden olmuştur.

Literatürde destekleme alımlarına yönelik kavramsal çerçevenin açıklandığı çalışmalara erişmek mümkündür. Bu çalışmalarda genellikle kurumların rolleri aktarılmıştır (Doğruel, 1993: 49). Demokrat Parti dönemini inceleyen çalışmalarda ise dünya fiyatları düşme eğiliminde olan hububatın destekleme alımları araştırılmıştır (Yurtoğlu, 2017: 171-181).

Demokrat Parti döneminde diğer tarım ürünleri gibi, fındığa gösterilen yakın ilgi sonucu 7-10 Kasım 1955’de Giresun’da “İkinci Ulusal Fındık Kongresi” toplanmıştır (Ziraat Vekaleti, 1956: 1-2). 1955 fındık sezonunda destekleme alımları sürerken toplanan kongrede üretim bölgelerinin sınıflandırılması, üretimin ve ziraatının geliştirilmesi üzerinde durulmuştur. Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin illerini kapsayan alan “1. Standart Bölge” olarak kabul edilmiş ve bunların dışında kalan ağırlığını Batı Karadeniz’deki iller olmak üzere “2. Standart Bölge” olarak ayrılmıştır. Fındık tarımının %90’ı, adından da anlaşılacağı gibi 1. Standart Bölge’deki illerde yapılmaktadır (Kaynar, 2012: 89).

Fiskobirlik, destekleme alımlarında edindiği tecrübelerle fındık piyasasının en etkili aktörü ve piyasa yapıcısı olarak faaliyet göstermeye başlamış, üretim

koşullarını iyileştirmeye, ihracat olanaklarını arttırmaya, üreticiye ucuz girdi sağlamaya ve kredi olanaklarını genişletmeye dönük bir politika benimsemiştir. İkinci Ulusal Fındık Kongresi'ndeki önerilerde ve oturumlarda yapılan tartışmalarda giderek hissedilen biçimde kooperatif-devlet ilişkisi yoğunlaşmaya başlamıştır (Ballı, 2017: 658).

1950li yıllarda fındık ekim sahalalarının genişleme eğilimini üretim yapılan sahanın büyüklüğünün değişimine bakarak görmek mümkündür. 1951 ile 1963 yılları arasında 1. Standart Bölge'deki ekim alanı toplam 1.479.481 dekardan 1.948.569 dekara; 2. Standart Bölge'deki ekim sahası 142.370 dekardan 236.844 dekara çıkmıştır (Türkiye Ticaret Odaları, 1966: 10). Fındık dikili sahanın artışı muazzamdır ve bu artışa fındık rekoltesi ve ihraç edilen iç fındık miktarının artışı eşlik etmektedir. 1951 yılında 20.37 ton iç fındık ihracatı, 1955 yılında 44.03 tona ve 1959 yılında 51.366 tona ulaşmıştır. 1950 yılında fındık rekoltesi yaklaşık 20 bintondan 1957 yılında 73 bin tona ve 1958 yılında 100 bin tona ulaşmıştır. Rekolteye göre Fiskobirlik'in fındık alım oranı 1951 yılında %10.47, 1956 yılında %31.10 ve 1958 yılında %31.62'ye ulaşmıştır (Tezcek, 2013: 420). 1950 yılı rekoltenin en düşük olduğu yıl olarak kayıtlara geçerken, erken genel seçimin yapıldığı 1957 yılında rekoltenin %91.78'inin destekleme alımı çerçevesinde Fiskobirlik tarafından alındığı yıl olarak kayıtlara geçmiştir. 1957 yılının yaz aylarında ülke gündemi seçimlerin erkene çekileceği ile meşgul olmuş ve seçim 27 Ekim 1957'de yapılmıştır.

4. Sonuç

Demokrat Parti döneminde fındık ürününe yönelik uygulanan destekleme alımları, Bakanlar Kurulu kararıyla üreticiden fındık alınması olarak, Milli Korunma Kanununun 26. Maddesi'ne dayandırılarak yapılmıştır. 1950'li yıllarda Demokrat Parti hükümetleri döneminde yapılan destekleme alımlarında 1935 yılında çıkarılan 2834 sayılı “*Tarım satış kooperatifleri ve birlikleri hakkında kanun*”a hiç referans verilmemiş olması dikkat çekmektedir.

1951 ve 1958 ürün yılları arasında düzenli olarak her yıl fındık destekleme alımı yapılmış ve ürün satın alma yetkisi “*Giresun Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği*”ne verilmiştir. Bu kararların gerekçesi; fındık fiyatlarının belirli bir seviyenin altına düşmesini engellemek ve dünya piyasasında oluşan fiyatları takip ederek tek ürün ile geçinmeye çalışan Karadeniz bölgesinin iktisadi kalkınmasını sağlamaktır. Fiyat ayarlamaları ile bölge halkının refahının sağlanması da hedeflenmiştir. “*Müdahale mubayaası*” olarak adlandırılan işlemlerde özellikle “*müstahsilden mubayaa*”ya dikkat edilmiştir. Bütün bu dönem boyunca Ziraat Bankası'nın açtığı krediler kullanılmıştır. Müdahale alımları ile zarar oluşacaksa, bu zararın tasfiyesinde Milli Korunma Fonu devreye girmiştir.

Destekleme alımlarında doğrudan üreticiden ürün alınmasına gayret edilse de, bazı yılların özel durumlarına uygun olarak tüccarlar da Fiskobirlik'in yaptığı destekleme alımlarından faydalanmıştır. Örnek olarak, dış ticaretin beklendiği gibi gitmediği bir yılda, tüccarın ihraç etmek için hazırladığı iç fındıklar da destekleme alımının avantajlı fiyatlarından yararlandırılmıştır. Fiskobirlik'in destekleme

alımlarını üreticiden yapması belirtilse de, kararnamelerdeki “üretici” kavramının sınırlarının belirsiz olduğu görülmektedir. Kooperatif ortağı olmayı teşvik edecek bir alım mekanizması kurulmadığı gibi, ortaklar için öncelik yapılacağı bilgisine de rastlanılmamıştır. Bu açıdan alımların yapıldığı kişinin üretici mi tüccar mı olduğunun belirlenmesi, yereldeki kooperatif yetkilisinin insafına kaldığı açıktır. Özellikle İstanbul’da konumlanmış ihracatçıların piyasanın işleyişi bozulduğu anda, destekleme alımlarının fiyat kolaylığının yanında devletin ticareti tamamlayıcı ve ürünün ihracını yapıcı bir aktör olarak piyasaya girmesini beklediği görülmektedir.

Destekleme alımlarında Ziraat Bankası’nın açtığı kredilerin yıllar içinde giderek arttığı görülmektedir. Fındık üretiminin yıllar içindeki artışına fındık piyasanın işlem hacminin artışının eşlik ettiği bu süreçte; Bakanlar Kurulu’nun Fiskobirlik’e verdiği görevin niteliğinin “ürünü değerlendirmek”ten “piyasayı düzenleme”ye dönüşmesi gerçekleşmiştir. Bakanlar Kurulu Kararlarında Fiskobirlik’in piyasayı düzenlemek için “memur” edildiği ifadesi özellikle yer almaya başlamıştır.

İhracatın yapılamadığı ve stokun elde kaldığı yıllarda, tüccarların fındığın alım fiyatının düşük olmasını istemesi dikkat çekmektedir. Sezon sonunda yurtdışı fiyatının ani düşüşlerinde, tüccarın elinde kalan ürünleri Fiskobirlik’e satabilmek için de çeşitli girişimlerde bulunduğu görülmüştür. Tüccarlar bir yandan destekleme alım fiyatının düşük olmasını isterken, bir yandan da ihraç fiyatının yüksek olması için devletin müdahale etmesini istemektedir.

1950’lerdeki destekleme alımlarının düzenli ve kararlı bir şekilde yapılması; fındık sahalarının büyüklüğünü, onunla ilişkilenen nüfusu ve ticari bir meta olarak fındığın iktisadi değerini artırmıştır. Kabuklu fındığın gördüğü tek işlemin kırılarak iç fındık haline getirilmesi ve ihraç edildiğinde gıda endüstrisinde badem ve kakaoya alternatif hammadde olarak kullanılması da artık sona ermektedir. Emek yoğun bir tarım ürünü olan fındığın katma değerini artırmak için tüketiminde yeni yöntem arayışları başlamıştır. 1950’li yıllar sona ererken fındığın ihraç edilebileceği yeni pazarlar da resmi olarak aranmaya ve pazarın genişlemesi için reklam faaliyetlerine bütçe ayrılmaya başlanmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 126-54-6 “1951-1952 dönemi fındık mahsulü fiyatlarının değerlendirilmesine dair işler için Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı’na yetki verilmesi ve kredi tahsisi” (20.07.1951).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 126-60-7 “Tasfiye halinde bulunan Ticaret Ofisi’nin tahakkuk etmiş ve edecek karlarının fındık destekleme satın alınmasında kullanılması” (09.08.1951).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 127-89-13 “Muhtelif kararlarla tahsis olunup da kullanılmayan 1 929 000 liranın Petrol Ofisi’nce akaryakıt alımlarında ve Ziraat Bankası’nda tesis olunan 1 284 000 liranın da fındık satın alınmasında kullanılması” (26.11.1951).

İhsan Seddar KAYNAR

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 128-9-5 1951-“1952 üretim yılında üreticiden fındık satın alınmasına dair Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na verilen yetkinin, tüccardan iç fındık satın alınmasına da teşmili” (01.02.1952).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 129-54-8 “Fındık satın alınmasına ilişkin K/870 sayılı Kararın yürürlüğe konulması” (28.07.1952).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 131-23-18 “K/854 sayılı kararlar iç fındıklara uygulanan işlemde Giresun Fındık Tarım Satış Koop. Birliğine Satılmayan fındıkların da faydalandırılmasına dair k/890 sayılı kararın yürürlüğe konulması” (20.02.1953).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 132-59-6 “1951-1952, 1952-1953 ve 1953-1954 yıllarına ait fındık ihracaatına ilişkin K/901 sayılı Koordinasyon Kararının onayı” (27.07.1953).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 135-46-19 “K/901 sayılı Karar'la fındık satın alınması için İktisat ve Ticaret Vekaleti'ne verilen yetkinin, ihraç edilmeyen tüccar elindeki fındıkların satın alınmasına da teşmili” (13.05.1954).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 136-60-2 “Fındık satın alması için İktisat ve Ticaret Vekaleti'ne verilen yetki ile Tarım Satış Koop.leri Birliği'ne verilen ödevlerin 1954 yılı içinde geçerli sayılması” (06.07.1954).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 144-68-5 “Üreticiden fındık satın alınması için İktisat ve Ticaret Vekaleti'ne çeşitli kararnamelerle verilen görevlerin, aynı esaslar çerçevesinde 1956-1957 yılı fındık mahsulüne de uygulanması” (09.08.1956).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 145-120-17 “Giresun Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nce satın alınacak fındıkların alış ve satış fiyat farklarının Milli Korunma hesabına geçirilmesi” (25.03.1957).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 146-39-20 “1957-1958 mahsul yılında üreticiden satın alınacak fındık ve bu konu ile ilgili K/1106 sayılı Kararın yürürlüğe konulması” (13.08.1957).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 84-533-1 “Fındık ve pamuk piyasaları ve müdahale alımları hakkında hazırlanan bir not”.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Evrakı Kataloğu, 84-532-10 “Fındık mahsulünün genel durumu hakkında malumat” (24.12.1951).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Evrakı Kataloğu, 76-480-3 “Giresun, Ordu ve Trabzon'daki fındık tacirlerinin

Hükümetten isteklerine dair, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nda yapılan toplantıya ait not" (24.01.1952).

Diğer Kaynaklar:

Ballı, E. (2017), "Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçiliğin Gelişimi ve Fiskobirlik: Tarihsel Bir Değerlendirme" *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 657-700.

Doğruel, F. (1993), *Tarım Destekleme Politikaları ve Sonuçları: ABD, AT VE Türkiye*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul.

Kaynar, İ. S. (2012), *19.yy'ın İkinci Yarısından Cumhuriyet'e Fındığın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kızılkaya, O. (2018), "XX. Yüzyılın Başlarında Türkiye'de Fındık Üretimi ve Ticareti", *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 2 (2): 119-129

Özcan, F. C. (2013), "Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi", Türkiye'nin 1950'li Yılları, Hazırlayan Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 39-68.

Soysüren, A. H. (2018), "Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması", *Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2): 26-42.

TC Ziraat Vekaleti (1956), "İkinci Ulusal Fındık Kongresi, 7-10 Kasım 1955", Ankara.

Tezcek, F. Ö. (2013), "Kriz ve Kooperatifçilik: Fiskobirlik Örneği" *Kriz ve Türkiye*, Editörler Hale Balseven, Fuat Ercan, Phoenix Yayınları, Ankara, 417-434.

Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (1966), *Fındık Semineri 1966*, Ankara.

Varlık, M. B. (1980), "1930-1940 Yılları Arasında Türkiye'de Tarımsal Kooperatifler Üzerine Bir Deneme". *Ekonomik Yaklaşım*, 1(3) 1980, 101-133.

Yurtoğlu, N. (2017), *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

and

ajebo